

2533

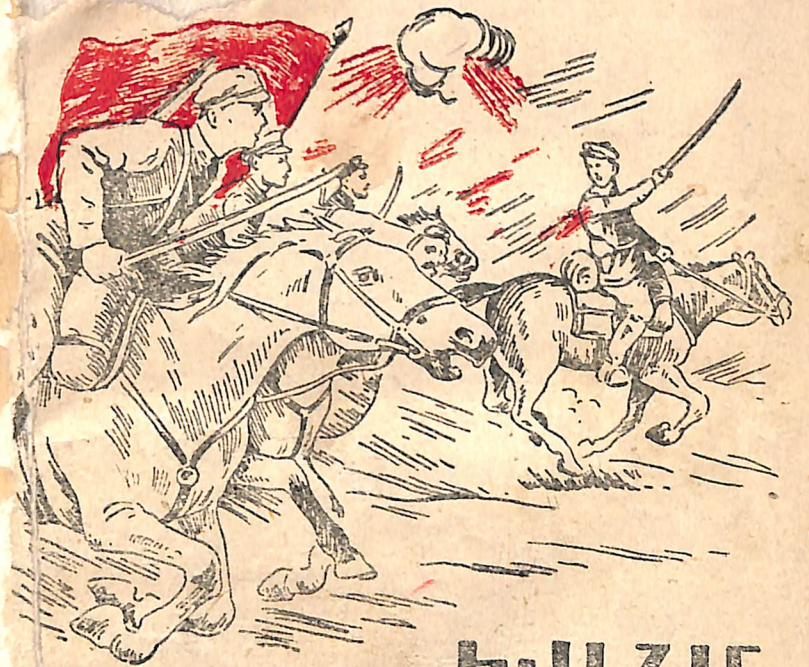
9(47)

125-11

1938

9(47)
hi-

2011-07
24 JAN 2006

ԽԱՅՍ
ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ
ԿՈՎԻ ՇԵՐՈՍՆԵՐԸ

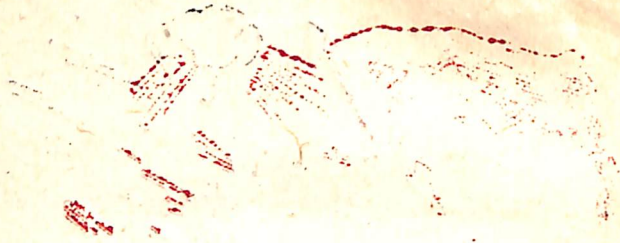
ՊԵՏՏՐՈՎ 1939

24 JAN 2006

9(47)

4-11

ԱԿ

ԽՍՀՄ
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԿՈՎԻ
ՀԵՐՈՍՆԵՐԸ

ԶԱՊԱՅԵՎ, ՇՉՈՐՍ, ԼԱԶՈ, ԿՈՏՈՎՍԿԻ, ՖԱՐՐԻՑԻՈՒՍ
ՊԱՐԽՈՄԵՆԿՈ, ՌՈՒԴՆԵՎ, ԴՈՒՆԴԻԶ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅԱՆ
ՑԵՐԵՎԱՆ

1939

2533

«ԽՍՀՄ Բաղաբացիական կռվի հերոսները»: Ժողովածուն իր մեջ պարունակում է համառոտ ակնարկներ՝ նվիրված Կարմիր Բանակի ամենախիղարկ մարտիկներին և հրամանատարներին, խորհրդային ժողովրդի ամենախրեղի հերոսներ Չապայեվին, Շչոբսին, Լազոյին, Կոստոսիուն, Ֆարբիցիուսին, Պարսոմենկոյին, Ռուզնևին, Դունդիչին:

Ժողովածուն կազմելուն մասնակցել են Կ. Անտոնյեվ-Սիվերսկին, Պ. Բուլչակովը, Ս. Բորիսովը, Վ. Բորզենսը, Յե. Գերասիմովը, Ի. Վեխնովսկին, և Կոստովսկայան:

534
310

ГЕРОИ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ
В СССР

Гиз Арм. ССР, Ереван, 1939

ՉԱՊԱՅԵՎ

Վասիլի Իվանովիչ

Հազար իննը հարյուր տասնյոթ թվի աչնանը մի փոքրիկ տան կիսանկուղային հարկում տեղավորված բուլլեիկների կուսակցութան Նիկոլայեվսկի կոմիտեն մտավ մի մարդ՝ սպայական գիմնաստյորկան հաշին, կրծքին յերկու հատ գեորգևսկի խաչ և մեկ մեդալ: Բարակ ձեռքի սովորական շարժումով խարտյառ յերկար բեխերն ուղղելով՝ նա կոչի խթանները զրնգացնելով քայլեց դեպի այն սեղանը, վորի մոտ նստած էր քարտուղարը:

— Բողջեիկներն այստե՞ղ են դանձում :
— Այստեղ են, — պատասխանեց քարտուղարը :
— Ի՞մ ազգանունը Չապայեվ է : Յեկեկ եմ խոսե-
լու : Կարևոր դորձ ունեմ :

Չապայեվը նստեց մի փոքր մտածեց, բայց հան-
կարձ պուլսը թափահարեց, մտեցավ քարտուղարին
և սրտեզ կերպով, կարծես շտապելով, վրա բերեց .

— Ել ինչ խոսել : Յեռ յեկեկ եմ կուսակցութեան
մեջ գրվելու :

Քարտուղարի հարցերին Չապայեվը պատասխա-
նում էր սիրով ու գրավիչ անկեղծությամբ :

Վասիլի Իվանովիչ Չապայեվը ծնվել է 1887 թվի
հունվարի 28-ին, առաջնադարձ Մորզովինի ընտանի-
քում : Մանկութեան տարիներն անց է կացրել իր
ծննդավայրում՝ Կազանի նահանգի Չեբոխարյան դա-
վառի Բուդայիա գյուղում : Սաղեր, կովեր էր ա-
րածեցնում : Մեկ տարի սովորեց գյուղական դպրո-
ցում : 1897 թվին, յերբ Պոլոլժեյում սով էր, ըն-
տանիքով փոխադրվեց Բարաշովո, վոր խոշոր նավա-
հանդիսա է Վոլգայի վրա : Այստեղ տասներկու տա-
րեկան հասակից նա «մարդամեջ» մտավ : Ծանր, առ-
ժանալից աշխատանքը նրան ստիպեց մի ծեր յերդեհո-
նահարի հետ դնալ թափառելու Պոլոլժեյի քաղաք-
ներում ու գյուղերում : Յերկու տարուց հետո Չապա-
յեվը վերադարձավ և սկսեց հոր հետ առաջնադար-
ձություն անել : 1914 թվին, իմպերիալիստական կըու-
վի հենց սկզբից նրան ռազմաճակատ քչեցին : Այնտեղ
նա մնաց մինչև տասնյոթ թվականը . մի քանի անգամ
վիրավորվեց :

— Ընկե՛ր Չապայեվ, կուսակցութեան մեջ կքն-

դունենք, — խոսակցութեան վերջում հայտարարեց
քարտուղարը, — միայն թե դուք նախ ծրագրին ծա-
նոթացեք . . .

Քարտուղարը Չապայեվին մեկնեց կուսակցու-
թեան ծրագիրը : Չապայեվը խնամքով վերցրեց այն ու
Քաղցրեց գրպանում :

— Իսկ այդ սարքուսուրքը հանեցեք, — կշտամ-
բանքով ավելացրեց քարտուղարը՝ ցույց տալով գե-
որգեվսիկ խաչերը, — և ժողով յեկեք առանց գրանց . . .

Չապայեվը շուտ մտավ բողջեիկներին Նիկոլայեվ-
սկի մարտական ընտանիքի մեջ իրեն իրենց մարդ :
Այդ պատաս, փոքր ինչ կուպիտ ճակատայինը յերե-
թայական անհամբերութեամբ շտապում էր մտնել այն
պայքարի մեջ, վոր ընդդրկել էր ամբողջ յերկի-
րը : Նա քաց չեր թողնում վոչ մի ժողով, վոչ մի մի-
տինդ : Նրա աչքերը հետաքրքրութեամբ դիտում էին
բոլոր հանդես յեկողներին, նա ուշադրութեամբ լսում
էր ճառերը : Նրան առանձնապես դուր էր գալիս զը-
րուցել Նիկոլայեվսկի դավկոմի քարտուղարի հետ,
վոր 138-րդ պահեստի հետևակ գնդի յինվոր էր : Այս
բողջեիկի անկեղծությունը, պարզությունն ու խորին
համոզվածությունը Չապայեվի վրա խոր ազդեցու-
թյուն գործեցին :

Կուսակցութեան դավկոմը Չապայեվին աշխա-
տանքի ուղարկեց 138-րդ պահեստի հետևակ գունդը :
Ֆունդը, վոր դանձում էր Նիկոլայեվսկում, լուրջ հե-

դատիւական ուժ եր հանդիսանում : Ձինվորները վորոնց շրջանում բոլջևիկները մեծ աշխատանք էյին տանում , մինչև Չապայեվի Նիկոլայեվսկի դալը հրա- ժարվել էյին յենթարկվել ժամանակավոր կառավա- րությանը և բոլոր սպաներին արտաքսել էյին դնդից : Բոլջևիկների ազդեցությունն աճում եր որերով : Սա- կյան դնդում քիչ չէյին անարխիստորեն տրամա- զրված մարդիկ , վորոնք չէյին ուզում ճանաչել հեղա- փոխական կարգապահությունը և սոյաքարում էյին բոլջևիկների դեմ :

Չապայեվը նրանց հետ ընդհարվեց , յերբ առաջին իսկ անգամ այցելեց այդ դունդը : Գնդում պետք է միտինդ կայանար : Չապայեվը դնաց այնտեղ սկավե- լուց շատ առաջ :

Չորանոցներին մոտենալով՝ նա մի քանի զինվոր նկատեց : Նրանցից մեկը հրացանը սլինի կողմից դե- տին խրած՝ պարել եր սովորում : Մյուսները հետե- վում էյին նրան :

Չապայեվն արագ քայլերով մոտեցավ պարող զինվորին , հրացանը դուրս քաշեց հողից և գայրույ- թից կարմրատակած դոչեց .

— Այս ինչ կրկես ե , ինչո՞ւ հրացանը բուրդի վրա չե :

Հրացանի տերը ընդհատեց սլարի դրավիչ դասը և դժգոհ կերպով դնեց Չապայեվին :

— Յես ժամապահ եմ : Չորանոցն եմ պահպա- նում : Իսկ դու ի՞նչ ես ուզում ,— դրդուիչ կերպով հարցրեց նա :

— Իու ժամապա՞հ ես ,— բուռնցքներով նրա վրա

քշելով դոռաց Չապայեվը ,— իսկ դու հասկացողու- թյուն ունե՞ս հրացանի մասին . սա դե՞նք ե , թե՞ փոցիս :

— Հայտնի բան ե , վոր դենք ե ,— մոայլված պատասխանեց զինվորը :

— Հենց այդ ե , — հաղթական կերպով ասաց Չապայեվը ,— հրացանը դենք ե , իսկ առանց նրան մենք վաճառականների և դործարանատերերի հախի- ցը չենք դա : Վերցրու հրացանը և իսկույն մաքրի :

Միտինգում Չապայեվը հանդես յեկավ մի ճա- ոով : Նա զինվորներին կոչ եր անում չհայատալ մեն- չևիկներին և ետերներին , ուժեղացնել հեղափոխական զդոնությունը , մինչև վերջ դնալ բոլջևիկների կու- սակցության հետ : Նրա հասարակ , բայց հուզված ճառը , վոր լի յեր ներքին համոզվածությամբ և կրքոտ ատելությամբ դեպի շահադործողները , Չերմ արձագանդ գտավ լսողների սրտում : Չապայեվի ճա- ուր վերջանալուց հետո զինվորները յերկար ծախա- հարում էյին նրան և թույլ չէյին տալիս , վոր մի- տինդին ներկա յեղող ետերներն ու մենչևիկները խո- սեն :

Չապայեվը զինվորների համակրանքն արող կեր- պով նվաճեց : Կարճ ժամանակից հետո նա միաձայն ընտրվեց դնդի հրամանատար և նշանակվեց Նիկոլա- յեվսկի զինվորական կոմիսար :

Դեկտեմբեր ամսին Նիկոլայեվսկի բուրժուազիան խոտվություն բարձրացրեց :

Քաղաքում ահազանդ խփեցին : Այդ նշանով սկը- սեցին քաղաքի կենտրոնի հրապարակը ժողովվել սե- հարյուրակայինները : Լսվում էյին ջարդարարական

ճատեր: Հոնտորները կոչ էյին անում իրար յետեից կախել կոմունիստներին: Բուրժուազիայի գործակալները քաղաքում դես ու դեն ընկած զենք էյին փրնտոում: Նրանք մասն նաև 138-րդ գնդի գորանոցները և հրահրում էյին զինվորներին զենքը դարձնել խորհրդային իշխանության զեմ:

Հրապարակում ժողոված ամբոխը լկտիանում էր: Մեկն առաջարկեց զնալ Խորհրդի կողմը: Մեհարյուրակայիններն ողավեցին այս առաջարկից և արդեն սկսեցին շարք կանգնել, յերբ հանկարծ գընդացիներով զինված մեկ ավտոմոբիլ յերևաց: Ավտոմոբիլը կանգ առավ և նրա միջից դուրս թռավ միջին հասակի մի մարդ՝ հագին գորշ շինել ու փափախը ծոծրակին սեղմած: Ամբոխն իսկույն ճանաչեց զինվորական կոմիսարին:

— Չապայեվը յեկա՛վ, — լավեց մի անհանգիստ կանչ:

— Հակահեղափոխության վրա կրա՛կ, — խուլ կերպով հրամայեց Չապայեվը:

Ճարձատեցին զնդացիները: Գնդակները սուլոցով անցնում էյին սեհարյուրակայինների գլխի վըրայով: Հրասրարակը մի ակնթարթում դատարկվեց:

Խորհրդային իշխանությունը Նիկոլայեվսիում խաղաղ շինարարության անցներուց առաջ ստիպված յեղավ պայքարել կուլակության արատամբությունների դեմ:

Առաջին խոսվությունը բռնկեց 1918 թ. հունվարին՝ կուլակային Մեծ Գլուշիցա գյուղում: Կուլակները դադանային դատաստան տեսներով գյուղացիական չքավորության հետ՝ հարևան գյուղերին

գրգեցին միանալ իրենց հետ: Խոսվությունն սպառնում էր ընդգրկել ամբողջ գավառը: Հարկավոր էր այն խեղդել հենց սաղմում:

Չապայեվն ուղարկվեց Մեծ Գլուշիցա: Մինչ այդ նա արդեն ստեղծել էր Կարմիր գվարդիայի առաջին ջոկատը՝ բաղկացած 800 բանվորներից ու բառրակներից:

Չնայած սառնամանիքներին ու ձյունախառն փոթորիկին՝ Չապայեվի ջոկատը յերկու օրից հետո գրոհեց խոսվարարների վրա, գլխովին ջարդեց նըրանց, վերականգնեց Խորհուրդը, գյուղում հեղափոխական գյուղացիական ջոկատ ստեղծեց և յետ դարձավ:

Չապայեվը դեռ Նիկոլայեվսի չէր հասել, յերբ նոր խոսվություններ բռնկեցին Մարյեվկայում, հետո Խվորոստովկայում, Մեծ Լուկայում:

Չապայեվը հոգնել չգիտեր: Նա իր ջոկատով արդ կերպով դավառի մեկ ծայրից մյուսն եր ընկնում, և հարձակվելով թշնամու վրա, նրա հաշիվը տեսներով, շտապում էր առաջ գնալ: Նրա չեչաակի, միշտ ցնցող հարվածները ժողովրդի թշնամիներին սարսափի մեջ էյին դցում: Յերբեմն բավական էր լինում արտասանել Չապայեվի անունը, վոր օպիտակ գվարդիականներն ստիպված լինէյին զենքը ցած դնել:

Բայց ի՛նչ հոգատարությամբ ու սիրով էյին շրջապատում բանվորներն ու գյուղացիները Չապայեվին՝ Նիկոլայեվսիի Կարմիր գվարդիայի կազմակերպողին և Խորհրդային Ռուսաստանի հավատարիմ մարտիկին: Ամեն տեղ, ուր էլ նա յերևում էր,

մաքդկային ամբոխը նրան հիացմունքով եր դիմապո-
րում: Չապայեվի վոչ մի խնդիրը—լինեք դա ձիերի
կերի համար, կամ գինված ուժով սղնելու համար,
անպատասխան չէր մնում: Չապայեվին խնդրում ե-
լին հանդես գալ միախնդներում: Նրա մոտ խորհրդի
եյին դալիս, ի՞նչ սրտառուչ շնորհակալությամբ ե-
լին ընդունվում նրա խորհուրդները: Բանվոր ու
դյուղացի յերիտասարգությունը շրջապատում էր նը-
րան և խնդրում ջոկատի մեջ ընդունել:

Չապայեվին շատ եյին սիրում իր ընկեր կարմիր-
դվարդիականները: Նրանք անտահման կերպով վըս-
տահում եյին նրան: Նրա համարձակությունը, ան-
վախությունը և համառությունը նրանց որինակ եր
ծառայում: Յերբ կուվում առջևից դնում եր «Չապա-
յը», ինչպես նրան սիրով անվանում եյին մարտիկ-
ները, նրանցից վոչ-վոք չէր համարձակվում յեա
մնալ: Չապայեվը նրանց հաղթանակից հաղթանակ եր
տանում:

Հերթական կուլակային խռովությունը ճնշվելուց
հետո յերբ Չապայեվը Նիկոլայեվսկի եր դալիս, իս-
կույն դավկոմ եր շտապում— գեկուցելու կատարած
արչավանքի մասին, բանվորներից ու դյուղացիներից
նոր կազմած ջոկատի մասին և վերջին տեղեկություն-
ներ ստանալու՝ յերկրի դրության մասին:

Իսկ յերկիրն արդեն վճռական մահացու մարտերի
մեջ եր մտել ստարեերկրյա և ուսուսական հակահեղա-
փոխության հետ: Ուկրաինան հեղեղված եր դերմա-
նական գործերով, վորոնց սվինները ճանապարհ եյին
հարթում հեաման Սկորոպադսկու և Պետլուրայի
համար: Դոնի վրա և Կուբանում բուն եյին հյուսեղ

ցարական գեներալները, վորոնք արչավանքի եյին
պատրաստվում դեպի Մոսկվա: Որենբուրգյան աղի-
տակ-կազակները, վորոնց ղեկավարում եր գեներալ
Դուտովը, ձեռք եյին բարձրացրել Մամարայի վրա:
Դեպի Արխանգելսկի, Վլադիվոստոկ եյին շտապում
ինտերվենտների նավերը:

— Վոչինչ, չեն կլանի, մեր վոսկորը լայն ե,
կխեղդվեն,— համողված կերպով ասում եր Չապա-
յեվը, լսելով խորհրդային Ռուսաստանի նորանոր
թշնամիների յեւույթների մասին յեղած հաղորդում-
ները:

— Պետք ե պատրաստվել, — ջերմ կերպով ա-
պացուցում եր նա իր ընկերներին.— մեր կառավարու-
թյունը մինչև կոկորդը հոգսի մեջ ե. մենք ինքներս
պետք ե նախաձեռնություն հանդես բերենք: Գնդա-
ցիլներ պետք ե դանել, հրացաններ, թնդանոթներ,
սումբեր, շինելներ... Մենք ի՞նչ կատենք, յեթե կա-
ռավարությունը մեզ կանչի, ինչի՞ ընդունակ կլինենք
մենք առանց գեներլի, առանց մարտիկների...

Չապայեվը շտապեց: Նիկոլայեվսկի բանվորնե-
րի և աշխատավոր դյուղացիների ոգնությունը պա-
հանջվեց 1918 թվի աշնանը, նրանից հետո, յերբ
սկսվեց ուրալյան սպիտակ-կազակների խռովությու-
նը:

Սարատովյան խորհրդի կոչի համաձայն Չապա-
յեվն անցավ Նիկոլայեվսկի դավառի հեղափոխական
ջոկատի գլուխ և բերեց նրանց Ուլինի կայարանը,
վորտեղ կենտրոնացած եր «Առանձին» սարատովյան
բանակը:

Յերբ Վ. Ի. Լենինի և Ի. Վ. Ստալինի նախա-

ձեռնութեամբ սկսվեց հեղափոխութեան դինամիտը՝ որով մեծացումը և ցրվել յեկամ կարծիր-զվարդիականների ջոկատներից դումարատակներ, զնդեր ու դիվերջիաններ կազմելը, «Առանձին» սարատովյան բանակը վերանվանվեց Արևելյան ճակատի 4-րդ բանակ:

Չապայեվը Չերամ մասնակցութեան ունեցած պարտիզանական ջոկատները վերակազմելու և կարծիր Բանակի կանոնավոր զորամասեր ստեղծելու գործում: 1918 թվի մայիսի 25-ին նա Լյուբիցկի դյուղում կարծիր-զվարդիական ջոկատների խորհրդակցութեան գումարեց, վարտեղ ներկա յեղողներին գիտեց բուռն կոչ անելով՝ ամբացնել կարծիր Բանակը, ամեն կերպ զորեղացնել, սիրել ու փայտայել նրան: Սիրած հրամանատարի կոչն անարձագանք չմնաց: Խորհրդակցութեանը միաձայն վորոշեց ջոկատները ձուլել և յերկու գունդ ստեղծել՝ առաջին գունդը Յեմելյան Գուգաչովի անունով, յերկրորդ գունդը՝ Ստեպան Ռազինի անունով: Յերկու գունդը միասին բրիգադ էլին կազմում, վորը Գուգաչովի անունն ստացավ: Բրիգադի հրամանատար ընտրվեց Վասիլի Իվանովիչ Չապայեվը:

Չորրորդ բանակը ուժեղ թափով նոր արշավանքի յեր պատրաստվում գեպի Ուրալսկ: Գուգաչովյան բրիգադի շտաբը գտնվում էր Լյուբիցկի դյուղում: Հունիսի 24-ի առավոտյան շտաբի հրամանատարներից մեկը Չապայեվի սենյակի դուռն զրուչութեամբ բացեց և ներս նայեց: Նա հագնված նստած էր սեղանի առաջ: Նրա առջև ընկած էր մատխտի նշաններով խոզմզած մի քարտեղ: Թվում էր, թե Չապայեվը

բնած է: Նրա աչքերը խփված էլին, մաղերի փնջերն ընկած էլին ճակատին, ձեռներն անշարժ ընկած էլին ծնկների վրա:

— Ընկեր Չապայեվ, — համարյա շշուռջով ձայն տվեց նրան շտաբի հրամանատարը:

Չապայեվը ջնջվեց և ակամա դլուխը բարձրացրեց:

— Հենց այստեղից էլ պետք է խփել, հանդիսա շտաբ նրան, — խոսեց նա հողմած, ձեռներն աչքերին քսելով:

Բայց այստեղ նա նկատեց շտաբի հրամանատարի դլուխը:

— կարծես նիրհել էլի, — ջեղավորի նման կարծես արդարանալով ասաց նա: — Այ, քարտեղն էմ ուսումնասիրում:

Հրամանատարը զեկուցեց, վոր հրաման է ստացվել գեպի Ուրալսկ գնալու:

Մի քանի րոպեյից հետո սան առաջ սմբակներով խփելով կանդ առավ մեկ արոյկա: Չապայեվը քարտեղը ծալեց, մատխտի հետ միասին պահեց պայուսակում և շինելն ուսերին գցելով դուրս յեկավ սանդուխի դլուխը:

— Չապայեվ դարձյալ տեղ է դնում, — մտածեցա կերպով ասաց կարծիր բանակայիններից մեկը: — Այսուր ամբողջ գիշերը նրա լույսը վառվում էր, անխոնջ մարդ է հա՛...

Հունիսի 28-ին 4-րդ բանակը դուրս յեկավ գեպի Ուրալսկ:

Մեքուջ աղմուկաճակատում առաջ կոխիներ էլին: Մարխակ կապակները համատարեն պաշտպանում էլին

յուրաքանչյուր ստանիցա, յուրաքանչյուր ագարակ: Ծանր կռիվներով, յերբեմն ծանր կորուստներով 4-րդ բանակի մասերը զբաղեցին Սեմիդլավի Մարը, Շիպովան, Պերեմյոտնայան: Հունիսի 6-ի յեքեկոյան Չապայեվի գնդերը տեղավորվեցին Ուրալսկից 5 կիլոմետր հեռու:

Մամարայի «ուչրեդիլովցիները» և չեխուլովակները ուրալյան սպիտակ կազակներին ողնելու համար ուժեղացրին ճնշումը Սարատովի վրա և Ուրալսկ ուղարկեցին գնդացիներ, զբահարատ ավտոներ և փամփուշտների ու ուումրերի մեծ պաշարներ: Ուրալյան սպիտակ կազակները կարողացան նոր ջոկատներ դիմել, մեծ քանակութամբ ձիեր ժողովեցին և ուղարկեցին 4-րդ բանակի թիկունքը, Սեմիգլավի Մարի կայարանը:

Սեմիգլավի Մար կայարանի զբաղման լուրը 4-րդ բանակի հասավ այն ժամանակ, յերբ նա պաշտպանվելով սպիտակ կազակների զրոհներից, սպառել էր փամփուշտի վերջին պաշարը: Հրամանատարական կազմի մի մասն իրեն կորցրել էր: 4-րդ բանակի հրամանատարը, վոր նախկին ցարական գնդապետ էր, հիվանդ ձեռքով և պառկեց հիվանդանոցում: Բանակը մնաց առանց հրամանատարի: Չորամասերի հրամանատարները հուզված հավաքվեցին շտաբ խորհրդակցութան:

Ի՞նչ անել. շարունակե՞լ պաշտպանվել մինչև բանակի վերջնական ջախջախումը, թե՞ նահանջել: Յեվ ինչպե՞ս աղաովել կազակային հեծելազորից, ինչպե՞ս դուրս գալ պաշարված վիճակից, — այս հարցերը հուզում էին բոլոր ժողովվածներին:

Բայց ա՞նա շտաբին մոտեցան մի քանի ձեռքոր: Ըովեցին բարձր ձայներ և շտաբ մասով բոլորին ծանոթ Պուզաչովյան բրիգադի պետ Չապայեվին իր բրիգադի հրամանատարների ուղեկցութամբ: Երանք աղմուկով նստեցին սեղանի մոտ:

Շտաբի պետը և զորամասերի պետերը դեկուցեցին բանակի դրութան մասին: Փամփուշտների պաշարներն սպառված են, հաց չկա, մարտիկներն այլևս մթերքներ չեն ստանում: Կապը թիկունքի հետ կտրված է: Չորս կողմում սպիտակ կազակների ջոկատներ են թափառում: Մտանիցաներում խռովություններ են: Այս դեկուցումներից պարզվեց, վոր հետագա անալիսազացումը միանգամայն անմիտ է: Ամեն ինչ անգում էր նրան, թե ինչպե՞ս փրկել բանակը լիապատար վոչնչացումից և դուրս բերել նրան ուրալյան անապատներից:

— Վճիռ կայացնելը հեշտ է, — բայց ո՞վ դուրս կրերի բանակը, ո՞վ իր վրա կվերցնի հրամանատարությունը:

Բոլոր ներկա յեղողներն ակամա շուռ յեկան գեպի Չապայեվը:

— Դու, Վասիլի Իվանովիչ, դու պետք է քեզ վրա վերցնես ղեկավարությունը, — ասաց հրամանատարներից մեկը:

Չապայեվը ջղախորեն, յետ դցելով ճակատի մազափնջերը, վեր կացավ:

— Ի՞նչ կա վոր, չեմ հրաժարվում, — մտահան կերպով խոսեց նա, — միայն պայման. — իմ բոլոր հրամանները անխոս կատարել, վոչ մի խուճապ:

Չապայեվը բացեց դաշտային պայուսակը և արագ շարժումով այնտեղից հանեց քարտեղը:

— Ահա իմ պլանը, վորի մասին մտածել եմ առավոտայան: Չապայեվը սեղանի վրա փռեց քարտեղը, ուղղեց ու խուլ ձայնով սկսեց բացատրել:

Հրամանատարները յերբեմն հարցեր տալով լսում էին ուշադրութեամբ: Չապայեվը պատասխանում էր արագ ու համոզված: Նա լսով էր հասկանում, թե վորքան պատասխանատու յեն այն խնդիրները, վոր ինքն իր վրա յե վերցրել: Բանակը գլխովին պաշարման սպառնալիքի տակ էր գտնվում:

Մարտիոցները յերեկոյան կրակ բացեցին Ուրալսկի վրա, բայց կրակը շուտով ել դադարեց: Հրետանին դուրս յեկավ դիրքից: Նրա յետևից, խոր բուրժյուն պահպանելով, շարժվեցին հետևակային մասերը և դուրս գալով ճանապարհը՝ ձգվեցին դեպի Պերեմյոտնայա կայարանը: Խրամատներում մնացին միայն նահանջը ծածկող փոքրիկ մասեր, վորոնք շարունակում էին հրացանային ու դնդաղային դեմոնստրատիվ կրակը:

Նահանջը դեկավարում էր անձամբ ինքը՝ Վասիլի Իվանովիչը: Յեվ միայն այն ժամանակ, յերբ համոզվեց, վոր սպիտակ-կապակները նահանջը չեն նկատել, ինքն էլ սլացալ հասնելու առջևում դնացող բանակին:

Սպիտակ կապակները ձեռքից բաց թողնելով 4-րդ բանակի նահանջը, այլևս չէին կարող խանդարել, վոր կարմիր դնդերը դուրս գան իրենց համար պատրաստած թակարդից:

Այն ժամանակ, յերբ 4-րդ բանակը կատաղի կռիվներ էր մղում Ուրալսկի տակ, չեխոսլովակները Մամբրան զբաղելով արդեն շարժվում էին դեպի Ուֆա, Չելյաբինսկ և դեպի հարավ՝ Սարատովի և Յարիցինի կողմերը:

Խարված չեխոսլովակ զինվորների սվիններն սպանում էին խորհրդային իշխանութեան դոյուրթյանը: Վ. Ի. Լենինը և բոլշևիկների կուսակցությունը Յարիցին ուղարկեցին ընկ. Ստալինին: Նրան հանձնարարված էր յերկրի այս կարևորագույն ստրատեգիական կետում կազմակերպել Վոլգայի, Խորհրդային Ռուսաստանի հարավ-արևելքի և հարավի պաշտպանությունը:

Չեխոսլովակների դեպի Սարատով և Յարիցին տանող ճանապարհին՝ Անդրվոլդայում գտնվում էր սամարական առաջին դիվիզիան, վորի կազմի մեջ էր մտնում Պուզաշովյան բրիգադը: Այս դիվիզիան վոչ միայն չեխոսլովակների հարձակումը պետք է կանգնեցներ, այլև պետք է զսպեր՝ ուրալյան սպիտակ բանակի ճնշումը, վոր մոտենում էր Ալտատա կայարանին՝ սպառնալով Նիկոլայեվսկին և Սարատովին: Ոկոստոսի 20-ին չեխոսլովակները հարձակման դիմեցին: Նրանք ամբողջ ուժով ընկան 3-րդ և 4-րդ դնդերի վրա:

Այս դնդերը, վոր կազմակերպել էր Չապայեվը Նիկոլայեվսկի բանվորներից, տոկուն կերպով յետ էին մղում թշնամու զրոհները: Բայց թվով դերպանցող թշնամու ուժեղ ճնշման տակ յերկու դունդն

եւ մեծ կորուստներ կրելով՝ նահանջեցին և բաց ա-
րին ճանապարհը դեպի Նիկոլայեվսկի: Չեխոսլովակ-
ներն շտապեցին ուղտվել դրանից և կեսօրին անապա-
սելի կերպով քաղաք խուժեցին:

Նիկոլայեվսկի գրավումով չեխերի համար ուղիղ
ճանապարհ էր բացվում դեպի Սարատով, վորը բազա
յեր հանդիսանում էին սամարական ղեկիղիայի հա-
մար, վորն այստեղից մարդկային և նյութական լրա-
ցում էր ստանում:

Հարկավոր էր, ինչ գնով էլ լինի, Նիկոլայեվսկին
ազատել: Բայց ինչպե՞ս անել այդ:

Առաջին սամարական ղեկիղիայի պետը հրամա-
յեց պուլաչովյան բրիգադի գնդերին՝ Դավիդովկա
գյուղով դուրս գալ հակառակորդի առաջ և խփել
նրան ճակատից: Այս հրամանը Չապայեվի բրիգադին
դժվար դրուժյան մեջ դրեց: Բանն այն է, վոր Յե-
մեկյան Պուլաչովի անվան 1-ին գունդը, վոր գտնվում
էր Պորուբեժկայում, այդ հրամանն ստացվելու ժա-
մանակ կազմում էր չեխոսլովակների ջոկատի հետ, վո-
րոնք գրավել էին Մեծ Իրզիզի անցը և համառ կեր-
պով ձգտում էին գրավել Պորուբեժկան: Յեթե
գունդը նահանջեր դեպի Դավիդովկա, վորպեսզի
գրոհեր թշնամու վրա Նիկոլայեվսկում, այդ դեպ-
քում չեխոսլովակների ջոկատն անմիջապես նրանց
յեանից կրնկներ:

Գնդի հրամանատար ընկեր Պլյասունկովը լավ էր
հասկանում, թե այդպիսի նահանջն ուր կարող էր
հասցնել: Նա անհանդիստ կերպով հետևում էր կովի
ընթացքին և ամեն բոպե սպասում էր սլավոլիրակա-
տարի գալուստ, վորը նրան պետք է հայտներ դուրս

դալու ժամի մասին: Այդ ժամանակ յեռածի կառքով
բրիգադ սլացավ Չապայեվը:

Չապայեվը յեկավ հուզված, դայրացած: Նիկո-
լայեվսկը հանձնված էր, այս մտքի հետ նա դժվա-
բանում էր հաշտվել: Նա մի համարձակ պլան էր
եղել, վորը հաջողության դեպքում վոչ միայն քաղա-
քը կապտեր, այլև հակառակորդին գլխովին կջախ-
ջախեր:

Վյասիլի Իվանովիչ Չապայեվը Պլյասունկովի
հետ ուղևորվեց դեպի առաջին շղթաները: Նրա գա-
լու լուրն արագ կերպով տարածվեց դումարտակնե-
րում ու վաշտերում: Ամեն տեղ ուրախ ձայներ էլին
լսվում:

— Չապայեվը յեկել է:

— Ինքը՝ բրիգադի պետն է այստեղ: Հիմա դըլ-
իկդ ճարը տես, չե՛խ:

Տեսնելով մարտիկների գրդաված և ուրախ դեմ-
քերը՝ Չապայեվը հանդիմանաբար ասաց Պլյասուն-
կովին.

— Ե՛խ, Պլյասունկով, և այսպիսի մարտիկներով
գու անցը հանձնեցի՞ր... Թե՞ մոռացել ես մեր պատ-
վիրանը— յերեք թշնամուց չիախչել:

Յեմեկյան Պուլաչովի անվան 1-ին գունդը մեկ
խիզախ հարվածով գրավեց Մեծ Իրզիզի անցը և
չեչտակի կերպով շարժվեց դեպի Տավոլժանկա: Վըր-
դովված հակառակորդն առաջին դնդի դեմ հանեց իր
բոլոր ուժերը: Չապայեվն էլ հենց այդ էր ուզում:

Ոգոստոսի 21-ին Ստ. Ռազինի անվան 2-րդ գուն-
դը զաղտնի կերպով հյուսիսից դուրս յեկավ դեպի

Տափուխանկա, 2 կիրովետր հեռու թշնամու ծանր հը-
րեամնուց:

Այս ղեկուցումն ստանալով՝ Չապայեվը գրոհելու
հրաման տվեց:

Նա անձամբ անցավ Յեմելյան Պուլաշյովի ան-
վան 1-ին դնդի դուբա: Չնայած հակառակորդի հու-
սահատ դիմադրութեանը՝ Չապայեվը տապալեց թըշ-
նամուն և յերեկոյան դեմ գրավեց Տափուխանկան:
Հենց նույն գիշերն ել չեխոսլովակները, վորոնք դրա-
վել էին Նիկոլայեվսկի, քաղաքը թողեցին և խուճա-
պահար փախան Բոլորոլսկոյի գյուղը:

Շուտով ազատվեց նաև Սամարան:

Սմեն որ, յուրաքանչյուր նոր հաղթանակից հե-
տո, աճում էր Չապայեվի փառքը: Հասարակ տաղը-
ձադործը, նախկին կխաղրաղես ղինվորը, մեծ դոր-
ծեր էր կատարում: Նրա անունը հայտնի դարձավ և՛
Ուրալում, և՛ Անդրվոլդայում, և՛ սարատովյան տա-
փաստաններում, և՛ տամբովյան անտառներում: Նրա
մոտ զոտըով կամավորներ էլին զայլա և՛ Վոլգայի
քաղաքներից, և՛ Մորդովյան դյուդերից, և՛ կողակնե-
րի ստանիցաններից: Ուսաներն ու թաթարները, ծե-
րերն ու պատանիները մեծ պատիւ էլին համարում
կռվել հերոսական չապայեվյան ղեկերի փառավոր
գրոշակների տակ, առասպելական հերոս Վասիլի Ի-
վանովիչ Չապայեվի ղեկավարութեան տակ:

Չապայեվի ուժը նրա անասման, կրքոտ աակելու-
թեան մեջ էր դեպի շահագործողները, այլև նրա ա-
րյունակցական կապի մեջ՝ իր ժողովրդի, իր դառա-
կարդի հետ: Հենց այս ուժն էլ թույլ էր տալիս նը-
րան տանել իր յետևից բանվորներին և աշխատավոր-

ներին, հաժատ ներշնչել դեպի հաղթանակը, վոդե-
վորել նրանց սխրագործութեան կատարելու:

Կարմիր Բանակում ջիչ չեյին այնպիսի տաղան-
գավոր հրամանատարներ, վորոնք Չապայեվի պես
չունեյին վոչ ընդհանուր, վոչ ղինվորական կրթու-
թյուն: Կուսակցութունը և կառավարութունը բար-
ձրը գնահատելով նրանց ընդունակութունները՝ վըճ-
ուեցին բարձրագույն ղինվորական դպրոց ստեղծել,
վորտեղ կարմիր զորավարները կարողանային սովո-
րել, իրենց ղիտելիքները լրացնել: Սա ղլխավոր
չտարի ակադեմիան էր: Ակադեմիա ուղարկվեցին
Կարմիր Բանակի լավադույն հրամանատարներից ա-
մենալավերը: Դրանց թվում էր նաև Վասիլի Իվա-
նովիչ Չապայեվը:

1918 թվի նոյեմբերին Չապայեվը ղնաց Մոսկվա:
Մեկնելուց առաջ նա այցելեց ղեկերը և բարեկամա-
բար, համարյա արտասուքով հրամեչտ տվեց կար-
միր-բանակայիններին ու հրամանատարներին: Նա
դեպի չեք ուզում:

Նրա համար ցավալի յեր բաժանվել իր ընկերնե-
րից, վորոնց հետ ջիչ փառավոր արչավանքներ չեք
զործել նա:

— Կփորձեմ, կսովորեմ, գուցե մի բան դուրս
գա, — անվճռական կերպով ասաց նա իրեն ճանա-
պարհ ղնող ընկերներին:

1919 թվի փետրվարին, Ակադեմիայում յերեք ա-

միս սովորելուց հետո, Չապայեֆն ուղղամտակաւ վերադառնալու թուլլովութիւնն ստացալ:

Այդ ժամանակ Արևելյան ուղղամտակաւք վճուհան ճակատներէց մեկն եր դարձել: Վ. Ի. Լենինը և կուսակցութիւնն Արևելյան ուղղամտակաւք բանակի գլուխ նշանակել էյին ամենափորձիւած բոլշևիկներէ: Արևելյան ճակատումն եր գտնվում Վ. Վ. Կուլբիչևը: Այնտեղ էլ վորպես 4-րդ Կարմիր բանակի հրամանատար նշանակվել էր Մ. Վ. Ֆրունզեն:

Փետրվարի կեսերին Չապայեֆը հասալ Սամարա և ներկայացալ 4-րդ բանակի շտաբը: Նրա գալն ուրախացրեց Մ. Վ. Ֆրունզեյին:

Չորրորդ բանակի զորամասերը հենց նոր էյին վերջերէ Ուրալից— սպիտակ կազակութեան կենտրոնը, և արշավում էյին Լրիշչենսկի վրա: Մ. Վ. Ֆրունզեն զորքերի առաջ խնդիր եր դրել— ավարտել ուրալյան սպիտակ բանակի շրջափակումը՝ նրան վերջնականապես ջախջախելու համար: Այս խնդրի Իրագործումը մի փոքր գտնուողեց Ալեքսանդրո-դաշ-սկի բրիգադի սպակա հաջողակ գործողութիւններէ հետևանքով:

Բրիգադը փոչ միայն չկարողացալ առաջ շարժվել և գրավել Սլոմիխինսկայա ստանիցան, այլև իրար հետեից պարտութիւնն եր կրում: Այդ ժամանակ Մ. Վ. Ֆրունզեն վճուց հեռացնել բրիգադի հին սպետին և նրա փոխարեն նշանակել Չապայեֆին:

— Դուք պետք է բրիգադին ներշնչեք այն հաղթական վրդին, վորով համակիւած են չապայեֆյան զորքերի բոլոր մարտիկները, — ասաց նրան Մ. Վ. Ֆրունզեն: — Յես ձեզ խնդիր եմ տալիս՝ դրավել

Սլոմիխինսկայա ստանիցան և հարձակումը շարունակել Լրիշչենսկի վրա: Սպիտակ կազակային բանակը պետք է վրչնչացվի:

— Լում եմ. հրամանը կկատարեմ, — պատասխանեց նրան Չապայեֆը:

Չապայեֆը բրիգադն ընդունելով՝ նախ ծանոթացալ նրա մարտիկներին ու հրամանատարներին հետ, վաշտերին ու գումարտակներին նոր լրացումներ տրվեց, հեծելագունը ստեղծեց, ուժեղացրեց սպառապինումը:

Մեծ գործ կատարվեց նաև քաղաքական դաստիարակութեան ուղղութեամբ: Այս տեսակետից բացառիկ կարևոր դեր խաղաց ընկեր Ֆուրմանովը, վորը ղրկնորական կոմիսար եր նշանակված: Դիմարի Ֆուրմանովը բոլշևիկ էր, գրող, վորը հետագայում քաղաքացիական կռիւ մասին մի շարք խոշոր գըրվածքներ ստեղծեց, վորոնց մեջ նա դրոշմեց նաև Չապայեֆի դեմքը: Մինչև Արևելյան ուղղամտակաւք գընալը նա աշխատում էր Իմանով-Վոդնեսենսկի ջուհակներէ շրջանում: Նրանց հետ միասին նա ճակատ ուղարկված լինելով՝ ընկեր Ֆրունզեն նրան Ալեքսանդրո-դաշսկի բրիգադի ղեկնորական կոմիսար նշանակեց, վորը յենթադրվում էր ամբողջ գորախմբի վերածել:

Ժողովրդական հերոս Չապայեֆը և գրող Ֆուրմանովը շատ շուտ մտերմացան:

Չապայեֆի և Ֆուրմանովի կատարած մեծ աշխատանքից հետո բրիգադի մարտունակութիւնն ըզգալի չափով բարձրացալ: 1919 թվի մարտի 19-ին

քրիզազը հարձակման դիմեց և մեկ հարվածով սպի-
տակ կաղակային դորամասերը Չիփինյան լճերից այն
կողմը շարտելով, դրավեց Սլոմիխինսկայա ստանի-
ցան :

Սլոմիխինսկայա ստանիցայի դրավումն ազդեց հա-
կառակորդի ամբողջ դրուժյան վրա : Ուրալյան կա-
ղակային բանակը սլարոուլթյուն կրելով Ուրալսկի,
Լըիչենսկի և Սլոմիխինսկայայի տակ, պատրաստ եր
գեները ցած դնել, բայց այս անգամ նրան ողնու-
թյան յեկավ Կոլչակը, վորն Անտանտայի բուրժուա-
զիայի աջակցութեամբ հզոր բանակ կազմեց : Կոլչակն
իր կողմը դարձրեց Խորհրդային Ռուսաստանի վողջ
ուշադրությունը և այսպիսով սպիտակ կաղակներին
հնարավորություն տվեց ուղղվել և հետադայում մի
շարք նոր դավաճանական հարվածներ հասցնել Խոր-
հրդային հանրապետութեանը :

Իր բոլոր ուժերը բուռնցք դարձնելով՝ Կոլչակը
լայն հարձակում ծավալեց : Արդեն ընկել եր Ուֆան :
Կոլչակյան զնդերը կանգնած էյին Կադանի մատույց-
ների, Սիմբիրսկի և Սամարայի մոտ : Կոլչակյան յե-
րեքհարյուրհազարանոց բանակը, կտորելով Կարմիր
Բանակի զիմադրությունը, սպառնում եր նրան Վոլ-
գան դցել : Հարավում Դենիկինն եր Դոնրասը զավ-
թել : Յուրենիչը նետվում եր դեպի Պետրոգրադ : Սա
մի վճռական վայրկյան եր Խորհրդային Ռուսաստանի
բախտի համար, սոցիալիստական հեղափոխութեան
բախտի համար :

Կուսակցությունը և բանվոր դասակարգը բոլոր
ուժերը, վողջ կամքը լարեցին, վորպեսզի կանգնեց-
նեն կոլչակյան հրոսակների ահեղ շարժումը :

Կոլչակն իր զլխավոր հարվածը հասցնում եր
Բուզուրուսլանի շրջանից : Այստեղ դորձում եր այս-
պես կոչված գեներալ Խանժինի Արեմտյան բանակը :
Նրա կազմի մեջ էյին մտնում կոլչակյան ընտրովի
զորքերը — Իժևյան բրիգադը, գեներալ Կապուլեի
հարվածային կորպուսը և ուրիշ դորամասեր : Այս
զորքերին խնդիր եր տրված — դրավել Բուզուրուկը,
Սամարան :

Միխաիլ Վասիլևիչ Ֆրունզեն, վոր այդ որերին
եշանակված եր Արեւելյան ճակատի Հարավային խմբի
բանակների հրամանատար, արագ կերպով գուշակեց
Կոլչակի մտքերը : Նա իր լավագույն ուժերը նրա դեմ
հանեց : Նրանց մեջ եր նաև Չապայեվյան 25-րդ վա-
ռավոր գիվիզիան, վոր անթառամ փառքով եր պա-
կել իրեն չեխոսլովակների, սամարական ուչրեզիլով-
կայի և սոլիտակ-ուրալյան բանակների դեմ ունեցած
մարտերում :

25-րդ զիվիզիային պատիվ վիճակվեց վճռական
հարված հասցնել կոլչակյան ռազմաճակատին, ճեղ-
քել այդ ճակատը և մյուս զիվիզիաների հետ միասին
Կոլչակի հաղթական ընթացքն անգուսպ նահանջի վե-
րածել :

Վրա էյին հասնում վճռական մարտերի որերը՝
ապրիլի 20-ին 11-րդ սպիտակ զիվիզիան հարձակվեց
Բուզուրուկի վրա : Սակայն այստեղ նրան սպասում
էյին Չապայեվյան 25-րդ զիվիզիայի զնդերը : Ութ որ
տեկեց այդ կռիվը : Սպիտակները համառ կերպով գրոհ

գրուհի յեանից եյին դործում: Չապայեմցիներն ան-
խոնջ կերպով յեա եյին մղում այդ գրուհները և իրենք
եյին սվիններով նետովում թշնամու վրա: Բոլոր մար-
տիկներին ու հրամանատարներին մեկ պոռթկում եր
պաշարել— ինչպես ել լինի, իրավորձել Լենինի ու
Ստալինի հրամանը և սպիտակներին մոտ չթողնել
Վալդային: Կոլչակյան զիվիզիան Չարգուսիչուր յե-
րավ:

Չապայեմցիներն ապրիլի 30-ին կովի բռնակցին
կոլչակյան 12-րդ զիվիզիայի հետ Կինել գետի վրա:
Այս զիվիզիային ևս նույն բախտը պիճակվեց, ինչ
վոր նախորդին—նա զերջից հանվեց ու Չարգվեց:

Այսպիսով չապայեմցիները մի քանի որվա ըն-
թացքում վոչնչացրին կոլչակյանները յերկու զիվի-
զիանները և ճեղքեցին նրանց ուղիմաճակատը: Մե-
խախի Վասիլյեվիչ Ֆրունզեն ղեպի այդ ճեղքվածքն
ուղղեց իր հիմնական ուժերը:

Մայիսի 17-ին չապայեմցիները հեծելազորի բրե-
դազի հետ միասին գրավեցին Բելերեյը: Մայիսի
30-ին չապայեմցիները հանկարծակի գործած խիզախ
հարձակումով գրավեցին Չիչմա հանգուցակայանը:
Խանժինի արևմտյան բանակի մնացորդներին մոտ
եր Բելայա գետով անցնել Ուֆայի շրջանը:

Ուֆան Կոլչակի վերջին պատվարն եր. սպիտակ-
ներն ոչստեղ եյին քաշել իրենց տրամադրության
տակ յեղած բոլոր ուժերը: Նրանք ամրացրել եյին
Բելայա գետի աջ ափը: Նրանք առանձնապես ուժեղ
եյին ամրացել Ուֆայից հյուսիս՝ Կրասնոյարի մոտ:

Հունիսի 6-ին Ֆրունզեն յեկավ 25-րդ զիվիզիան:
Նրա գալու առթիվ Չապայեմն անմիջապես կանչեց

գնդերի և բրիգադների հրամանատարներին: Ծարհըր-
դակցության ժամանակ ընկեր Ֆրունզեն նրանց ծա-
նոթացրեց ընդհանուր դրությանը, հիշեցրեց Լենինի
հրահանգն Ուրալի գրավման մասին և 25-րդ զիվի-
զիայի առաջ խնդիր դրեց Ուֆայի գրավումը: Այնու-
հետև Չապայեմի հետ միասին առանձնացրեց այն
մասերը, վորոնք առաջին վստայունը պետք և դորձե-
լին թշնամու ափի վրա: Ընկեր Ֆրունզեն այս պարտ-
քը դրեց 220-րդ Իվանովո-Վոզնեսենսկի գնդի վրա:

Իվանովո-Վոզնեսենցիներն այս խնդիրը փառա-
վոր կերպով կատարեցին:

Բելայա գետն անցնելն սկսվեց լույս հունիսի
7-ի պիշերը՝ Ֆրունզեյի և Չապայեմի անձնակազմի գե-
կավարությամբ: Իվանովո-Վոզնեսենցիներից հետո
չուկենավերով սկսեցին անցնել 25-րդ զիվիզիայի մը-
նացած մասերը:

Արևը ծագելուն պես կրակ բացեց կարմիր հրե-
տանին: 44 թնդանոթ իրենց կրակով կեղ ժամից հետո
կործանեցին թշնամու խրամատների առաջին գծի
առջևի մետաղալարե փակոցը: Չապայեմցիներն ա-
ռանց մեկ գնդակ արձակելու սվինային գրուհի զլմե-
ցին: Սպիտակները գրուհը չընդունեցին և խուճառա-
յին սարսափով իրենց խրամատների յերկրորդ գիծը
ընկան: Կարմիր հրետանին իր կրակով նրա վրա ևս
ընկավ, ճանապարհ բանալով իր բրիգադի համար:

Շուտով խրամատների յերկրորդ գիծը ևս գրավ-
վեց: Չապայեմցիները հարկավոր համարեցին կտնդ
առնել և սպասել իրենց մյուս բրիգադների մոտենա-
լուն:

Արդեն առավոտյան մոտ ժամը 8-ն եր: Հակառու-

Կորդը սկսեց խոշոր ուժեր քաշել դեպի դեամնցը և անսպասելի կերպով ճակատադրոճի դիմեց: Հակառակորդի թարմ ուժերի յերևալը Իվանովո-Վոդնեսենցիների շարքերում շփոխություն առաջ բերեց: Գունդն սկսեց նահանջել: Այդ ժամանակ Փրունդեն իր պատվիրակաաարի հրայանը ձեռքից առավ և առաջ ընկավ գոչելով. «Իվանովո-Վոդնեսենցիներ՛ր, հետևեցեք ինձ, դե՛մ է սպիտակների վրա»:

Ընկեք Փրունդեյի հետ առաջ ընկան Չապայեվն ու շտաբի հրամանատարները: Տեսնելով Փրունդեյին և Չապայեվին՝ Իվանովո-Վոդնեսենցիները միահամուռ կերպով շուռ յեկան և, չնայելով ուժեղ կրակին, նորից դրոճի դիմեցին:

Յերեկվա ժամը 4-ին կարմիր գնդերն ամբողջ ճակատով հարձակման անցան:

Այդ ժամանակ Փրունդեն վերադարձավ դեամնցի մոտ, ուր կոլչակյան ինքնաթիռները փորձում էին գնդացրային կրակով կանգնեցնել կարմիր զորամասերի գեան անցնելը: Այստեղ Փրունդեն և Չապայեվն ընկան ինքնաթիռների կրակի տակ և յերկուսն էլ վիրավորվեցին:

Մտառը դադարեց միայն յերեկոյան դեմ:

Սպիտակները դեռ չեյին կորցնում Ուֆան իրենց ձեռքում պահելու հույսը: Նրանք յնուանգով պատրաստվում էյին հակահարվածի, գաղտնի կերպով սպայական հարվածային դումարտակներ քաշելով դեպի Տուրբասլի գյուղը: Հունիսի 9-ի լուսաբացին նրանք անսպասելի հարվածով պեսք է ընկնեյին չապայեվյան գնդերի վրա, կարեյին նրանց ու դեռը թափեյին:

Յեթե կոլչակյաններին այդ հաջողվեր, Չապայեվյան դիվիզիան մեծ կորուստներ կարող եր կրեց և, համենայն դեպս, չեր կատարի Փրունդեյի հրամանը՝ Ուֆան վերցնելու մասին: Այդ տեղի չունեցավ, շնորհիվ սպիտակների կողմից զորակոչված մեկ բանվորի: Բանվորը, — նրա անունն անհայտ մնաց, — իբկյանքը վաանդի տակ ղնելով, Ուֆայից իրեն դեցեց չապայեվյեյների մոտ և կարմիր հրամանատարությանն զուշացրեց սպիտակների մտադրությունների մասին:

Այդ տեղեկությունն այնքան լուրջ եր և անսպասելի, վոր նույնիսկ կասկած առաջացրեց: Բայց և այսպես Փրունդեն և Չապայեվը բոլոր միջոցները ձեռք առան՝ յետ մղելու սպիտակների հնարավոր հարձակումը:

Առաջապահ մասերը նախազգուշացված էյին և ուժեղացրած սահսպանություն եր սահմանված: Սպիտակների հարձակման յենթադրական տեղը թարմ մասեր բերվեցին: Առանձին ուշադրություն հատկացվեց գնդացիրների դասավորությանը: Սպայական դումարտակներին յետ մղելու դորձում նրանք կարեվոր դեր պետք է խաղային:

Գիշերը հանդիստ անցավ: Բայց ահա 5-րդ ժամին հետսխույլները դեկուցեցին, թե Ստեպանովա գյուղի շրջանից սպիտակների զորասյուներ են շարժվում: Ուրիշ տեղամասերից էլ այսպիսի տեղեկություններ ստացվեցին: Սպայական դումարտակներն էյին դալիս: Ահա նրանք ճանապարհից շեղվեցին դեպի չհնձած հաճարի տրտերը: Նրանց սյունաշարքերն

ամենայն խստությամբ պահում եյին վաշտերի և դա-
սակներին միջի ինտերվալները: Գալիս եյին լուս, ա-
ռանց զենքի չաչյունի, հուսալով հանկարծակիի բերել
կարմիրներին և կոտորել նրանց խրամատներում:

Չապայեցիները զսպելով հուզումը, լարելով
կամքը, նստել, թշնամուն եյին սպասում: Առավո-
տյան դուրջ աղջամուղջում արդեն կարելի յեր ճանա-
չել սպանների և յունկերների առջևի սողանները, վո-
րոնք զուգոված եյին սև համագրեատով, կրծքներին
դեորդեակի խաչեր:

Նրանք ավելի ու ավելի եյին մոտենում խրա-
մատներին: Սև զորասյուները քայլերն արագացրին:
Թնայ 100 մետր: Այստեղ միանգամից, մեկ հրամա-
նով շապայեցիյան զնգացրորդները վոչնչացնող կրակ
բաց արին:

Սպայական դուժարտակի առաջին սողաններն
րնկան հնձվածի պես: Կուլչակյաններն առաջ նետովե-
ցին, սահայն կրակե փոթորիկն անհաղթելի յեր:
Խելքները կորցրած սպիտակներն սկսեցին փախչել,
բայց ուշ եր: Կես ժամից հետո դաշտը ծածկված եր
վիրամուր ու սպանված կուլչակայիններով:

Հենց նույն օրը կես օրվա ժամը 5-ին 25-րդ Չա-
պայեցիյան դիվիզիայի զորամասերը մտան Ուֆա, վո-
րանց դիմավորեցին բանվորները ու աշխատավորու-
թյան հաղթական կոչերը: Չախջախված կուլչակյան
բանակն անցավ Ուրալի մյուս կողմը:

Ուֆայի մարտի համար ընկերներ Ֆրունզեն և
Չապայեցի, վորոնք անձամբ զեկալարում եյին կար-
միր զնդերի ռազմական գործողությունները, պար-
զեատրվեցին Կարմիր դրոշի շքանշանով: Այդ միև-

նույն բարձր պարգևը ստացան նաև շատ հրամանա-
տարներ ու կարմիր բանակայիններ:

Ուֆան ազատելուց հետո 25-րդ դիվիզիայի զո-
րամասերը հանդիստ առան: Դա արժանի հանդիստ եր:
Չապայեցիյան զնդերը կարճ ժամանակում անցել եյին
Ուրալսկից մինչև Ուֆա ճանապարհը: Այս ժամանա-
կամիջոցում նրանք մասնակցել եյին տասնյակ բարյու-
նոս կախիների և տասնացի կերպով քաջության հրաշք-
ներ եյին գործել հանուն իրենց հայրենիքի, իրենց
ժողովրդի յերջանկության ու փառքի:

Չապայեցիը զեռ նոր եր սպաքինվել վերքից, նո-
րից դիվիզիայի հրամանատարությանն անցավ: Նա
այցելում եր զնդերը, հողում եր մարտիկների հան-
դըստի ու վխարձությունների մասին, հետևում եր
նրանց մարտական ուսմունքին:

Չախջախված Կուլչակը փախչում եր՝ հալածվելով
Կարմիր Բանակի կողմից: Բայց խորհրդային Ռուսաս-
տանի վրա կախված վտանգը զեռ չեր անցել: Պետ-
րոգրադի դռների մոտ Յուդենիչն եր կանգնած: Հա-
րավից զենիկիկյան հորդան եր շարժվում: Սպառ-
նում եյին ուրալյան սպիտակ կազակները:

Ուրալյան ճակատում 25-րդ դիվիզիան գեպի Սա-
մարա և Բելերեյ փոխադրելուց հետո մնաց միայն
22-րդ հրաձիգ դիվիզիան: Իմանալով անպարտելի
Չապայեցիի հեռանալու մասին՝ սպիտակ կազակները
սիրտ առան: Նրանք նոր կորսուածներ կազմեցին և
1919 թվի ապրելի 15-ին Լբիչենսկում հարձակվեցին

22-րդ դիվիզիայի վրա: 22-րդ դիվիզիայի զորամասերը յետ քաջվեցին Ուրալսկի կողմերը: Սպիտակ կաղակները հաջողութունից քաջալերված՝ շարունակեցին հարձակումը և ապրիլի 24-ին շրջապատեցին Ուրալսկը: 4-րդ բանակը միքանի անգամ փորձեց յետ քշել նրանց Ուրալսկից, բայց անհաջող: Սպիտակ կաղակները շարունակում էին Ուրալսկի պաշարումը և նույնիսկ շարժվեցին դեպի արևմուտք, ըսպառնալով Սամարային և Սարատովին:

Հունիսի 16-ին, Կոլչակին ջարդելուց հետո, Ֆրբունդեն վճռեց Ուրալյան ճակատն ուղարկել 25-րդ դիվիզիան: Նա Չապայեվին հրամայեց Ուրալսկն ազատել հունիսի 12-ից վոչ ուշ:

Նոր խնդիրը, վոր դրվեց 25-րդ դիվիզիայի վրա, նրա մարտիկները համար մեծ պատիվ էր համարվում:

Հունիսի 30-ին չապայեվյան դնդերը բեռնաթափում սկսեցին Բուզուլուկի շրջանում, Բոդատայա կայարանում. հունիսի 2-ին դիվիզիան սկսեց իր հարձակումը դեպի Ուրալսկ:

25-րդ դիվիզիայի Ուրալյան ճակատ դալը շիրթեցրեց սպիտակ կաղակներին: Համարյա առանց դիմադրելու նրանք սկսեցին նահանջել դեպի Գրյազնայա, Սորոլեվոկայա և Ոդերնայա ստանիցաները: Այստեղ սպիտակ կաղակները վճռեցին կռիվ տալ Չապայեվին: Նրանք դեներալ Սլադկովի ամբողջ 2-րդ հեծելազորային կորպուսն ալստեղ քաջեցին և հունիսի 7-ին դրոհեցին 25-րդ դիվիզիայի վրա: Ուժեղ կռիվ տեղի ունեցավ, վորի հետևանքը յեղավ դեներալ Սլադկովի կորպուսի գլխովին ջարդվելը: Սպիտակ

կաղակները փախան: Հունիսի 11-ի լուսաբացին չապայեվցիները հորիզոնում տեսան Ուրալսկի տների տանիքները, իսկ հունիսի 12-ի յերեկոյան, Մ. Վ. Ֆրբունդեյի մատնանշած ժամանակ, քաղաք մտան:

Ուրալսկի աշխատավորներն ի՞նչ ուրախությամբ վողջունեցին Չապայեվին— առասպելական 25-րդ դիվիզիայի հրամանատարին: Փողոցները դարդարված էին կարմիր քաթաններով, տներից, ինչպես տների ժամանակ է լինում, դրոշակներ էին կախված, աշխատավորութունը — յերեխանեք, հասակավորներ— յիրով էին նայում Չապայեվի վրա, վորը դիվիզիայի կոմիսար Ֆուրմանովի հետ ավտոմոբիլով քաղաք մտավ:

Նույնպիսի սիրով ու վողեորությամբ դիմավորեցին Չապայեվին նաև ագառազրված ստանիցաների աշխատավորները:

— Ե՛, ի՞նչ կասեք, ընկե՛ր Չապայեվ, սպիտակները չե՞ն վերադառնա, — հուզմունքով հարցնում էին նրան ստանիցաներում, ուր չապայեվյան դնդերն էին մտնում:

— Չեն վերադառնա, — պատասխանում էր Չապայեվը, — հիմա մինչև Կասպից ծովն ենք քշելու:

Սպիտակ կաղակներն ամեն ջանք դործ էին դրնում, վորպեսզի յետ սրահեն չապայեվյան դնդերը: Նրանք առավոտից մինչև յերեկո դրոհում էին՝ աշխատելով ուժասպառ անել չապայեվցիներին: Ստանիցաներն ամբողջների էին վերածել: Սպիտակ կաղակները

զակները նահանջի ճանապարհին այրում եյին տա-
փաստանները, վորպէսզի չսպայեւցիններ ձիերին ա-
ւանց կերի թողնեն, բայց չսպայեւցիններին վոչինչ
չէր կանգնեցնում:

Չնայելով ամառային տոթին, սոյլերի սրակասին,
վորոնք յերկաթուղով ուղարկվում եյին Ուֆայի շըր-
ջանից, և սպիտակ կազակների հուսահատական դի-
մազբուժյանը, Չապայեվը դրովեց Լբիչչենսկը,
Գորյաչինսկայան, Մերգենեսկին և Սախարնայան:

Սպիտակ կազակները, վորոնք վայրենի ստելու-
թյուն եյին տածում դեպի Չապայեվը, վճռեցին վո-
չընչացնել նրան: Ինչպէս հետագայում պարզվեց,
չապայեւյան մարտիկներ շարքերում մասնիչներ կա-
յին, վորոնք հարմար առիթի եյին սպասում, վոր-
պէսզի թշնամու կողմն անցնեն: Այդ դավաճանները
25-րդ դիվիզիայի շտաբի սպանկատի սախարնայան
եյին. այս դավաճաններն ոգնությամբ սպիտակ կա-
զակները դիչերային հարձակման պլան մշակեցին Լը-
բիչչենսկի վրա, ուր 25-րդ դիվիզիան էր դանվում:
Հարձակման համար սպիտակ կազակներն առանձ-
նացրին դեներալ Սլադկովի 2-րդ հեծերազորային
կորպուսը և սեպտեմբերի 2-ին նրան ուղարկեցին
Կուչում գետի հովտով: Կորպուսը պէտք է ծպտված
կերպով մոտենար Լբիչչենսկին և դիչերը հարձակվե-
րադաքի վրա:

Սեպտեմբերի 4-ին Չապայեվը դիվիզիայի նոր
կոմիտար Բատուրինի հետ դնաց Սախարնայա ստա-
նիցան, վորտեղ տեղավորված էր բրիգադներից մեկը:

Չապայեվն ու Բատուրինը Լբիչչենսկ վերադար-
ձան արդեն դիչերը: Այդ ժամանակ դիվիզիայի շտա-
բի պետ ընկեր Նովիկովը հարցաքննում էր մի քանի
սալյորդներին, վորոնք ցերեկը խտաի եյին դնացել
տափաստան: Սալյորդները հայտնեցին, վոր Լբիչչեն-
սկից 20 կիլոմետր հեռու էրենց վրա կազակներ հար-
ձակվեցին, վորոնք մի քանի սոյլ խլեցին և Կուչումի
կողմը քշեցին:

Սալյորդները հաղորդումն անհանդուստացրեց Նո-
վիկովին: Ճիշտ է, Կազակային փոքրիկ ջոկատների
հարձակման դեպքեր բավական հաճախ եյին լինում.
25-րդ դիվիզիան հարկադրված լինելով շարժվել Ու-
րալսկի, Լբիչչենսկի, Կալմիկոսկայայի փոստուղոհ
յերկարությամբ, շատ հեռու շեղվել չէր կարող, այդ
պատճառով ել քիչ զինված ավազակախմբեր չեյին
թաղնվում:

Շտաբի պետ Նովիկովն անմիջապես ողահետա-
խուղման նյութեր պահանջեց: 25-րդ դիվիզիայի բը-
տաբի ինքնաթիռներն ամեն որ հետախուզական թը-
ռիչքներ եյին կատարում տափաստանի վրա, և յեթե
դիվիզիայի թիկունքն սպիտակ կազակների խոչոր ու-
ժեր անցնէին, նրանք անխուսափելի կերպով կնկա-
տէյին նրանց: Սակայն բոլոր զեկուլցներում ել ցույց
էր տրվում, վոր վոչ մի տեղ չի հաջողվել սպիտակ
կազակներ հայտաբերել:

Շտաբի պետը վորոչեց, վոր սալյորդներին վրա
հարձակվողը կազակներ ինչ-վոր փոքրիկ ավազակա-
խումբ է յեղել: Բայց և այնպէս Չապայեվի դալուց
հետո նա սալյորդները հաղորդածի մասին անմիջա-
պես զեկուլցեց:

Չապալեի վր լուռ լսեց շտաբի պետին :

— Իսկ շա՞տ կազակներ են յեղել, — հարցրեց նա, յերբ շտաբի պետը վերջացրեց իր զեկուցումը :

— Մայրըդները ասելով հարցաբերեց վոչ ավելի, — պատասխանեց Նովիկովը :

— Իսկ սայլերն ո՞ւր են քչել նրանք :

— Ասում են դեպի Կուչում : Հավանական է, վոր ավազակախումբը թաղնվում է յեղեղնուտաներում :

Չապալեի մտքի մեջ ընկավ : Նա ուշադրութեամբ նայեց շտաբի պետի հոգնած յերեսին :

— Իսկ ողաչումներն ի՞նչ են ասում. թո՞ւ էն Կուչումի վրայով :

— Այս բոլոր սրերին առավոտներն ու յերեկոները թոխչքներ են կատարել, բայց կասկածելի վոչինչ չեն հայտարարել :

Կյանքը Լբիչենսկում աստիճանաբար մեռնում էր : Փողոցներով վերջին ուշացած քայլերն անցան : Յերգերը լսեցին, շտաբում լույսը հանդավ. փողոցներով անցան պահակ զիչերատրահները : Քաղաքի ծայրամասում ուղեփակներ դրվեցին : Քաղաքը քնեց :

Բայց ահա զիչերային խավարում մի քանի ձիավորներ յերևացին : Նրանք դեռ ուղորեն դուրս յեկան ձորակից և թաղնվելով՝ անցան մութ փողոցները : Նրանց յետևից յերևացին նորերը :

Յեկ հանկարծ քաղաքը մեկ անգամից կենդանացավ : Լավեցին ձեռնանոնակների պայթյուններ և մարդկային աղաղակներ : Ծայրամասում, ուղեփակներում վորոտացին զնդացիներ :

Չապալեի մահճակալից վեր թռավ ու արագ կերպով բացեց պատուհանը : Շտաբի մոտով կազակ-

ներ՝ էյին սլանում մերկացրած սրերով : Շտաբի դեմացի տանը յերկու կարմիր բանակայիններ՝ առանց ուշադրութուն դարձնելու իրենց դիտավերել կախված կազակային սրերին, փորձում էյին զնդացիքը լցնել. անկյունում ինչ-վոր հրամանատար, տանը հենված, նազան ատրճանակից զնդակ զնդակի յետեվից եր կրակում : Մեկ տեղ էլ հրգեհ բռնեց :

Չապալեի վերցրեց ատրճանակն իր պատյանով և իր տեղակալ Պյոտր Իսայեվի հետ պատուհանից բակը թռավ, վազեց դեպի Սոբորնայա հրապարակը, վորտեղ, տաղնապի համաձայն, մարտիկները պետք է ժողովվեյին :

Հրապարակում կռիվ էր : Այստեղ էյին զիվիզեական դպրոցի կուրսանտները, զիվիզիայի քաղաթնի աշխատակիցները, սայլապանների մի մասը : Շղթա կապած, սրանք կրակում էյին փողոցների յերկարութեամբ, վորոնցով կազակներն էյին աղաղակելով դուրսում :

Չապալեին Իսայեվի հետ միասին կոպով զնդացիքին և յերբ կազակային լավան հրապարակ դուրս թափվեց, կրակ բացեց :

Լավան հանկարծ կանգ առավ :

Այդ ժամանակ կուրսանտները Բատուրինի, Չեկովի և մյուս հրամանատարների դիտավորութեամբ դրոհեցին կազակները վրա և ստիպեցին նրանց մաքրել հրապարակը :

Չապալեիցները հագիվ էյին յետ տվել մեկ դուրսը, յերբ կազակները նորից նրանց վրա հարձակվեցին : Թշնամու ողակը ավելի ու ավելի յեր սեղմվում : Արգեն կարված էյին հրապարակի բոլոր յեկ-

քերը: Չապայեցիները զնդակներ եյին տեղում վաջ միայն փողոցներէց, այլև բակերէց ու տներէ պատուհաններէց: Կազակները փորձում եյին սողալով մտնել չապայեցիներին, սակայն չապայեցիներն աչալուրջ կերպով հետևում եյին թշնամուն:

Վրա հասավ լուսաբացը: Կրակոցները ծայրամասերում կամաց-կամաց հանդարտւեցին. միայն հրապարակում կռիվը չեր մեղմանում, այլ ուժեղանում էր:

Դրանք կազակներն եյին, վորոնք իրենց հաշիվը վերջացնելով ցաքուցրիվ ուղեկալների և մարտիկների առանձին խմբերի հետ՝ շտապել եյին վերջացնել Լբիչչենսկի դեռ կենդանի մնացած պաշտպանների գործը:

Կազակների զնդացիները չապայեցիներին դընդակակոխ անելով, ուժից դուրս եյին դալիս: Գընդացրային ճարձատյունին թնդանոթների վորոտը միացավ: Ավելի ու ավելի հաճախ սկսեցին լավել չապայեցիները հառաչանքները, ավելի հաճախ եյին ընկնում չապայեցիները դարկված թշնամու զնդակներով:

Սպանված է դիվիզիայի զինկոմ Բատուրինը: Կտրուված է կոմիսար Կրայնյուկովը. ծանր վիրավորված է շտաբի պետ Նովիկովը: Սվինամարտում հերոսաբար ընկան դիվիզիոնի զպրոցի պետ Չեկուլն ու նրա տղան: Վիրավորված է Չապայեցի. նրա ձեռքը մնացել է անկենդան կախ ընկած:

Կենդանի մնացածներն այլևս անկարող են կասեցնել սպիտակ կազակների ճնշումը: Այդ ժամանակսեպտեմբերի 5-ի որվա յերկրորդ կեսին էր—Չապա-

ցիվը հրաման տվեց՝ ճեղքելով մտնելու Ուրալի ափին և լողալով անցնել դետը: Մարտիկները սվիններով, նոնակներով իրենց համար ճանապարհ բացեցին դեպի Ռւրալ դետը և խմբերով մտնեցան ափին, ջրին: Չապայեցիը յերբեմն գիտակցությունը կորցնելով, շարունակում էր կարգադրություններ անել: Ափը բռնեցին հրաձիգներն ու զնդացրորդները: Նրանք ծածկում եյին դետից անցնելը:

Կազակները զնդացիներէից ու թնդանոթներից ուժեղ կրակ բացեցին դեպի դետը, վորտեղով լողալով անցնում եյին մարտիկները:

Հրամանատարներն ու կարմիր բանակայիները Չապայեցիին խնդրում եյին ամենից առաջ իր կյանքի մասին հոգալ:

— Լողացեք, ազատվեցեք,—ասում էր նա նրանց:

Գիտակցությունը կորցրած՝ նա ընկավ իր հավատարիմ մարտական ընկերոջ՝ Պյոտր Իսայեվի ձեռներէ վրա:

Մի քանի կարմիր բանակայիները ոչնությամբ Պյոտր Իսայեվը գլխիցիայի պետին զգուշությամբ տարավ գահավեժ ափով:

Սառը ջրից Չապայեցիը գիտակցության յեկավ: Նա նայեց շուրջը: Նրա կողքով, նրան պահպանելով, յերկու մարտիկներ եյին լողում: Ափին զնդացի էր դրված, վորի մոտ Պյոտր Իսայեվն էր: Չապայեցիը ուղեց Իսայեվին կանչել: Նա բացեց բերանը, սակայն նրա կողքով լողացող մարտիկները բռռերէ փոխարեն միայն խոխոց լսեցին: Չապայեցիը ցավից

չթիունքները կծոտելով, փորձեց լողալ՝ վարելով աջ ձեռքով:

Ափում մնացած Իսայելը դիվիդիայի պետի փրկության հույսը չէր կորցնում: Յերբեմն նա գետին նայելով և տեսնելով, վոր Չապայելը թեպետ դանդաղ, բայց և այնպես մոտենում է դիմացի ափին, դնդացրից նոր հերթ եր թողնում:

Ահա նա նորից նայեց և... Չապայելին չտեսավ: Այնտեղ, ուր հենց նոր եր լողում Չապայելը, ընկնող դնդակներից միայն ջրի ճողիլուններ էլին նկատվում:

Պյտար Իսայելը կրակեց վերջին փամփշտած ապավենը և պտոյանից նազանը հանելով, վեր կացավ: Ափին, քարափի դլխին կաղակների դլխարկներ յերեվացին: Իսայելը կամաց բարձրացրեց նազանը, դեմ արավ քունքին և աչքը մոտեցող կաղակներից չըհեռացնելով՝ հրահանը քաշեց...

Լքիչչենակն սպիտակ կաղակների ձեռին եր: Չարությունից դադանացած կաղակներն սկսեցին դատաստան տեսնել ձեռքներն ընկած կարմիր բանակայինների հետ: Գներիններին շարք էլին կանդնեցնում և դնդացրներով դնդակահարում: Վերափորներին սպանում էլին հրացանների կոթերով, կտրտում էլին սրերով, արորում էլին կոչիկներով:

Յրվելով քաղաքում՝ կաղակներն սկսեցին կողպուլաններով դրազվել: Բոցակալած վառվում էլին տրեները: Ծխի խիտ քուլաները կախված քաղաքի վրա, փակում էլին արևի առաջը:

Սպիտակ կաղակների՝ Լքիչչենակի վրա հարձակվելու լուրը շուտով հասավ Գորյաչենակի, Մերդե-

նելակի, Սախարնայայի չապայելյան դնդերին: Հենց նույն ուրը դիվիդիայի մասերն ողնության շտապեցին Չապայելին: 70 կիլոմետր անցնելով, նրանք յերեկոյան դրոհեցին Լքիչչենակի վրա: Սպիտակ կաղակներն այդ դրոհը յետ մղեցին: Հաջորդ ուրը չապայելցիները կրկնեցին դրոհը և կատաղի կովից հետո քաղաք խուժեցին:

Չապայելի մասին յեղած միտքն անհանդատացնում եր բոլոր մարտիկներին, վորտե՞ղ և իրենց դիվիդիայի պետ Չապայել, աներկյուղ հրամանատարը, կենդանի՞ յե արդյոք:

Ինչպիսի՞ ուշադրությամբ խուզարկվեց ամբողջ քաղաքը. չապայելյան դնդերի մարտիկներն ինչպիսի՞ ուշադրությամբ էլին դիտում սպանվածների դեմքերը:

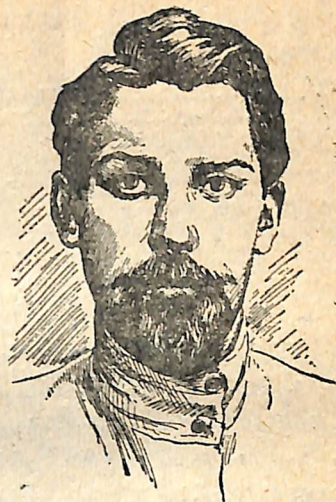
Բայց վորոնումները վոչինչ չտվին:

Առասպելական դիվիդիայի հրամանատար Վասիլի Իվանովիչ Չապայելի զոհվելու լուրը թռավ, տարածվեց ամբողջ Ուրալում, ամբողջ Վոլգայում: Այս տեղերում լավ էլին ճանաչում իրենց ժողովրդական հերոսին:

Ժողովուրդը չէր ուզում հավատալ, թե իր հերոսը զոհվել է: Այդ մտքի հետ այնքա՞ն դժվար եր հաշտվելը: Յեվ ժողովուրդը լեզենդ հորինեց, թե Չապայելը մեռած չէ, այլ լողալով Ուրալն անցնելով աղատվել է:

Չապայելի անունը պարծանք դարձավ խորհրդային Միության համար: Այդ անունն ստացավ 25-րդ

դիվերզիան: Նրա անունով են կոչվել քաղաքներ ու
գյուղեր, Փարրիկներ ու կոլոնտեսուսթյուններ: Յե-
րախաազես ժողովուրդը Չապայեվին արձան է կանգ-
նեցրել: Նրա փառքը մեր հայրենիքի փառքն է:

ՇՉՈՐՍ

Նիկոլայ Ալեքսանդրովիչ

Հազար ինըհարյուր տասնութ թվի հունվարին
իմպերիալիստական պատերազմի ճակատից Չերնի-
զովյան նահանգի Մնովսկայա կայսրանը վերադար-
ձավ շոգեքարչի մեքենավարի վորդի՝ վրտից վիրավոր
և սուբերկուլյոզով հիվանդ, նախկին պրավորչիկ
Նիկոլայ Ալեքսանդրովիչ Շչորսը: Նա քսաներեք տա-
րեկան էր, բայց սպայական փոկով ամուր կապած
էր մաշված զինվորական շինելում, կեպկայի նմանող
տրորված դիտարկում նա շատ ավելի մեծ էր յերե-
վում:

Շչորսի իրերի պայուսակում մի քանի ձեռնա-
նոճակներ կային, վոր բերել էր ուղղամտականության:

— Միասին զնալ կարելի չե, բայց դորժ պետք ե
անել առանձին:

Շչորսը սիրում եր խոսել կարճ և պատկերավոր:
Պարտիզաններին այդ դուր եր դալիս. նրանք Շչոր-
սին անվանում էլին մեր «բիճա Միկոլան», թեպետ նա
նրանց մեծ մասից շատ եր ջահել: Միրած առանձնե-
րու արտահայտությունները բերնից բերան էլին անց-
նում:

Չոկատն արագ աճում եր: Կամավորները դալիս
էլին մեկ-մեկ և խմբերով: Շչորսի առանձնացրած
հավաքադրման հանձնաժողովը աշխատում եր առանց
հանգստանալու: Կամավորին ամենից առաջ հարցնում
էլին.

— Հեղափոխության համար կյանքդ տալու պատ-
րաստ ես:

Այսպիսի մոմենտներ էլին լինում. Շչորսը մեկ
կողմում կանգնած, լուռ լուռ եր խոսակցությունը
և հանկարծ արագ, կտրուկ քայլերով մոտենում եր
կամավորին և իր խոչոր ու դորշ աչքերի շեշտակի
հայացքով թափանցելով նրա ներսը, ընդհատ-ընդ-
հատ հարցնում եր.

— Մահից չե՞ս վախենում:

Վոմանք Շչորսի հայացքին չէլին դիմանում, ի-
բենց կորցնում էլին, անհասկանալի, անխելի բաներ
էլին ասում: Շչորսն այդպիսիներին ասում եր.

— Մեզ վախկոտներ պետք չեն: Սուճապ կառա-
ջացնես: Հեռ դա՛րձ, մա՛րշ դեպի առևն:

Վոմանք արեխներով էլին դալիս: Շչորսը նրանց
նախադրուշացնում եր.

— Մենք կոշիկներ չունենք. յեթե տանն ես թո-
ղել, յեռ դարձիր:

Շչորսը կամավորները ընդունելու ժամանակ շատ
խիստ եր:

Ուկրաինայում ստաբերկրյա սկուլանտների դա-
լուց հետո սուր դործադրկություն եր սկսվել: Քիչ
չէլին այն մարդիկ, վորոնք դորժ ստանալուց հույս-
ները կտրած, զնում էլին պարտիզանների մոտ՝
այնտեղ կերակրվելու և հագնվելու հույսով: Շչորսն
այդպիսիներին իսկույն ճանաչում եր և հեռացնում
իրենից: Նա Չոկատ եր ընդունում ամենահուսալինե-
րին:

Մի քանի օրից հետո, յերբ Չոկատում արդեն 300-ից
ավելի մարդ կար, Շչորսը շարժվեց սկուլանտների
դեմ, վորոնք Գոմելի կողմից հարձակվում էլին Նո-
վոյիրեկովի վրա: Ոստաբերկրյա դորքերի խոչոր շար-
քերը շարժվում էլին յերկաթուղադժի ուղղությամբ:
Այն մի քանի համարձակ ու անսպասելի հարձակու-
մերը, վոր դորժեց Շչորսի Չոկատը, յեռ պահեցին
նրանց հարձակումը: Ոսկուլանտներին մնում եր ի-
բենց դորքերը ծավալել անսպասուտ տեղում: Շչորսն
էլ հենց դրան եր սպասում...

Շուտով շատ սրտախիզաններ իրենց բերդանները
փոխեցին թշնամուց խլած վրնտոկվաների հետ: Շչոր-
սի կողմած ուժեղ ձիավոր հետախույզ խումբը դեբ-
մանական ավտոմատ հրացաններով զինվեց: Միքանի
տասնյակ ձիավորների գլուխ անցած՝ Շչորսն անտա-
ռային խուլ կածաններով ու հեղեղատներով սկու-
լանտների թիկունքն անցավ և հրացանի կապեց նը-
րանց, վորոնք չճանցին հանկարծակի հարձակումից:

Չայրացած պարտիզանների փոքրիկ, անվորսայլ ջոկատի հանդուզն ու հանկարծակի հարձակումներից՝ պերմանական հրամանատարությունը վճռեց վոչնչացնել նրան մեկ ջախջախիչ հարվածով: Շչորսի դեմ խոչոր հետևակ ու ձիավոր ուժեր ուղարկվեցին: Ձրլինկա ավանի մոտի անտառներում համառ կռիվ տեղի ունեցավ: Միայն մեկ թնդանոթ ունեցող պարտիզանների ղեկավարական ուժը սկուպանտների հրամանատարությանը միանդամայն անհասկանալի յեր թրվում: Շչորսի ջոկատը, վորի ղլխին արկեր էլին տեղում, լուս կերպով մոտ թողեց սկուպանտների գորչ շղթաներին և հրամանով համազարկեր տվեց:

Ձլինկի մոտի կովից հետո Շչորսի հրամանատարության տակ մեկ բուռը մարտիկներ մնացին: Սահայն Նովոդիրկովում քաղաքային կուսակցական կազմակերպության ողնությամբ էր ջոկատը լրացներով նոր կամավորներով: Շչորսը շարունակում էր պայքարը:

Ապրիլի վերջերին Շչորսը և նրա մի քանի ամենամոտ զինակիցներ Մոսկվա կանչվեցին՝ զեկուցման:

Մի քանի որից հետո Շչորսին և նրա ընկերներին հայտնեցին, թե նրանց ուղրում է տեսնել վ. Ի. Լենինը: Գրգռված, առաջիկա տեսակցության ուրախ հուզմունքով բռնված՝ նրանք զնացին կրեմլ: Վլադիմիր Իլյիչ Լենինը նրանց ընդունեց իր առանձնատենյակում: Բարեկամաբար բարևելով՝ Լենինն ա-

սաց, թե ինքն արդեն լսել է նրանց մասին, խնդրեց նստել և պատմել սկուպանտների դեմ ուկրաինական պարտիզանների մզած պայքարի մասին, վորին ինքը հետևել է մեծ ուշադրությամբ: Շչորսը, վոր սովորչեր նստած խոսել, զեկուցեց կանգնած: Նա այն էր ասում, ինչ իր ընկերներին շատ անդամ էր ասել՝ վոր ցաքուցրիվ պարտիզանական ջոկատներով դրժվար է պայքարել խիտ վարժված սկուպանտների գորքերի դեմ, վոր անհրաժեշտ է պարտիզանական ջոկատները, վորքան կարելի յե, շուտ միավորել, նըրանցից կանոնավոր կարմիր Բանակի կազրեր կազմել:

Լենինի հետ ունեցած զրույցից հետո Շչորսը մեկեն շվերտդարձավ Ուկրաինա, կուսակցությունը նըրան ժամանակավորապես Արևելյան ճակատն ուղարկեց:

1918 թվի աշնանն Շչորսն Արևելյան սաղմաճակատից վերադարձավ ուկրաինական հեղկոմի տրամադրության տակ և նշանակվեց Բոդունի¹⁾ անվան 1-ին ուկրաինական խորհրդային գնդի հրամանատար: Գունդը կազմակերպված էր Ունեչա կայարանում: Այս կայարանն ընկած էր չեզոք զոնայում, վոր գերմանացիների կողմից սկուպացիայի յենթարկված Ուկրանիան բաժանում էր խորհրդային յերկրից:

Շչորսի Ունեչա գալու հետ միասին Բոդունյան

1) Բոդունը XVII դարում ուկրաինական կազակության յեհական պաների դեմ ունեցած պայքարի հերոսներից մեկն էր:

գնդի մեջ մտան մի շարք խոշոր ապստամբական ջոկատներ:

Հենց առաջին որերից ապստամբներն զգացին, վոր իրենք պետք է լավ թափ տան իրենց: Շչորսը կուլտուրականություն էր պահանջում բոլոր շքեղապատողներից, պահանջում էր իշխանաբար, ուշադրություն չզարձնելով դատարկաշղթիկների ու փրնթիների տրտունջներին:

Լենինի հետ ունեցած դրույցից հետո Շչորսն իր պինակիցները հետ հաճախ էր խոսում Կարմիր Բանակի ապագա մեծության մասին: Նա անում էր, վոր դա ամենահզոր և ամենակուլտուրական բանակն է լինելու աշխարհում: Յեվ յերբ կուսակցությունը Շչորսին հանձնեց Կարմիր Բանակի սոռալին ուկրաինական գնդի կազմակերպումը, նա իր վրա մեծ պատասխանատվություն զգաց: Նա իր անխոնջությամբ բոլորին վարձացրեց: Վոչ վոք չգիտեր, թե այս միշտ յեռանդոտ, աշխույժ ու զգաստ մարդը յե՛րբ է հանդրատանում: Նրա կազմվածքը մաշող հիվանդությունն արտաքուստ համարյա չէր նկատվում:

Շչորսն ուզում էր, վոր գունդը տեղավորված լինի ինամքով կահավորված զորանոցներում: Այն ժամանակի պայմաններում դա անիրագործելի յերազ էր համարվում: Սակայն Շչորսն իր համառությամբ բոլոր դժվարությունները վերացրեց և գնդին հտակացրած բարակները, յերկաթուղային տները շատ շուտով այնպիսի զորանոցների վերածվեցին, ինչպիսին ինքն էր ցանկանում ունենալ: Շատ կարմիր բանակայիններ տրեխներով եյին ման գալիս, բայց Շչորսն աշխատում էր այնպես անել, վոր գուն-

դը հապնված լինի մի տարազով: Նա խուզարկեց բոլոր պահեստները, բայց կոշիկներ չգտավ: Այդ ժամանակ նա տեղական բուրժուազիային և շահագործողներին հրամայեց յերեք օրվա ընթացքում գնդի պահեստին հանձնել 500 դույզ կոշիկ: Կոշիկներ գրանրվեցին: Շչորսն ուզում էր, վոր կարմիր բանակայիններն իրենց ռազմական վարժությամբ գերազանցեն գերմանական ղինվորներին: Գունդը կազմելն սկսելով՝ նա հենց միանգամից շարային ու տակտիկական պարավունք սահմանեց: Շչորսն այս պարավունքներն ինքն էր տանում խիստ ցուցակով:

Այսպիսի կարգերը շատ հին պարտիզանների սըրտովը չէյին: Թշնամու դադտնի գործակալները, վորոնք վխտում էյին չորս կողմում, ոգտվում էյին նրանց դժգոհությունից և աշխատում էյին պարտիզանների մասսան Շչորսի դեմ հանել: Գնդում անըսպասելի կերպով կարմիր բանակայինները մեկը մյուսի հետեից սկսեցին հիվանդ ձևանալ: Պարզ էր, վոր մեկը մարդկանց դեպի սիմուլյացիա յեր մղում: Շչորսը, վոր բժշկական կրթություն ուներ, պրապորշչիկների դպրոցից առաջ ռազմա-ֆելդշերական դպրոցն էր ավարտել, բոլոր իրենց հիվանդ հայտարարողներին հրամայեց իր մոտ գալ քննության: Սիմուլյացիան մեկեն վերջացավ: Սակայն սկուպանտների ղաղանի գործակալները, վորոնք գունդն էյի մտել, վորպեսզի, ինչ գնով ուզում է լինի, սպանեն Շչորսին, իրենց պրովոկատորական աշխատանք չէյին դադարեցնում: Գնդում հանկարծ սկսեցին խոսել այն մասին, թե իրր Շչորսն ուզում է հին ութիմը վերականգնել: Շչորսը կարծես դրա վրա վոչ մի ու-

(2) շաղթություն չէր դարձնում: Սակայն սկանծը միշտ
ձենի յեր: Վաշտերում վստահելի մարդիկ կարգելով,
յերեկոնները կարմիր բանակայինների հետ զրուցելով,
Շչորսն աննկատելի կերպով կոմունիստների շուրջը
խմբեց զնդի ամբողջ առողջ մասը: Յեվ յերբ պրոպո-
կատորները մի պիչեր խոսվության բարձրացրին
ավելի մութ մարտիկներին, այդ խոսվությունը վայր-
կենապես լուծարքի յենթարկվեց: Կարմիր բանակա-
յինները սկզբնապատճառներին զուրս արին իրենց
չարքերից: Դրանից հետո Շչորսը զուեղը մաքրեց:
Բոլոր մնացածները հեղափոխությանը հավատաբխ
մնայու յերգում ավին: Շչորսն ինքը կազմեց այդ
յերգման բնաղիբը և առաջինն ինքն ստորագրեց:

Իր զուեղը հարձակման պատրաստելով՝ Շչորսը
միաժամանակ կապ հաստատեց ցաքուցրիվ պարտի-
զանական ջոկատների հետ, վորոնք զործում էին
Չերնիզովչինայում:

Ոտարերկրյա սկուպանտների ուղեկալների մտող
բրուտների սայլեր էյին անցնում: Վարժված լինելով
բրուտներին, վորոնք շարունակ թափառում էին չեր-
նիզովյան դյուղերում, սկուպանտներն ուշաղթություն
չէին դարձնում նրանց սայլերի վրա: Մինչդեռ հա-
ճախ կավե անոթների տակ սայլերի վրա դրված էին
լինում փամփուշտներով արկղեր, դեքուչիների ու
թուուցիկների կապոցներ և նույնիսկ զնդացիները, վոր
Շչորսն սղարկում էր պարտիզաններին: Իսկ առևտրա-
կան բրուտի տեսքով դերմանական զորքերի թիկուն-
քըն էյին անցնում Ունեչում Շչորսի պատրաստած ա-
պրստամբական շարժման կազմակերպիչները: Շչորսը
նրանց հետ պարապմունքներ էր ունենում, սովորեց-

նում էր պարտիզանական պայքարի տակտիկան և
բուլչեիկական պրոպագանդայի մեթոդները: Հաճախ
այդ պարապմունքներն աշխույժ զրույցների էյին
իթխում Ուկրաինայի անցյալի մասին: Շչորսը լավ
գիտեք և սիրում էր իր ժողովրդի հերոսական պատ-
մությունը: Նրա զուեղը Բոգունի անունը պատահա-
բար չէր կրում: Շչորսը հափշտակությամբ էր պատ-
մում անվեհեր ու կոպում խորամանկ վիճակիցյան զըն-
դապետի քաջագործությունների մասին, վորը մի
բուն կազակների դուխ անցած՝ ջարդել էր լեհա-
կան պաների զորքերը:

Ոտարերկրյա սկուպանտների ուղեկալները մի քա-
նի կիրմեար էյին հետու Ունեչից, բայց սկուպանտնե-
րը սիրտ չէին անում Շչորսի դեմ շարժել իրենց զոր-
քերը, վորովհետև թիկունքում զործում էյին մի քանի
տասնյակ անվորտալի պարտիզանական ջոկատներ, վո-
րոնք կարված էյին Շչորսի հետ: Իսկ սահմանապահ
դերմանական զնդերում, վորոնք ապստամբների դեմ
մղած մշտական կռիվներից տանջված էյին, արդեն
հեղափոխական շարժում էր սկսել:

Հոկտեմբերի վերջին զնդի կազմվելը ավարտվեց:
Շչորսը նրան սկուպանտների դեմ հանեց: Նա ջարդեց
կենտրոնական զոնայի յերկարությամբ բնկած մի քա-
նի ոտարերկրյա սկուպանտների կայազորներ:

Շչորսից ստացած հարվածներից հետո ոտարերկ-
րյա սկուպանտների հրամանատարությունը նրա մոտ
պառլամենտյորներ սղարկեց, սակայն Շչորսը նրանց
հայտարարեց՝ մինչև սկուպացիոն բանակի վերջին
զինվորն Ուկրաինայից չհեռանա, ինքը ոտարերկրյա
հրամանատարության հետ վոչ մի բանակցություն չի
վարի:

Նոյեմբերին սաղիոն հաղորդեց Գերմանիայում կատարված հեղափոխութեան մասին: Բողոքական գնդի շտաբը յեկավ գերմանական հեղափոխական պիւն-վորների մի պատգամավորութուն: Շչորսը նրանց զինավորեց հանդիսավոր կերպով: Կայսրանում միտինգ կազմվեց, և միասին կազմվեց հետևյալ հեռագրերը:

ՄՈՍԿՎԱ, ԿՐԵՄԼ, ԸՆԿԵՐ ԼԵՆԻՆԻՆ

Գերմանիայի հեղափոխական զինվորների ներկայացուցիչները, Լիչիչինյան խորհրդի պատգամավորների պատվիրակները ՌԿ(Բ)Կ Ունեչյան կազմակերպութեան հետ միասին, հանձին ձեռք վողջունում են համաշխարհային հեղափոխութունը»:

Կարմիր Բանակի մասերի հետ շփվող գերմանական զինվորների շրջանում յեղած հեղափոխական արամադրութուններն որեցոր աճում էին: Դրանից վախեցած՝ ոտարերկրյա հրամանատարութունն շտապեց ոկուպացիոն զորքերը հեռացնել Ուկրաինայից: Սակայն ուկրաինական բուրժուական նացիոնալիստները, վրոնք 1918 թվի գարնանն Ուկրաինան վաճառել էին ոտարերկրյա ոկուպանտներին, նոր դավաճանութուն էին պատրաստել—նրանք դադանի քանակցութուններ էին վարում անգլո-ֆրանսիական ինտերվենտների հետ, իսկ նրանց «գլխավոր ատաման» Ջարդարար Պետլյուրան տենդոտ կերպով հակահեղափոխական բանդաներ էր կազմում:

Շչորսը ձգտում էր առաջ խաղալ, բայց հարձակման հրաման չկար: Դավաճան Տրոցկին և նրա արբանյակները սարտափ էլին յենթարկում Ուկրաինայի բանվորներին և դյուղացիներին ոգնելու մասին Լենինի տված հրահանգը: Նրանք աշխատում էին ուկրաինական խորհրդային զորքերը արևելք փոխադրել: Ընկեր Ստալինի ժամանակին արած միջամտութունը թույլ չափեց, վոր նրանք իրենց դավաճանական սլանները կատարեն:

Ընկեր Ստալինն իր «Ուկրաինան ազատվում է» հոդվածում գրում էր. «պայքարը դեռ վերջացած չէ, հաղթանակը դեռ ապահովված չէ: Իսկական պայքարըն Ուկրաինայում նոր է միայն սկսվել»:

Նախագրուչացնելով, վոր ժողովրդի թշնամիները իմպերիալիստական համալսակիչներին փոխարինելու համար նոր ստրկացնողների դալուստ են պատրաստում, ընկեր Ստալինը կոչ էր անում Ուկրաինայի բոլոր հավատարիմ վորդիներին՝ պայքարի դուրս դալ հայրենիքը ինզոգոցների դեմ:

Նոյեմբերի յերկրորդ կեսին ընկեր Ստալինի դեկավաթյամբ ուկրաինական բաղմահ-հեղափոխական խորհուրդ ընտրվեց, և Կարմիր Բանակը շարժվեց ոգնելու Ուկրաինայի աշխատավորութեանը, վորը հերոսաբար պայքարում էր խորհրդային իշխանութեան համար: Շչորսը նշանակվեց 1-ին ուկրաինական խորհրդային դիվիզայի բրիգադի հրամանատար, վորն այդ ժամանակ արչավում էր պետլյուրականների ձեռքում դանվող Կիևի վրա: Բացի Բողոնյան գնդից, Շչորսի բրիգադի մեջ մտավ նաև Վ. Ն. Բոժենկոյի հրամանատարութեան տակ գտնվող Տա-

բաշչանյան դունդը՝ կազմված Կիևի շրջանի Տարաշչանյան դավառի ապստամբական ջոկատներից: Բքի-դադի հրամանատար լինելով՝ Շչորսը միևնույն ժամական Բոգունյան գնդի հրամանատարն էր մնում:

Բոգունյան և Տարաշչանյան դնդերի հարձակումը փոթորիկի յեր նման: Շչորսը հմուտ կերպով կիրառում էր պարտիզանական կռիվներում մշակած իր գործելակերպը՝ հարվածել թշնամուն թեկից և թիկունքից, հարվածել հանկարծ, հնարավորութուն չտալով, վոր նա տեղն ու դիրքը հասկանա:

Ձիավոր հետախուզության գլուխ անցած՝ նա կայծակի արագությամբ առաջ սլացավ և հարձակվեց թշնամու վրա, վոր դեռ չէր կարողացել ամբանապ դիրքերում: Այսպես յեղավ Սեդնեվ ավանի տակ, վորտեղ Շչորսը հետիոտանի փոխված 38 հեծերակների գլուխ անցած Բոգունյան գնդի համար ադատ ճանապարհ բացեց դեպի Չերնիգով:

Մի դումարտակ ուղարկելով խոր շուրջանցի՝ Շչորսը մի ուրիշի գլուխ անցած, աննկատելի կերպով մոտեցավ թշնամու տեղադրությանը, դիրքեց հանեց նրան և քչեց իր զնդացիքների կրակի տակ: Այսպես յեղավ Չերնիգովը վերցնելիս, վորտեղ Շչորսը դերի վերցրեց հայրամական կորպուսի ամբողջ շտաբը:

Գումարտակը սահնակների վրա տեղավորելով՝ Շչորսը բողոնյանների գլուխ անցած սլացավ նահանջող պետլյուրականների թիկունքը. խուճապի

յեկած պետլյուրականները զենքերը դցում էյին: Այսպես յեղավ Սեմիպոլկա դյուզի մոտ, վորտեղ պետլյուրականները հարյուրներով դերի էյին ընկնում:

Շչորսը կարողանում էր գտել իր տաք խառնվածքը, բայց կուլում հաճախ դուրս էր պոթկում նրա պատանեկական սրտոտությունը: Այսպիսի մոմենտներում Շչորսին կանդեցնելն անկարելի յեր: Այդ ժամանակ նրա հանդգնությունն ու քաջությունը սահման չէյին ճանաչում: Մեկ անգամ դնդին հրամայելով հարձակվել պետլյուրականների դրաված, դյուզի վրա, նա ձեռքի զնդացիքը վերցրեց և իր պատվիրակատարի հետ սլացավ ինչ-վոր տեղ: Յեվ այն պահին, յերբ բողոնյանները մթությամբ սքողված դիմեցին դրոհի, հանկարծ թշնամու թիկունքում խուճապ սկսվեց: Բանից դուրս յեկավ, վոր դա Շչորսն էր, վոր պետլյուրականների թիկունքն անցնելով՝ իր ձեռքի զնդացիքի կրակ էր բացել նրանց վրա...

1919 թվի հունվարի վերջին Շչորսի բրիգադը դուրս յեկավ Կիևի մատույցները: Երովարա դյուզի մոտ համառ կռիվ տեղի ունեցավ: Պետլյուրան Շչորսի դեմ ուղարկեց իր ամենամարտունակ զորամասերը: Մոմենտներ էյին լինում, յերբ դրությունը շատ էր լարվում, բայց և այնպես պետլյուրականները ջարդվեցին: Շչորսը հրաման ստացավ փետրվարի 6-ի լուսաբացին դրոհել և Կիևը վերցնել: Բայց արդեն փետրվարի 5-ին Կիև ուղարկած հետախուզությունը հայտնեց, վոր պետլյուրականները թողել են քաղաքը:

Պետլյուրան 1919 թվի մարտի վերջին ողնություն ստանալով Գալիցիայից, փորձեց հարձակման

անցնել: Բերդիչև քաղաքի տակ ճակատամարտ տեղի ունեցավ, վորին Շչորսը «Բերդիչևյան կոչմար» անունը տվեց: Կռիվը շարունակվեց 9 որ՝ առավոտից մինչև դիշեր: Շչորսը, վոր արդեն ուկրաինական 1-ին դիվիզիայի պետն էր, շարունակ առաջին շրթաների փոթորկային կրակի տակ էր դռնվում: Մոմենտներ ելին լինում, յերբ դրությունը կատասարոֆիկ էր թրվում: Պետլյուրականները քիչ էր մնում, վոր ճեղքեն ճակատը: Բայց այստեղ հայտնվում էր Շչորսը ճի նստած, նահանջող շրթաները կարդի բերում, վորոնք նորից անցնում էլին գրոհի:

Պետլյուրականներն ապրիլի 3-ին ուժասպառ յեղան, արտդ յես քաջվեցին ղեպի Գալիցիա:

Հետապնդելով և ջարդելով նահանջող թշնամուն՝ Շչորսը միաժամանակ ծավալում էր իր ղեղերն ու բրիգադները, վորոնք ուռճանում էլին կամավորների սշտական ներհոսումից:

Պատրաստված հրամանատարական կազմի սուր կարիք գրալով Շչորսը վճռեց ղեկիզիայում կարմիր հրամանատարների գպրոց կազմակերպել: Շատերին թվում էր, թե ղեկիզիան այդ դործը չի հաղթանակի, բայց Շչորսը շատ կարճ ժամանակում ժիտոմիրում հրաշալի դպրոց ստեղծեց: Այդ դպրոցը նրա սիրած դավակն էր: Նա մարտական աշխատանքից ամբողջ ազատ ժամանակը նրան էր նվիրում: Շչորսը հաճախ ասում էր. «կսորած գրոհ է այն կոմունիստ հրամանատարի արժեքը, վոր իր մարտիկներին կոմունիստական վոզով չի դաստիարակում»: Յեվ նա վայրեն կերպով միացնում էր իր մեջ տաղանդավոր դորավարի ու բոլշևիկյան ղեկավարի հատկությունները:

Մի անգամ թշնամու դործակալները Բոդունյան 3-րդ ղնդում լուր տարածեցին, թե պետլյուրական անհաջիվ ուժեր չընթացան ևն դունդը, վորն անխուսափելի կերպով կվոչնչանա: Այդ ժամանակ գընդի կազմում շատ կային պետլյուրական նախկին գերիներից: Թշնամու տարածած լուրերը նրանց չընանում նպաստավոր հող դտան: Սուճապային տրամադրություն պաշարեց ղնդին: Հրամանատարական կազմը, մեծ մասամբ անկուսակցականներ, իրեն կսրցրեց: Յեվ հանկարծ, կարծես դուշակելով այդ իր մեքենայով դալիս է Շչորսը:

— Իսկույն ժողովել բոլոր կոմունիստներին:

Կայարանի բուֆետի շենքում, վոր աղոտ կերպով լուսավորված էր նավթի ըսպտերով, ժողովեցին ինը հոգի:

— Հը՛, ի՞նչ է, պոչներդ քաշեցի՞ք, — հարցրեց Շչորսը:

Մեկը խուլ ձայնով պատասխանեց.

— Մենք վախկոտներ չենք:

— Կատակ եմ անում, — ասաց Շչորսը, դուք Բոդունյան ղնդի կոմունիստներն եք, իսկ բոդունցիք ինչպես դիտեմ, վոչ թե հարցնում են, թե վորքան է թշնամին, այլ թե՛ վո՛րտեղ է:

Շչորսը նստեց սեղանի մոտ:

— Դե, մտտեցեք ինձ. ով դպրոցական նստարանին չի նստել, թող հիմա սովորի...

Յեվ Շչորսն սկսեց մանրամասն պատմել, թե ինչպես պետք է տանել անհատական քաղաշխատանքը կարմիր բանակայինների հետ: Բոլորը կարծես մե-

Պէն ուրախացան, իրենց ավելի ինքնավստահ, ուժեղ
զգացին:

Սոր վերջերը հրթիռ սավառնեց ղեպի յերկինք:
Կոխին սկսվեց: Շչորսը պնուժ եր առաջին շլթալում:
Պետլուրականները շարգվեցին:

Դրությունն ուկրաինական ճակատում ուղտոտ-
աին խիստ փոխվեց: Սպիտակ լեհերը ներխուժեցին
Ուկրաինայի հյուսիս-արևմտյան շրջանները: Հար-
ձակման դիմեց նաև Պետլուրան, վոր Գալիցիայում
էր դաշնակիցները ուղնությամբ նոր գործասեր եր
կազմել: Շուրջանցի տալով Շչորսի ձախ թիւը՝ Պետ-
լուրականները ղեպի Դնեպր ելին շարժվում՝ միա-
նալու ղենիկինցիները հետ, վորոնք արևելքից արշա-
վում ելին Կիևի վրա:

Այս լարված մոմենտում արոցկիստական դավա-
ճանները, վորոնք վաղուց ելին իրենց թունոտ խաչ-
թոցն ուղղել Շչորսի դեմ, աշխատում ելին նրան դի-
վիզիայից հեռացնել: Նրանք դավադրություն ելին
սարքում նրա դեմ, պատում ելին ինտրիգներով,
խայտառակ պրովոկացիաներ ելին անում:

Թոքախտից ուժահատ ու մաշված Շչորսն աշ-
խատում եր անքուն կերպով, բայց բոլորովին հան-
դիստ, կատարյալ սառնարյունությամբ, կարգի բե-
բելով ու լրացնելով դիվիզիայի զնդերը, վորոնք հը-
րաման ելին ստացել մինչև վերջին հնարավորություն
պաշտպանել կորոստենյան յերկաթուղային հան-
դուլը:

Ուղտոտի 30-ի մոտերքը 1-ին Բողունյան դուն-
դը յետ քաշվեց մինչև պաշտպանության վերջին դի-
ճը: Պետլուրականները շրջապատեցին դիվիզիայի
ձախ թիւը և մոտենում ելին Կիև-կորոստենյան յեր-
կաթուղադէին: Դա միակ արտոտ ճանապարհն եր Կի-
ևվից ղեպի Սորհրդային Ռուսաստան: Դեպի Պետ-
լուրայի հարվածի կողմը շարժելով 2-րդ Բողունյան
դունդը և հակահարվածի համար նախապատրաստե-
լով իր վերջին պահեստը՝ կարմիր հրամանատարները
էր ստեղծած դիվիզիոնային դպրոցը՝ Շչորսն ուղտ-
ոտի 30-ի յերկրորդ կեսին ուղեվորվեց ղեպի ամենից
փտանդավոր տեղը— Բելուչիցա դյուղը, վորտեղ 1-ին
Բողունյան զնդի շտաբն եր գտնվում: Հանդիպելով
պնդի հրամանատարին՝ Շչորսը հրամայեց.

— Ինձ տարեք ստաջավոր դիրքերը:

Գյուղի անմիջապես յետեղ մի փոքրիկ պուրակ
կար: Նրա յետեղ զնդի յերկրորդ դումարտակը դրա-
վում եր պաշտպանողական շերտի առաջին ծայրը:
Առջևում, խրամատներից 800 մետր հեռու, փոքրիկ
դյուղի յետևում պետլուրականների շարժում եր
նկատվում: Անցնելով խրամատների յերկարությամբ,
Շչորսը բարեկց ծանոթ կարմիր բանակայիններին,
նրանցից մի քանիսի հետ սկսեց դրուցել: Թեպետ
հոգնածությունից, անքուն գիշերներից նրա դեմքը
կանաչ գույն եր ստացել, բայց նա, ինչպես միշտ,
աչխուժ եր յերևում, կատակներ եր անում: Շչորսի
յերևալը միանգամից բարձրացրեց մարտիկների աը-
րամադրությունը: Մի կարմիր բանակային նրա ու-
շադրությունը հրավիրեց պետլուրականների շարժ-
ման վրա՝ առջևում ընկած դյուղակի մոտ:

Շչորսը հեռագրիտակով նայեց: Հանկարծ դժն-
դացրի ճարճատյուն: Գնդակները թաղվեցին դետնի
մեջ և խրամատներից մի քանի քայլ հեռու փոշի
բարձրացրին: Շչորսն իսկույն պառկեց և շարունակեց
հեռագրիտակով նայել, մարտկոցի հրամանատարին
կարգադրեց դյուղակի վրա կրակ բանալ: Այդ ժամա-
նակ կրակոցը ձախ թևում ուժեղացավ: Շչորսը փոքր
ինչ բարձրացավ, հեռագրիտակը թեքեց դեպի ձախ, և
հանկարծ դուրսը դետին իջեցրեց, կարծես հողմա-
ծու թյունից սկսեց ննջել: Թշնամու զնդակը կպել
անցել էր նրա գլխի միջով: Մի քանի րոպեյից հետո
նա մեռավ՝ առանց ուշքի դալու:

Շուրջն ամեն բան շարժման մեջ դրվեց: Դա մի
անզուսպ շարժում էր դեպի առաջ: Դա բողբոջաններ-
ի հոչակալոր հակադրոհն էր, վորոնք իրենց սիրելի
դիվպետի մահվան վրեժն առան:

Ուկրաինայում Շչորսի մասին ծերունիները լե-
զենդներ են պատմում, յերիտասարդութունը յերգեր
և յերգում, փառաբանելով իր ժողովրդական հերոս՝
բուլչևիկ-հրամանատարին: Նա ջերմ ձգտումների և
յերկաթե համառության բուլչևիկ էր, վոր մարդկանց
վոզևորում էր դեպի հաղթանակն ունեցած իր ան-
խորտակելի կամքով: Նա կռվում սասոնարյուն և ան-
վախ բուլչևիկ էր. նա անխնա յեր դեպի մատնիչներն
ու դավաճանները: Նա զարմանալի համեստության և
բյուրեղային ազնվության տեր բուլչևիկ էր: Շչորսը

քաղաքացիական կռվի պատմության մեջ անցավ վոր-
պես ուկրաինական ժողովրդի հերոս, վոր առանց իր
կյանքը խնայելու պայքարում էր ոտաբերկրյա հախչ-
տակիչներին և իրենց հայրենիքը վաճառող դավաճան-
ներին դեմ:

★

ԼԱԶՈ

Սերգեյ Գեորգևիչ

«Բացարձակ նայե՛ն կյանքի աչե-
րին. մե՛նք վոչ վոքից վախենալու բան
չունենք, Սոսը կերպով մեզ վրա հար-
ձակվող քե՛նամի՛նեք կշախճախվե՛ն:
Փողովոյին հաղթել չի կարելի: Ով մեր
դեմ ձեռք բարձրացրեց—անխնա ման
նրան, Մե՛նք կհաղթե՛նք»:

(ԼԱԶՈ)

1920 թվականն է: Հեռավոր-արևելյան խոնավ
ձմեռ: Ովկիանոսից դեպի Վլադիվոստոկ մառախուղ-
ներ են սահում... Քաղաքում դադանի, լարված աչ-
խատանք է կատարվում— բուլչեիկների ընդհատակյա:

կաղմակերպութունն ամարտոյ է վերջին պատրաս-
տութունը՝ զինված ապստամբության համար: Առ-
ջևում դաժան պայքար սպիտակ-դեմարդիակաշնները
հետ, վորոնց պաշտպանում են ճապոնական ինտեր-
վենտները:

Ռուսական կղզում սպայական դպրոց կա: Նրա-
նում մոտ յերկու հազար մարդ՝ զնդացիներով ու
թնդանոթներով: Ո՞ւմ հետ կզնան այս մարդիկ—ճա-
պոնական հախչտակիչները, թե՞ իրենց ժողովրդի
հետ:

Հունվարի վերջին անսպասելի կերպով դպրոց
յեկավ մի անգն մարդ:

— Ինձ բուլչեիկներն են ուղարկել ձեզ մոտ,—
ասաց նա:

Լավեցին զարմանքի աղաղակներ, չարամիտ
հայհոյանքներ: Շատերը ձեռները զենքերին տարան.
Յեկողը լուռ կանգնած էր: Նրա խոշոր սև աչքերը
հանդիստ դիտում էին դեմքերի բազմութունը, նը-
րանց վրա կարդալով հետաքրքրութուն և ատելու-
թյուն: Բայց ահա դուխը հետ գցելով, նա բարձր
ձայնով հարցրեց.

— Դուք ո՞ւմ կողմն եք:

Հանգստութուն տիրեց... Բոլորը լսում էին
ջերմ, ընդմիջումներով ճառը:

— Ռուս մարդիկ, ոռւս յերիտասարդութուն,
ո՞ւմ կողմն եք դուք: Ահա, յես ձեզ մոտ եմ յեկել
միայնակ ու անգն: Դուք կարող եք ինձ պատանդ
վերցնել... սպանել կարող եք... Բայց այս հրա-
շալի ոռուսական քաղաքը— վերջինն է ձեր ճանա-
պարհին: Դուք նահանջելու տեղ չունեք. այստեղից

դենն ուրիշ յերկիր և, ուրիշ հող... Արևն ել և ուրիշ:
Մենք ուուսական հողին չենք վաճառել արտասահման-
յան ողեաներում: մենք նրան վրակով ու ոտարերկր-
բյա թնդանոթներով չենք փոխարինել... Մենք վոչ թե
վարձկան, այլ սեփական ձեռներով ենք պաշտպանել
մեր հողն ու հայրենիքն ստարերկրյա հարձակման
դեմ: Այս ուուսական հողի համար, վորի վրա յես
այժմ կանգնած եմ, մենք կմեռնենք, բայց վոչ-վոքի
չենք սա:

Այս կրակոտ բռուրը սպաների հանդարտված
ամբոխի մեջ էր նետում բոլջևիկ Լազոն: Սպիտակ-
զվարդիականները ճանաչում էյին նրան, նրանից
փախնում ու ատում էյին նրան: Նրանք հենց հիմա
կարող էյին նրան դնակներով մազ դարձնել, պա-
տըտել պարտիզանական անդեն հրամանատարին.
սակոյն բոլջևիկ Լազոյի հանգստությունն ու համար-
ձակությունը, ամբությունն ու կրակոտությունն ի-
րենց դործը տեսան: Նրա հայրենասիրական ճառն
սպաներից շատերի մեջ սիրո՞ զղացմունք արթնացրեց
ղեպի իրենց հայրենիքը: Նրանք անցան պարտիզան-
ների կողմը:

Սերգեյ Գեորգիևիչ Լազոն ծնվել և 1894 թվին
Բեսարաբիայում ունևոր թնողների ընտանիքում: Ս
Իմպերիալիստական կովի տարիներին Լազոն սովո-
բում էր Պետրոգրադի տեխնոլոգիական ինստիտու-
տում, բայց շուտով բանակ կանչվեց և ուղարկվեց
գինվորական դպրոց:

Դպրոցն ավարտելուց հետո Լազոն նշանակվեց
Կրասնոյարսկ: Սպա դառնալով՝ Լազոն շուտով բա-
րեկամացավ գինվորների հետ: Նա նրանց հետ սըր-
տարաց զրույցներ եր ունենում իմպերիալիստական
պատերազմի և այն թշվառությունների մասին, վոր
նա հասցնում է աշխատավորությանը...

Զինվորները հավատում էյին այս յերիտասարդ և
արտասովոր սպային:

Յերբ Սիրիբ լուր հասավ, թե բանվորների և
գինվորների ճնշման տակ վլել և յերեքհարյուրամյա
ռոմանովյան գահը, Լազոն վաշտը շարքի կանգնեց-
նելով՝ նրան բերեց հենց նոր սանդղաված Կրասնոյա-
րյան խորհրդի շենքի մոտ:

— Մենք յեկել ենք ձեր տրամալորության տակ —
հայտարարեց Լազոն խորհրդի ներկայացուցիչներին:

Կերենչչինայի խեղդիչ ամիսներից հետո Սիրիբի
վրայով անցավ Հոկտեմբերյան սոցիալիստական հե-
ղափոխության գտիչ փոթորիկը: Սյդ ժամանակ Լա-
զոն Իրկուտսկումն էր: Եսերներն ու մենչևիկներն
սպայական և յունկերական ջոկատների միջոցով աշ-
խատում էյին խոնգարել խորհրդային իշխանության
հաստատվելը: Նրանք խռովություն բարձրացրին և
գրավեցին քաղաքի կենտրոնը: Սրյունահեղ պայքարը
մի շաբաթ տևեց: Սպաների և յունկերների ջոկատ-
ները ջարդվեցին: Իրկուտսկի խռովությունը ճնշե-
լու գործը ղեկավարում էր Սերգեյ Լազոն: Կռիվնե-
րում նա բանվորներին սովորեցնում էր փողոցային
կռիվների ձևը և նռնակը ձեռին առաջինն էր նետվում
թշնամու վրա:

Իրկուտսկի Խոտլությունը պայքարի սկիզբն էր: Հակահեղափոխական խոտլությունների կրակները չարագուշակ բողբոջով լուսավորում էին Սիբիրի քաղաքները: Հեղափոխության դեմ դուրս յեկավ մարդասպան և կողոպտիչ «ատաման» Սեմյոնովը՝ ճապոնական իմպերիալիստների արքանյակը:

Անդրբայկալյան դորքերի հրամանատար եր նշանակվել Սերգեյ Լազոն:

Այսպես սկսվեց նրա մարտական ուղին:

Մանջուրիայում կազմակերպված սեմյոնովյան բանդաների հետ առաջին կռիվը տեղի ունացավ 1918 թվի մարտի սկզբին Դաուերիա կայսրանի մոտ:

Կարմիրների զինված ուժերը պահաս էին: Բուլ-չեխները բանվորների շրջանում ազիտացիա էին առնում՝ մարտական ջոկատները մտնելու: Լազոն միտինգից միտինգ շրջելով՝ ճառեր եր արտասանում— կրքոտ ու համոզիչ:

Բանվորները Լազոյի կոչին կարճ էին պատասխանում.

— Գալիս ենք, ընկեր:

Կռվի առաջին հենց որը Կարմիր զվարդիական ջոկատներում դեռ կարգապահութուն ու ռազմական կռիվածք չկար: Կարմիր զվարդիականների շարքերն անարխիստներ ու եսերներ էին խցկվել: Նրանք իրենց ազիտացիայով ջլատում էին ջոկատների ռազմադասակարգությունը: Յեվ հենց Դաուերիայի մոտ առաջին կռվում մեր զորամասերը մեծ կորուստներ կրեցին ու նահանջեցին դեպի Բորզյա:

Լազոն թշնամու ճնշման տակ սկսում է կարգի

բերել իր ջոկատները, կարգապահութուն մտցնել, հագալ համարման մատին:

Սեմյոնովյան բանդաները շունչ քաշելու ժամանակ չեն տալիս: Ուժեղ դիմադրության չհանդիպելով՝ նրանք Բորզյան գրավում և առաջ են շարժվում դեպի Ուլույաննայա կայսրանը:

Թշնամին Չիտայի դարպասների մոտ է...

Ահավոր լուրեր են դալիս նաև արևելքից: Ճապոնացիք զինված դեսանտ են իջեցրել Վլադիվոստոկում: Խտերվենցիան սկսկվել է...

Ոմսկից, Կրասնոյարսկից, Իրկուտսկից, Չիտայից, Վերխնե-Ուդինսկից և Սիբիրի այլ քաղաքներից Կարմիր զվարդիայի ջոկատներ են ուղարկվում Անդրբայկալին ոգնելու: Խորհրդային իշխանութունը պաշտպանելու համար վտառի յեղավ նաև անդրբայկալյան չքավոր կազակութունը: Կազակները կազմեցին առաջին հեծյալ պարտիզանական գունդը: Բանվորները Չիտայի յերկաթուղային արհեստանոցներում գրահազնացք սարքավորեցին:

Իսկ Սեմյոնովն այդ ժամանակ ճնշումն ուժեղացրեց: Նա ուզում եր շարդել կարմիրներին, թույլ չըտալով, վոր նրանց գլխավոր ուժերը կենտրոնանան:

1918 թվի ապրիլին Սեմյոնովի բանդաների հետ ունեցած կատաղի կռիվից հետո մեր զորամասերն Ուոն գետի վրայի կամուրջը պայթեցնելով և Ուլույաննայա կայսրանից նահանջելով քաշվեցին դեպի Ադրիանովկա կայսրանը: Չորամասերին տրվեց հրամանատարի հրամանը.

հաշտ մայիսի 18-ի դեչերը գրավել Ուլույան-

նայան: Ս. Լազո: Հարձակման պլանը սրանով չէր սահմանափակվում: Կարմիր զորամասերին խնդիր եր տրվում՝ Ոստն գեան անցնելիս վոչնչացնել թշնամու կենդանի ույժը:

Մայիսյան առավոտ է... Դաշտերը, բլուրներն ու մարզադեպտանները ծածկող նորարույ խոտը փայլում է ցողով: Գետի վրա մառախուղ է վռված, իսկ թըփերի մեջ կարմիրն են տալիս լավդանոնի ծաղիկները: Այդ առավոտ, մայիսի 15-ին, կարմիր զորամասերը թշնամուն դուրս քշեցին Բուրյատսկայայից և ծավալեցին Մոլոտովի տակ, վորտեղ կենտրոնացած էին սեմյոնովականների գլխավոր ուժերը:

Անդրբայկալյան սոպկաների (բլուրների) դաքավոր լուսթյունը խանդավեց արկերի վոռնոցով ու դնդացիներն ճարճատյունով: Սեմյոնովականները կոպում էին կատաղությամբ: Կիսորբած սպայությունը հայհոյանքով ու անեծքներով իր բանդաները քշում եր կարմիրների վրա:

— Խփե՛լ... Խփե՛լ նրանց առանց խնայելու...

Կարմիրները դրոճ դրոճի յետևից էյին տալիս: Նրանց գլխավորում եր Լազոն: Ամենուրեք, վորտեղ խանդարմանք եր լինում, յերևում եր նա, ողնում եր հրամանատարներին ու մարտիկներին իր ցուցմունքներով, վորդևորում եր նրանց:

— Մենք կհաղթենք, ընկերներ՛ր:

Սեմյոնովյան բանդաները շարդվեցին, սակայն պայքարը չէր դադարում: Արևելքից առաջ էյին շարժվում ճապոնական զորքերի հրոսակները, վորոնք ափ էյին իջել Վլադիվոստոկում: Արևմուտքից, Ուրալից շարժվում եր նախկին դերի չեխոսլովականներից կազմ-

ված կորպուսը, վորն իմպերիալիստական պետությունների պրովոկացիայով խռովություն եր բարձրացրել:

Արևելյան Սիբիրը, Անդրբայկալը և Հեռավոր-Արևելքը կտրված են իրհարգային Ռուսաստանից: Իսկ մեր զորամասերի թիվն այնպես եր, վոր բացահայտ պայքարը թշնամու հետ ծանր պարտության կհասցներ:

Այդ ժամանակ Սերգեյ Լազոն նշանակվում է Մերձբայկալյան ճակատի զորքերի հրամանատար: Նրա առաջ խնդիր եր դրվում՝ յետ պահել հակահեղափոխության ուժերը, թույլ չտալ, վոր նրանք մոտենան Անդրբայկալին:

Պայքարն անհավասար եր: Կոպում տված կուրուսները և հոգնածությունն սպառել էյին մեր ջուկատների մարտական վոգին:

1918 թվի ողոստոսի այս դժվար, ծանր որերին Լազոն մտնում է կոմունիստական կուսակցության մեջ... «Միայն բուլճարի կուսակցությունն է ընդունակ,— գրում է նա իր դիմումի մեջ,— իր յետևից բանվորների և գյուղացիների մասսաներ տանելու և ամբացնելու հեղափոխության հաղթանակը»...

Լազոն իր զրահազնացքով սյաշտպանում է դեպի Չիտա նահանջող կարմիր զորամասերը: Յետ մղելով թշնամու կատաղի դրոհները՝ նա իր յետևից պայթեցնում է յերկաթուղային կամուրջները, ավերում է ճանապարհները, վոչնչացնում է հեռագրական կապը:

Ոգոստոսի 28-ին լքած Ուրալից կայարանում գումարվեց բուլճարի և կարմիր զորամասերի հը-

բանաստարանների կոնֆերենցիան: Պետք էր վճռել մի
ժամը հարց՝ ի՞նչ անել այսուհետև:

Յեւ կոնֆերենցիան վճռեց անցնել պայքարի
պարտիզանական մեթոդի: Այս մեթոդը մասսաներին
թելադրեցին ընկերներ Լենինն ու Ստալինը: Իսկ տը-
րոց կիստ դավաճաններն առաջարկում էին ուղղակի
զենքը ցած դնել: Նրանք կատաղաբար դեմ էյին դուրս
գալիս պարտիզանական ջոկատների կազմակերպմանը:
Բոլշևիկները վճռական կերպով մերժում էյին անձ-
նատուր լինելու այս առաջարկները: Ոգտագործելով
բոլոր լեզալ և անլեզալ հնարավորությունները՝
թույլ չտալ, վոր Սիբիրում հաստատվեն կապիտա-
լիստների և ոտարերկրյա ինտերվենտների իշխանու-
թյունները— այս էր կոնֆերենցիայի վերջնական վո-
րոշումը:

Բոլշևիկյան կուսակցությունն ընդհատակյա աշ-
խատանքի անցնելով՝ մասսաների մեջ անխոնջ ազի-
տացիա յեր մղում՝ տապալելու Կոլչակի իշխանու-
թյունը: Բանվորական և դյուղացիական յերիտասար-
դությունը վողեորված բոլշևիկներից, խուսափելով
կոլչակյան զորակոչից, քաշվում է տայգա, մտնելով
պարտիզանական ջոկատները: Այնտեղ, տայգայի թա-
վուտներն ուրախ, խրախուսիչ լուրեր են հասնում, թե
հեռու Մոսկվայում Լենինն ու Ստալինը բաղամիլիոն
Կարմիր բանակ են ստեղծում:

Այդ լուրը Լազոյին ևս հասավ, վոր մի խումբ
ընկերների հետ միասին Անդրբայկալյան տայգան էր
քաշվել:

Նա ուրախությամբ ու հավատացած կերպով ա-
ռում էր իր բարեկամներին:

— Շուտով Կարմիր Բանակը կամրանա, իր ու-
ժով կզերազանցի և թշնամիներին Ռուսաստանից,
Ուրալից և Սիբիրից կվռնդի... Մենք պետք է թու-
լացնենք կոլչակյանների և ինտերվենտների ուժերը՝
կործանելով նրանց թիկունքը, վորպեսզի Կարմիր
Բանակի առաջխաղացումը հեշտացնենք...

Պարտիզանական պայքարը պետք է տարվեր
կազմակերպված, յենթարկվելով հակահեղափոխու-
թյունը ջախջախելու ընդհանուր պլանին: Անջատ-ան-
ջատ գործողությունները կարող էյին առվոչինչ
դարձնել առաջին հաջողությունները: Հաջող պայ-
քարի համար անհրաժեշտ էր նաև ամուր դեկավա-
րություն: Այդ դեկավարությունն իրականացնում
էյին բոլշևիկները:

Պարտիզանական ջոկատները կազմակերպվեցին
դաժան պայքարի պայմաններում: Ջոկատ կազմա-
կերպելուն պես հարկ էր լինում նրան պայքարի ու-
ղարկել ճապոնական ինտերվենտների— նենդ և դա-
ժան թշնամու դեմ:

Տայգայում, լեռնաշղթաների յետևում, անտա-
ռապատ դյուղակներում, յերբեմն էլ ձեռաց կառու-
ցած հովիկներում էյին ապրում պարտիզանները:
Դժվար ապրուստ էր այդ...

Հաճախ պարտիզանական ջոկատներն ստիպված
էյին լինում տայգայի խորքը քաշվել, վորպեսզի այն-
տեղ թաքնվեն սպիտակներից ու ճապոնացիներից և
հարմար առիթով հանկարծակի հարձակվեն թշնամու
վրա: Պարտիզանական ճամբարները չընկալապատված
էյին անմատչելի լեռներով և վայրի թավուտներով:
Միայն խուլ տայգայի կածաններն էյին հաղորդակ-

ցուլթյան միջոց ծառայում արտաքին աշխարհի հետ :

Գյուղացիները պարտիզաններին մթերք էլին հասցնում և ոգնում էյին նրանց սպիտակների դեմ մղած պայքարում :

Բորիկ, վորսորդական հրացաններով, բուլչեիկներին խրախուսված կարմիր պարտիզանները անձնվիրաբար կռվում էյին մինչև ատամները զինված ճապոնական հափշտակիչների դեմ : Նրանք գիշերները հարձակվում էյին ճապոնական կայսրոսների վրա, քանդում էյին յերկաթուղիները, այրում էյին կամուրջները և պրավում էյին դենքով ու հագուստներով վազոններ :

Պարտիզանական ջոկատների հրամանատար Լագոն յերբեմն, ճապոնական ինտերվենտների հետ ունեցած կռվից հետո, հարկադրված էր լինում յերկար ժամանակով թաքնվել տայգայում : Գաղտնի կածաններով բանվորներ ու դյուղացիներ էյին գալիս այնտեղ, նրա մոտ, վոր պարտիզանների շարքերը մտնեն : Լագոնի անունը դարձավ դրոշակ, վորի շուրջը միանում էյին Պրիմորյեյի և Անդրբայալի աշխատավորները՝ պայքարելու իրենց հայրենիքի համար :

Պրիմորյեյի մարզի նախկին Ուլինսկայա գավառի Սերգեյեվկա գյուղում 1919 թվի հունիսի 27-ին բացվեց աշխատավորության առաջին գավառական համագումարը : Համագումարում կային 140 պատգամավոր և շատ հյուրեր : Նրանք յեկել էյին Սեր-

գեյեվկայից հարյուրավոր վերստեր հեռու ընկած գանազան տեղերից : Համագումարը քննարկում էր պարտիզանական ջոկատների համատեղ գործունեությունից հարցը :

Համագումարը Պրիմորյեյի պարտիզանական ջոկատների հրամանատար ընտրեց Լագոնին :

Պրիմորյեյի պարտիզանների առջև ինդեր էր դրված Սուչանի շրջանը մաքրել ինտերվենտներից և սպիտակ-գվարդիականներից :

Ինտերվենտների համար Սուչանի հանքի դրավումն ահագին նշանակություն ուներ : Սուչանի քրածուխն անհրաժեշտ էր սագմա-ծոյային նավերի համար : Նա հարկավոր էր նաև յերկաթուղիների համար :

Բուլչեիկների կուսակցություն Հեռավոր-Արևելյան մարզային կոմիտեն Սուչանի հովտում գտնվող ինտերվենտների և սպիտակ-գվարդիականների դեմ պայքարելու գործի ղեկավարութունը հանձնարարեց ընկեր Լագոնին :

Լագոն ճապոնական հափշտակիչների դեմ պայքարելու համար կազմեց մանրամասն ծրագիր : Յեկ 1500 պարտիզաններ Լագոնի հրամանատարությամբ կռվի նետվեցին շատ ավելի լավ հանդերձավորված և զինված 3500 ինտերվենտների դեմ :

Կռվի նախորդակին Լագոն Սուչանի պարտիզաններին ասաց :

— Ինչպես վոր առատ բերքի համար խոնավութուն է պահանջվում, այնպես էլ պրոլետարական հեղափոխության հաղթանակի համար հեղափոխա-

կանների արյունն և պահանջվում, և մենք պետք է միշտ պատրաստ լինենք այդ արյունը տալու:

Կռիվներն սկսվեցին ռազմաճակատի բոլոր մասերում:

Պարտիզանները հաճախակի և անակնկալ հարձակումներով կոլչակյան և ճապոնական զորքերին խոչոր կտրուտներ էյին հասցնում: Ճապոնական քիչ զրահազնայքներ չընկան դառնվայրից: Կոլչակի հասցեյով ուղարկված զենքով ու հագուստով լի քիչ զնայքներ չընկան պարտիզանների ձեռքը:

Ջոկատի առջև դրված խնդիրը կտատարված էր— Սուչանի քարածուխը կտրվեց ինտերվենտներից:

Թչնամուն ջախջախելուց հետո Լազոն ուղևորվեց տայգա. նա ճանապարհին վիրավորների խմբի պատահեց և վճռեց, վոր վիրավորներին ինքն ապահով տեղ տանի:

Դա մի ծանր չվերթ էր... Պրիմորյեյի պարտիզանական ջոկատների հրամանատար Լազոն դնում էր վիրավորների շարանի առջևից, կացնով ճանապարհ բանալով խիտ ու խճճված լիանանների և թփերի միջով: Լազոն ինքը հիվանդ էր և ուռած վրտները հազիվ էր քաշ տալիս:

Կաղալով, հրացանին անթացուպի պես հենվելով կամ ընկերոջը բռնած, ցավից ուժասպառ պարտիզանները դնում էյին իրենց հրամանատարի յետևից: Ով դնալ չէր կարողանում, չորեքթաթ էր տալիս իր յետևից արյան հետք թողնելով:

Այսպես դնում էյին տասներկու որ: Սկզբում բըլիթ էյին ուտում, վոր թխում էյին հետները վերցրած ալյուրից: Ալյուրը վերջացավ... բեռնատար ձին

մորթեցին և ձիու միսն անալի կերան, վերջին չորս որը գոտիներն ամուր քաշած, քաղցած էյին դնում:

Վիրավորներին ապահով տեղ հարմարեցնելով Լազոն յետ դարձավ: Նա դժվար էր կարողանում առաջ դնալ: Միակ ձին տվին նրան: Լազոն այդ ձին զիջեց մի վիրավոր պարտիզանի:

Լազոն անցավ Վլադիվոստոկ, վորտեղ այդ ժամանակ ինտերվենտների դեմ ապստամբելու պատրաստություն էր տեսնվում: Բողբեկիների կուսակցության Հեռավոր Արևելյան մարզային ընդհատակյա կոմիտեն նրան հանձնեց զինվորական մասի վարումը: Նա սկսեց աշխատել «Անատոլի» մականունով:

Լազոն բնակություն հաստատեց բանվորական արվարձանում վորպես բարձող: Ինչպես վայել էր բարձողին, նա միշտ հագնում էր ալյուրոտված հասարակ զգեստ:

Ճապոնական և սպիտակ-դվարդիական հակահետախուզյները շարունակ վխտում էյին բանվորական թաղամասերում և շարունակ ընդհատակյա բողբեկներ էյին փնտոում: Լազոն ստիպված էր լինում հաճախ փոխել իր բնակարանը:

Ապստամբության նախորդակին հրավիրվեց միացյալ ոպերատիվ շտաբը: Ժողովվեցին անլեզալ բնակարանում: Մոմի լույսի տակ քննարկում էյին տակտիկայի հարցը:

Ինչպես միշտ,— պատմում է խորհրդակցու-

թիւնը մասնակցողներէն մեկը, — դործնական ինքիւնքը քննարկելիս Լազոյի ճառը հանդիստ եր, համարձակ կերպով մտածված անելիքի դիտարկումը թուանդակու թիւնն ընդգրկող: Լազոն դիմադրական ամենախոշոր տաղանդի տեր եր: Նա շատ պարզ եր պատկերացնում ապստամբութիւնը, քաղաքական հյուսվածքի բարդութիւնն այդ յերկրում և հսկայական, բացառիկ դժվարութիւնները...»

Ապստամբութեան նախընթաց դիշերը Վլադիվոստոկը մեռած եր թվում: Ոպերատիվ շտաբում ապստամբութեան վերջին պատրաստութիւններն և յին տեսնվում:

Կուսակցութեան Յերկրային կոմիտեն աշխատավորութեանը դիմում ուղղեց, վորով կոչ եր անում նրան ապստամբել Հոկտեմբերեան Մեծ հեղափոխութեան դրոշի տակ:

Պրոֆմիտութիւնները կենտրոնական բյուրոն դիմեց բանվորութեանը՝ կոչ անելով ապստամբութեան որն ընդհանուր դործադուլ հայտարարել:

Լազոն մշակել եր ապստամբութեան մանրամասն պլանը, նրանում նշված եյին ապստամբած դորքերի յուրաքանչյուր խմբի դուրս դալու ժամերը և շարժման ճիշտ մարշրուտը:

Հոսով ապստամբութեան որը — 1920 թիւի հունվարի 31-ը:

Քաղաքի կենտրոնին եյին մոտենում տրամվայները՝ դնդացիներով: Փողոցներով շարժվում եյին բանվորների ու նավաստիների խմբեր: Ինտերվենտները և սպիտակների տիրապետութեան ժամանակ

Վլադիվոստոկի փողոցներում առաջին անգամ կարծիր դրոշակներ յերևացին:

Առավոտվա ժամը 11-ին դրավիկայ ամրոցի շտաբը: Շտաբի առջևի հրապարակն ապստամբների հրակայական, աղմկալից ճամբարի վերածվեց: Ամբիոնի վրա յերևաց Լազոն: Նրա հողթական ճառը բարձր եր հնչում:

— Այսոր մենք դեն շարտեցինք ամենաարյունարբու իշխանութիւնը, ամենատուեղի իշխանութիւնը շրջանի աշխատավորութեան համար...»

Ապստամբները Լազոյի պատվին ովացիա սարքեցին և հենց այստեղ ել կոմունիստների կուսակցութեանը հանդիսավոր յերդում տվին՝ կովել Հեռավոր Արևելքը Սորհրդային Ռուսաստանի հետ միացնելու համար:

Բեմին շատ մոտիկ տեղից մեկը ձայն տվեց.

— Կեցցե՛ք ընկեր Լազոն:

Նույն բողբոյին նրան բռնեցին տասնյակ ձեռներ:

Լազոն թռչում ե ապստամբների դիտարկելում հուզված կանչերի տակ.

— Լազո՛, Լազո՛...»

Սկսվեց հեղափոխութեան դիմած ուժեր ստեղծելու յեռուն աշխատանքը:

Հեռավոր Արևելքում բանակ — այդ բառի իսկական իմաստով — դեռ չկար: Բանակում աշխատելու ուղարկվեցին բոլոր կուսակցական ուժերը և լավագույն անկուսակցական ընկերները: Լազոն ամբողջ

Չովին նվիրվեց հեղափոխական իշխանութիւն ամբարացման բարդ գործին: Նա շրջում էր ամբողջ յերկրամասում և տեղերում գինվորական շտաբներ էր ստեղծում:

Ամբանում և աճում էին մեր ուժերը, բայց թշնամու ուժերն, այնուամենայնիւ, ավելի մեծ էին: Վլադիվոստոկում—Չուրկինի հրվանդանում, Ռուսական կղզում, Ուկրանայում, Շկոտովում, Սուչանում կարմիր զորքերի թիվը նախատորմի և հրահանգչական դպրոցի հետ միասին մոտավորապես 19000 էր հաշվում, իսկ ճապոնացիները՝ մոտ 70000: Կարմիր զորքերը միայն մեկ տասնյակ զնդացի ունեյին, ճապոնացիները մի քանի հարյուր զնդացիներ և մի քանի հրետանային մարտկոցներ ունեյին: Բացի դրանից, նրանք Վլադիվոստոկի ռեյդում կանգնած ունեյին մի զրահակիր նավ, հածանավ, ականակիր և մի քանի ուրիշ ռազմական նավեր:

1920 թվականի ապրիլի 2-ին և 3-ին ճապոնացիներն սկսեցին Վլադիվոստոկում զնդացիներ շարել: Դրանք հայտնվեցին տների պատուհաններում, տանիքներում, պատշգամբներում և այն բոլոր տեղերում, վորոնք հարմար էին զնդակոծելու խաչաձևազ փողոցները և պետական հիմնարկները:

Ճապոնական հրամանատարութիւնն աշխատում էր պրոպոկացիոն ընդհարում առաջ բերել: Ճապոնացիները բանտարկում էին քաղաքացիներին, զրավեցին բոլոր գինվորական պահեստները:

1920 թվի ապրիլի 3-ին գումարվեց Վլադիվոստոկի բանվորների, կարմիր բանակայինների և կարմիր նավատորմայինների պատգամավորների խոր-

հուրը: Ժողովրդական տան պահիճը, վորտեղ խորհրդի նիստը բացվեց, ծայրեծայր լիքն էր:

— Կոմունիստական կուսակցութիւնից խորք ունի ընկեր Լադոն, — հայտարարեց նիստի նախադահը: Պատգամավորները վեր կացան և ուրախ կերպով վողջունեցին Լադոյին: Նա մոտեցավ ամբիոնին և մարտական ջերմ ճառ արտասանեց:

Նա ասաց.

— Բաց նայենք կյանքի աչքերին. մենք շղթաներից բացի կորցնելու վոչինչ չունենք, և վորքան էլ սև լինեն մեզ վրա կախված ամպերը, այնուամենայնիւ հաղթանակը վոչ թե նրանց է պատկանում, այլ մեզ: Հաղթողները մե՛նք ենք:

Հաջորդ որը, ապրիլի 4-ին, քաղաքի փողոցներում սկսվեցին ճապոնական զորքերի պրոպոկացիոն գործողութիւնները:

Ինտերվենտները ներխուժում էին տները, խուզարկութիւններ էին կատարում և հրամանատարներ ու մասնավոր քաղաքացիներ էին բանտարկում:

Բոլշևիկների կուսակցութիւնը կոչ արեց աշխատավորութիւնը՝ չենթարկվել պրոպոկացիայի:

Ճապոնական զորքերը գիշերը զրավեցին պարեաային վարչութիւնը, հեռագիրը, ռադիոն ու բանտը և ազատեցին սպիտակ-զվարդիական սպաներին ու բանդիտներին:

Ճապոնական զորքերի յելույթը տեղի ունեցավ միաժամանակ ամբողջ Հեռավոր Արևելքում:

Խաղաղ բնակիչների սպանութիւններ ու թալաններ սկսվեցին:

Ճապոնացիները բանտարկեցին Լազոյին ու նրա մյուս ընկերներին Սիբիրցեին և Լուցկուն։

Բանտարկված ժամանակ Լազոն կասկեց ընդհատակյա հեղափոխական շարքի հետ։ Շտաբը վորոշեց Լազոյին ու զինվորական խորհրդի անդամներին փախցնել։ Այդ մասին Լազոն խմանալով, հետևյալ պատասխանը տվեց․

«Յեա բարոյական վոչ մի իրավունք չունեմ հեռանալ միայնակ, նույնիսկ Զինվորական Խորհրդի անդամների հետ, փրկել ինձ և թողնել ինձ հետ նրստած մյուս բոլոր ընկերներին։ Մենք բոլորս միասին ենք բանտարկվել, միասին ել պետք է ազատվենք»։

Լազոն, Լուցկին և Սիբիրցեն անհայտացան․․․

Անցան մի քանի տարիներ։

Կարմիր զորքերը ճապոնական ինտերվենտներին զուրս քշեցին Հեռավոր Արևելքից։

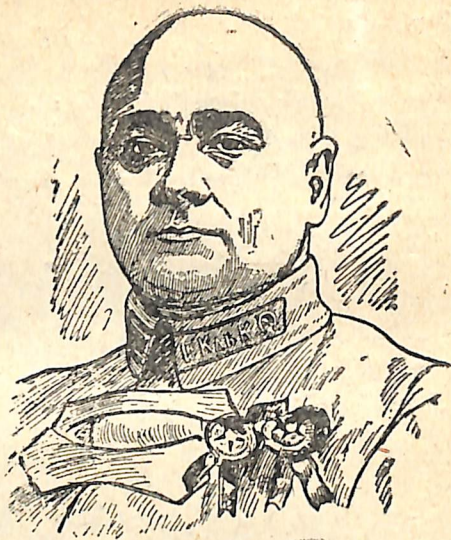
Յեվ միայն այն ժամանակ հայտնի դարձավ Լազոյի ճակատադիրը․— նրան սպանել էին ճապոնացիները։

Այդ այսպես եր կատարվել։ Ճապոնական հետախուզութունը Լազոյին ու իր ընկերներին զինվորական զննացող ուղարկել եր Ուսսուրի կայարանը։ Այնտեղ մի խուլ գիշեր նրանց տալիս են սպիտակ գվարդիական դահիճների ձեռքը։ Բանտարկյալներին յենթարկում են վոչ մարդկային տանջանքների, իսկ հետո կիսակենդան վիճակում տոպրակների մեջ են կո-

խում, տանում չոպեկաթսայի մոտ ու այրում նրա հնոցում։

Այն գործը, վորի համար կռվում եր ու զոհվեց Սերգեյ Լազոն, հաղթանակեց։

Մեր հայրենիքի աշխատավորները խիզախ, կրակոտ բալչևիկ Լազոյի անունը յերբեք չեն մոռանա։

ԿՈՏՈՎՍԿԻ

Գրիգորի Իվանովիչ

«Ամենախոսք մեզ համբար հրամանատարների ցարում յեվ ամենահամեստը հաջերի ցարում»

(ՍՍԱԼԻՆ)

Կյանքի ղեկավար ու բարդ ճանապարհ անցավ Գրիգորի Իվանովիչ Կոտովսկին: Նա ծնվել է 1887 թվին Բեսարաբիայում, Գանչեչտի ավանում, Քիշինևից վոյզ հեռու: Նրա հայրն ինժեներ էր իշխան Մանուկ-Բոյի խոշոր ողեգործարանում: Գրիգան մանկուց թյունից աչքի յեր ընկնում հանդուզն և անկախ բնավորությամբ: Գրիգան ու իր ընկերները սիրում էին զին-

վորական խաղեր անել: Հաճախ «դոց»¹⁾ էին խաղում: Գոց, իհարկե, Գրիգան էր լինում — ամենից համարձակը, ուժեղը և ճարպիկը: Տասնվեց տարեկան հասակում Գրիգան Կոկորիդինյան գյուղատնտեսական դպրոցում սովորելիս ավագ ընկերների միջոցով ծանոթանում է ընդհատակյա հեղափոխական զրահանության հետ և աշակերտական ընդհատակյա խմբակում հափշտակությամբ աշխատանքի յե նվիրվում: 1903 թվին ժողովներից մեկում Կոտովսկուն խմբակի մյուս անդամների հետ ձերբակալեցին, յերեք ամիս պահեցին Քիշինևի բանտում, բայց հանցանշաններ չլինելու պատճառով ազատեցին: Կոտովսկին բանտում վերջնականապես համոզվեց, վոր աշխարհն այնպես չի կառուցված, ինչպես պետք է. — հարուստներին պատկանում է ամեն բան, իսկ մարդկանց մեծամասնությանը, վոր հարկադրված է աշխատել նրանց համար — վոչինչ:

Այդ ժամանակ Բեսարաբիայում ազդեցություն ուներ սուցլալիստ-հեղափոխականների (եսերների) կուլակային կուսակցությունը: Բոլշևիկյան կուսակցությունը նոր էր ծնունդ առնում, այնպես վոր Կոտովսկին նրա մասին վոչինչ չգիտեր: Եսերները քարոզում էին տեռոր և կալվածատիրական ստացվածքի եքսպրոպրիացիա²⁾, «ուժեղ անձի» — առաջնորդի

1) Բեսարաբիայում հին ժամանակներից գոցեր են անվանում այն կիսաառասպելական ավանդական հերոսներին, վորոնք ըստ ավանդության վաղուց անցած ժամանակներում կռվել են թագավորների և հարուստ կալվածատերերի դեմ:

2) Եքսպրոպրիացիա — նախահեղափոխական Ռուսաստանի պետական հիմնարկների կամ բուրժուազիայի ստացվածքների և

պաշտամունքը, վորը մասսայից չափ եր բարձրացած լինում: Կոտովսկին յերեխայությունից լսած լինելով հերոս պոստի մասին և ուրիշ կուսակցություն չըճանաչելով՝ ընկավ եսերներին ազդեցութեան տակ:

1904 թվին ավարտելով Կոկորոզինյան գյուղատնտեսական դպրոցը՝ Կոտովսկին ծառայութեան մըտով հարուստ կալվածատեր Սպոկովսկու մոտ վորպես կալվածքի կառավարչի ոգնական: Ոգովելով գյուղացիների դժգոհութեանից՝ Կոտովսկին շուտով նրանց ապստամբեցրեց: Ավերելով ու այրելով Սպոկովսկու կալվածքը՝ նա անասուններն ու հացահատիկները պաշարը բաժանեց գյուղացիներին, իսկ ինքը գյուղացիների և բատրակները մեկ փոքրիկ խմբով թաղանթեց Քիշինեի խիտ անտառում: Այստեղից Կոտովսկին իր ընկերներով սկսեց հարձակումներ գործել կալվածատերերի կալվածքների վրա, այրել դաստակերտները, գյուղացիներին բաժանել անասունները, հացահատիկն ու գույքը:

Շուտով Կոտովսկու հուշակը տարածվեց ամբողջ Բեսարաբիայում: Աղքատ գյուղացիները լեզուներ հյուսեցին նոր հայդուկի, պոց-հերոսի և ժողովրդի պաշտպանի մասին: Գյուղացիների ոգնութեան և պաշտպանութեան շնորհիվ Կոտովսկին և իր ընկերները յերկար ժամանակ անվտանգ յայն մնում վտանգալիկութեան և ժանդարմների համար:

«Ինձ բռնելու փորձերը չեյին հաջողվում, վորովհետև և՛ գյուղացիները, և՛ բանվորները միշտ

արժեքների բռնագրավում՝ հեղափոխութեան կարիքների համար Իրագործվում եր զինված հարձակումների միջոցով:

կտրականորեն հրաժարվում եյին դուրս գալ շուրջկալի, վոր սարքվում եր ինձ բռնելու համար» — գրում և Գրիգորի Իվանովին ինքնակենսագրութեան մեջ:

Բայց, իհարկե, Կոտովսկու միայնակ խռովարարական պայքարը չեր կարող խախտել ինքնակալական ուժիմի հիմքերը: Պայքարն անհավասար եր: Դա վերջացավ նրանով, վոր մի պրովոկատոր եսերի ոգնութեամբ ժանդարմները Կոտովսկուն և նրա ընկերներին բռնեցին:

Քննութուն: Դատ: Առջևում՝ տաժանակիր աշխատանք: Բայց, յերեք ամիս բանտային ուժիմն ուշադրութեամբ ուսումնասիրելուց հետո, Կոտովսկին իր ընկերների ոգնութեամբ կապկպում և բանտային վարչութունը, զինաթափ անում նրա պահակախումբը և փախչում: Փողոցում նրան վիրավորում են ու բանտ պցում: Նա նորից մեկուսացված է: Այս անգամ՝ հատկապես նրա համար սարքված խցում՝ բանտային աշտարակի հինգերորդ հարկում: Միայնակն ուժիմ, զբոսանք՝ որական 15 րոպե. կատարյալ անհուսալիկութեան մթնոլորտ...

«Մաթեմատիկական ճշգրտութունը, բազմապատկած կամքի ուժով, միշտ ոգնում և պրոլետարիատին» — սիրում եր ասել Կոտովսկին:

Յեվ ահա, բարձր վանդակում նստած, Կոտովսկին ուշադրութեամբ ուսումնասիրում և պահապանների սովորութուններն ու բարքերը: Նկատում է, վոր պահապաններն ամեն որ միշտ միևնույն շարժումներն են կրկնում: Ժամացույցը ձեռքին նա հաշվում է այդ շարժումների րոպեներն ու վայրկյանները, թայլը, գլխի պտույտը, ծխախոտ ծխելը...

Մտտելի պարտապնամ ե մարմնամարդնությամբը վարժեցնում ե մարմինն ու կամքը. «... Միայն յերկաթե կամքը, ինչ դնով ուզում ե լինի՝ ազատ լինելու վճիռը, պայքարի ծարավը, մարզանքի միջոցով ամենորյա վարժությունը փրկեցին ինձ կորստից», — հետո գրում ե Կոտովսկին:

Ճիշտ հաշվելով հարմար ըոպեն, Կոտովսկին փախչում ե: Յերեք որից հետո, պրովոկատորի մատնության շնորհիվ, նորից ե ընկնում ժանդարմների ճանկը:

Մի քանի տարվա տաժանակիր աշխատանքից հետո Կոտովսկին 1913 թվին, ճքճքան սառնամանիքի ժամանակ, փախչում ե Ներչինսկից: Նա յերկար թափառում ե Ռուսաստանում, աշխատում ե վորպես բարձող, փայտահատ՝ Վոլգայի վրա, հնոցապան՝ շոգենավի վրա: Յեվ ամեն տեղ ել ատելություն ե արթնացնում դեպի շահագործողները: 1915 թվին Բեսարաբիա դալով, Կոտովսկին դտնում ե իր հին ընկերներին, խումբ ե կազմում ու կպչում ե իր նախկին գործունեյությանը:

1916 թվի աշնանը նա նորից ե ընկնում ժանդարմների ձեռքը: Կարճ դատ: Կախաղանի միջոցով մահվան վճիռ:

1917 թվի փետրվարյան հեղափոխությունը Կոտովսկուն ազատեց ողակից:

Կոտովսկին խանդավառությամբ ե դիմավորում հեղափոխությունը, բայց մտածում ե, թե բեսարաբական խոշոր կալվածատեր Գուչկովն ինչո՞ւ յե ժամանակավոր կառավարության անդամ դարձել, ինչո՞ւ գյուղացիք առաջվա պես հալումաչ են լինում աշխա-

տելով, ինչ կալվածատերերը բախտավոր կյանք են վարում:

Ձորակոչի միջոցով ընկնելով ռումինական ռազմաճակատը՝ Կոտովսկին առաջին անգամ այստեղ հանդիպեց բոլշևիկներին: Նա սերտ կերպով բարեկամացավ նրանց հետ: Հաճախ հյուր եր լինում բոլշևիկյան զինվորական դնդի կոմիտեյում, բոլշևիկների կազմած քաղաքական խմբակում: Կոտովսկին հափըչտակվում եր բոլշևիկյան թերթի ընթերցումով: Այս բոլորը Կոտովսկու աչքերը նոր տեսակ են բաց անում աշխարհի, պայքարի վրա:

«Բոլշևիկների վողջ աշխատանքը դեռ չըմբռնած, չյուրացրած, յես ինտուիցիայով, հոտառությամբ միացա նրանց վորպես մի կուսակցության, վորն ինձ ավելի յեր մոտ, և վորին յես իմ հոգեբանությամբ մոտ եյի», — գրում եր հետո Գրիգորի Ռվանովիչը:

1917 թվի նոյեմբերին ռումինական ճակատի 6-րդ բանակի համադումարը Ռումչերոզ (ռումինական ճակատի Ձերնոմորյան նավատորմի և Ուեսայի մարզի բանակային կոմիտե) ընտրեց: Ռումչերոզի պատգամավոր ընտրվեց նաև Կոտովսկին՝ վորպես բոլշևիկներին համակրող:

Կոտովսկին կոմունիստական կուսակցության մեջ մտավ 1920 թվին: Այդ ժամերիկումն եր, լեհական Փրոնտի կռիվների ամենայնուոն ժամանակը: Շտաբի վազոնում, մեկ թերթ կարդին թղթի վրա Կոտովսկին դիմում ե գրել՝ իրեն կուսակցության մեջ ընդունելու մասին: Կուսակցական նոր տոմսն ստանալով՝ Կոտովսկին իր ամբողջ ահադին հասակով ձգվեց «ճակա-

տով» մեկ: Կուսակցական տոմսը փաթաթեց թղթի մեջ
և տուժուրկայի ձախ դրպանը դրեց— սրտին մոտ: Ա-
վելի հաճախ, ուրախ և տրոփյունով եր խփում սիր-
տը: Գրիգորի Իվանովիչն ամուր սեղմում եր ընկեր-
ների ձեռքը:

Այդ ժամանակից սկսած Կոտովսկին ակտիվ կեր-
պով կուսակցական մեծ աշխատանք եր տանում,—
յեղույթներ ունենալով վորպես բոցաշունչ արիքուն-
ադիտատուր, վոր շատ անգամ է գլխովին ջարդել
կուսակցութեան մեջ խցկված տրոցկիստ-դավաճաննե-
րին, արկածախնդիրներին, նվազողներին:

Սրան ամենալավ վկայութուն են ծառայում
կուսակցութեան առաջնորդ ընկեր Ստալինի խոսքե-
րը— «Յես ճանաչում եյի ընկ. Կոտովսկուն վորպես
որինակելի կուսակցականի, վորձված ղինվորական
կազմակերպչի և հմուտ հրամանատարի...»

... Ամենաքաջը մեր համեստ հրամանատարների
չարքում և ամենահամեստը՝ քաջերի շարքում— յես
այսպես եմ հիշում ընկեր Կոտովսկուն: Հավերժ հի-
շատակ և վառք նրան»:

Կոտովսկին հրաշալի կազմակերպիչ եր, անվեհեր
մարդ. նրանում սաստիկ զարգացած եր պարտքի, ըն-
կերականութեան, կարգապահութեան զգացմունքը:
Կովում նա միշտ առջևից եր գնում, ամենաանապահով
տեղում: «Վոչ թե մոտիկ, այլ հեռավոր գնդակն և
վիրավորում կամ սպանում, այդ պատճառով ել
պետք է առջևում լինել»— այս նրա մշտական կանոնն
եր: Դրա հետ միասին նա լավ ուղղադրեա և տակ-
տիկ եր, վոր նույնիսկ ամենաքարդ ու ծանր բռնու-
ներին իրեն չեր կորցնում:

1918 թվին է: Խորհրդային իշխանութունն, ա-
մեն կողմից շրջապատված բազմաթիվ, շատ լավ
զինված թշնամիներով, իր բոլոր ուժերը հավաքած,
պաշտպանում եր Մեծ Հոկտեմբերի նվաճումները:
Ողեսայի բոլշևիկյան ընդհատակյա հեղինմը Կոտով-
սկուն հանձնարարեց աստամբուլութուն պատրաստել
Ողեսայի շրջակայքի գյուղերում, պարտիզանական
խմբեր պատրաստել և այդ բոլորից մեկ պարտիզանա-
կան ջոկատ կազմել:

Գերմանական հակահետախուզութունից թաղնվե-
լով՝ Կոտովսկին ապրում եր Տերնովկայում՝ մի խոր-
ճիթի շարդախում: Այստեղից հաճախ զրիմավորվե-
լով՝ դուրս եր գալիս, վոր հարկավոր մարդիկ գտներ
և ղենք ճարեր:

Կոտովսկին գալիս եր ձկնորսների մոտ, նավաս-
տիների մոտ, չքավոր գյուղացիների մոտ, ինտեր-
վենտների գրաված՝ Ողեսայի գործարաններից փախած
բանվորների մոտ: Խորճիթում, գիշերային բազտերի
աղոտ լույսի տակ, կամ շուռ տված ձկնորսական նա-
վակի մոտի ջրափնյա քարերի վրա, Դնեստրի ջրի
համաչափ ճղիյունի տակ նա փոթորկոտ, բոցավառ
զրույցներ եր անում:

— Հյուսիսում հաստատվել ու ամրանում է հզոր
բանվորա-գյուղացիական խորհրդային իշխանութուն-
նը: Նրա կարմիր բանակները շարժվում են դեպի հա-
րավ, հետներն ուրախ, վառ, արևոտ կյանք են բե-
րում: Պետք է հեշտացնել կարմիր զորքերի հաղթա-

նակը — ուժեր համաքել, ողնել՝ վոնդելու իրանը-
վենտներին:

Մեկը մյուսի հետևից պարտիզանական ջոկատներ
եյին կազմակերպվում: Կոտովսկին իմացավ, վոր
զինվորներն ուսմինական Փրոնտից հեռանալով, այս-
տեղ շատ հրացաններ, փամփուշտներ, զնդացիրներ
են թողել: Կոտովսկու համոզմունքների ուժն ողնեց:
Ձենքը թաղցրած մարդիկ հանում եյին այդ զենքը,
մաքրում, կարդի եյին բերում, կովի եյին պատրաստ-
վում:

Հետախուզությունն աչալուրջ կերպով հետևում
եր Կոտովսկուն: Տիրասպուլյան կայարանում հենց
վազոն նստելիս նենդ ժպիտով ուղիղ Գրիգորի իվա-
նովիչի յերեսին նայեց մի լրտես: Համոզվելով, վոր
դա «նա» յե, լրտեսն ուղղվեց դեպի կայարանի ոտա-
րերկրյա կոմենդատը...

Հիմա կմատնի՞:

Վայրկյան: Կոտովսկին հասկացավ բանի եյու-
թյունը և իր վորոշումը կայացրեց: Հենց քայլելիս
ծխախոտը հանելով՝ նա կտրուկ կերպով շուռ յեկավ
դեպի սպան:

Ոտարերկրյա լրտեսին մոտեցան միաժամանակ:
Կոտովսկին գլխարկը բարձրացրեց, ժպտաց, ցույց
տվեց ծխախոտը: Սպան հասկացավ, և ծխախոտը դեմ
անելով ու ժպտալով, ցույց տվեց ժամացույցը,
վորպես թե շտապեցեք, զնացքն իսկույն մեկնում ե:
Խեթ-խեթ նայելով վարանման մեջ ընկած լրտեսին՝
Կոտովսկին լսելի կերպով, ձեվանալով վորպես թե
շնորհակալություն ե հայանում մոլդավերեն չեմա-
ցող ոտարերկրյա սպային, արտասանեց.

— Յեթե մտառես, մերոնք ուեղն ու տեղը կապ-
նեն զեզ, լուրի:

Հետո, առանց շտապելու, զնաց դեպի վազոնը:
Սա «մաթեմատիկական ճշտություն եր, բազմապատ-
կած կամքի ուժով»:

Չմեռն սկուպանտների բանակներն շտապ կերպով
թողեցին Ուկրաինան: Հետմանը փախավ: Ուկ-
րաինայում դադանացած դործում եր Պետլյուրան:
Կոտովսկին ձկնորսական ավաններում թաղնված՝
Ջանասիրարար պարտիզանական խմբեր եր պատ-
բաստում, վորոնք շուտով հեղկոմի տված ազգա-
նշանով դիմավորեցին Ուբեսային մոտեցող Յ-րդ ուկ-
րաինական Կարմիր բանակին: Զոկատներից մեկը
գլխավորում եր Կոտովսկին:

1919 թվի ամառն ե: Արևելքից և Ղրիմից Ուկ-
րաինայի վրա յե շարժվում Դենիկինը, արևմուտ-
քից՝ լեհերն ու Պետլյուրան: Ուբեսան գրավեց անգլո-
ֆրանսիական դեսանտը: Մեկը մյուսի հետևից կու-
լակային խռովություններ եյին պոթվում: Ուզոստոսի
29-ին խորհրդային զորքերի Հարավային խումբը
սկսեց հետ քաշվել, վորպեսզի միանա հյուսիսում
պտնվող Կարմիր բանակների հետ: Կոտովսկու բրի-
գադը նահանջը ծածկելով, կտրվեց Հարավային խմբի
մասերից և շրջափակման մեջ ընկավ:

Մի ամբողջ որ տեեց համառ կռիվը: Փոքրիկ
անտառակի ծառերով ծածկված մարտկոցը, վորի
հրամանատարը Պրոսվիրինն եր, կրակում եր պետ-

լյուրականներն Վրա, բայց չկարողացավ տապալել թշնամու լավ քողարկված մարտկոցը, վոր մեծ կորուստ էր պատճառում հարձակվող կարմիր բանակայիններին: Կոտովսկին թռավ ձիու վրա, սլացավ իր հին բարեկամներին—բեսարարցի խմբերի մոտ, յետ կանչեց մի քանի ավելի մոտիկներն ու հավատարիմներին:

— Կզա՞ք ինձ հետ: Պետք է հայդամակյան մարտկոցը ջարդել, լոեցնել թեկուզ սեփական կյանքի գրնով: Նրանք, ինչպես յերևում է, թագնվել են ահա այն ձորակի յետևում:

— Քեզ հե՞տ, Գրիգորի: Իվանովիչ, թեկուզ դժոխքը կզնանք: Շուրջանցի մանեվրով մատղաչ անտառակներով, ձորակներով մի խումբ ձիավորներ արագ շարժվեցին: Պետլյուրականները կոտովցիներին նկատեցին այն ժամանակ, յերբ նրանք մարտկոցին բոլորովին մոտ ելին: Հայդամակները կատաղի հրացանային կրակ բաց արին: Կոտովսկին դարձավ դեպի իր ընկերները և հրաման տվեց.

— Սրարչա՛վ, առա՛ջ:

Վայրկենական արագությամբ կոտովցիներն ընդհուպ մոտեցան թշնամու մարտկոցին, ձեռնանանակներն մի կապոց դեցին և գնդակներն կարկուտի տակ սրարչավ հասան իրենց զորամասերին: Պետլյուրական մարտկոցը լռել էր:

Ճած թռչելով քրտնամխած ձիուց, պատյանից դուրս քաշելով սուրը, բրիգադի հրամանատարն արդեն թափով վազում էր կարմիր բանակային շղթաների առջևում:

— Ուռա՞...

Յերբ արդեն կարմիր բանակայինները բոլորովին մոտ ելին կայարանին, Կոտովսկուն սրարչավ մոտեցավ պատվիրակատարը: Ձախ թևի կողմից լին հեծելազնդի հրամանատար Նյազան զեկուցում էր—դավաճանություն: Հենց արչավանքից առաջ բրիգադին տրված Ստարոգուրովի գունդը և 398-րդ զնդի մեկ մասը Յաբլոնսկի հրամանատարի հետ միասին սպիտակ-գվարդիականների պես հաղնված անցան Պետլյուրայի կողմը: Ձախ թևում արդեն լավում էր հայդամակյան—փա՛ռք, փա՛ռք:

Թշնամուց սեղմված, Նյազայի հետխոտն դարձած հեծելազունդը դանդաղ նահանջում էր:

Կոտովսկին հավատարիմ մնացած բարեկամների մեկ փոքրիկ խմբով ցցվեց կովի հենց ամենախիստ տեղում: Հեռվում լավում էր բրիգադի հրամանատարի վորոտազին ձայնը:

— Այստեղ Կոտովսկու սուրն է հյոտորում, այստեղ Կոտովսկու սուրն է կոտորում:

Հայդամակները փախչում ելին: Կոտովսկին, Նյազան ձի նստած՝ հեծելակներն հետ միասին կոտորում, տրորում, կարտում ելին պետլյուրականներին:

Ռադմաճակատը ճեղքված էր: Բրիգադը դուրս պրծավ շրջապատումից և անցավ միանալու Հարավային խմբի հետ:

Գրիգորի Իվանովիչի համառությունը, հնարադիտությունը, անձնական ահազին անվահերությունը յերևում ելին ամեն ոք, յուրաքանչյուր կովում: Կոտովսկու բրիգադն իր ամբողջ հանապարհը մինչև Ժիտոմիր անցավ այնքան արագ ու սրընթաց կերպով, վոր այնտեղ չհավատարով կարմիրների դալուն,

նրանց հարավից սպասվող դեմիկրեյիների տեղ ընդունեցին: Ժխտմիր մտնող Կոտովսկուն տեղական բուրժուազիան... դիմավորեց զանգահարութեամբ և աղիւհացով:

Ժխտմիրը գրավելուց հետո Կոտովսկու բրիգադը նոր խնդիր ստացավ— վերցնել Կիւնը: Նոր Գրեբլյա ավանի մոտ Կոտովսկին թշնամու ճակատի ճեղքվածք նշանակեց: Իսկ թշնամին ուժեղ եր... Կոտովսկու բրիգադում հարավային արշավանքից և կռիվներում կրած կորուստներից հետո յուրաքանչյուր զնդում 150-200 մարտիկ եր մնացել: Իսկ սպիտակները չորս անգամ ավելի էին:

Յերեք որ կռիվ եր զնում: Ն. Գրեբլում կռիվող 400-ը գունդը յետ մղեց թշնամու տասնմեկ զրոհը, բայց կոտովցիներին չհաջողվեց զրոհի անցնել— թըշնամին փոթորկոտ կրակով եր դիմավորում:

Թիկունքից սլաշար չեր բերվում: Մարտիկները յերկու որ տաք կերակուր չէին ստանում: Համարյա վերջին փամփուշտներն էին զործի դրվում: Թվում եր, թե միակ բանը նահանջելն եր: Կոտովսկին հրաման տվեց.

— Սվինային զրոհով փչրել թշնամուն:

— Ձենքով, սպառազինումով կհագենանք սպայական խրամատներում:

Մթնեց... Կոտովսկին կարմիր բանակայինների առաջավոր շրթաների հետ միասին համարյա ընդհուպ մոտ սողաց սպիտակ-գվարդիականների խրամատներին, առաջինը թռավ բրուստիների վրա և ընկավ ցեխով ու սպիտակներով քեք փոսք...
— Ուռա'...

Կարմիր բանակայինները ծակոտում էին սվիններով, հակառակորդի հետ ձեռնամարտի էին բռնըվում, խեչակորույս թշնամիների ձեռից խլում էին գենքը և հաղթական աղաղակով առաջ էին նետվում...
Կոտովսկին շարունակ կռվի խորքումն եր, ամենավտանգավոր տեղերում:

Կոտովսկու բրիգադը 1920 թվի հունվարին կռիվներով յոթանասունհինգ կիլոմետրանոց մի շեշտակի յերթ կատարեց: Նա տիրեց Ն. Բուզին և զրավեյ հիանալի ամրացրած վոդնեսենսկը: Փետրվարի 6-ի յերեկոյան բրիգադը հասավ Կուբանկա կայարանին: Մինչև Ուբեսա 30-35 կիլոմետր եր մնում:

Կուբանկայից վոչ հեռու Կոտովսկին հարձակվեց հեռագրատան վրա: Ձերբակալեց և զինաթափ արավ պահակին.

— Տվեք սպիտակների Ռադդեյնայայի և Ուբեսայի շտաբների բանակցությունների ժապավենը:

Այդ ժամանակ սկսեց բաղխել ապարատը, Ռադդեյնայան եր կանչում Ուբեսային:

— Գեներալ Շեվչենկոն ապարատի մոտ ե խընդրում քաղաքի կայազորի պետին...

Կոտովսկին ապարատի մոտ նստեցրեց իր հեռադրիչին:

— Միացրու Ուբեսան, բաղխի'ր.

— Ապարատի մոտ Ուբեսայի կայազորի պետն և, գեներալ...

Իսաղըելնայան նորից բաղխեց .

— Ապարատի մոտ դեներալ Շեվչենկոն է, ընդունեցեք գործողութիւնների ամփոփազիրը . . .

Միջանի բոպեյից հետո Կոտովսկոն ձեռին եր սալտակների շաբաների գործողութիւնների թարմ ամփոփազիրը: Տեղեկութիւնները հնացած էին: Սալտակները Կոտովսկոն բրիգադի սրարչավ առաջ-չարժման մասին դեռ չգիտեցին: Որեսայում նրան չէին սպասում:

Բրիգադի մարտիկները, մեծ մասը բեսարաբցիներ, հայրենի Դնեստրի ջրերը տեսնելու տենչով վառվում էին: Կոտովսկին հրաման տվեց .

— Զի նստել. դեպի Որեսա. մա՛րչ-մա՛րչ:

Փետրվարի 7-ի առավոտյան բրիգադը մոտեցավ Պերեսիպին — Որեսայի ծայրամասին, իսկ ցերեկվա ժամը 2-ին խուժեցին քաղաք, վոր դեռ սալտակների ձեռին եր:

Բ. Յերկվի աայոնում ընկած գորախումբը, վորի մեջ եր մտնում նաև Կոտովսկոն հեծելազորային բրիգադը, հետևյալ հրամանն ստացավ. «...վճռական հարձակումով 10/VI-ից վոչ ուշ տիրել Փաստով Կորնին աայոնը. հեծյալ գորամասերն ամենակարճ ժամկետում կտրեն Կիեվ-ժիտոմիր խճուղին: Ստալին»:

Պետք եր կտրել յերկաթուղային հաղորդակցութիւնը. կանգնեցնել լեհերին գորքեր, թնդանութներ. դնդացիներ, հրացաններ, արկեր հասցնող քնացք-

ները: Յեվ Կոտովսկին կատաղորեն հանդուգն թոխչեներով ընկնում է լեհացիների կիեվյան բանակի մասերի վրա, ջարդ ու փշուր է անում նրանց, կտորկտոր անում: Հոռնիսի 9-ին գրավում է Ռոմանովկա, Բրովկի, Փաստով կայարանները. . . Հետո կտրելով Կիեվ-ժիտոմիր խճուղին, շուռ է դալիս դեպի արևմուտք — դեպի ժիտոմիր, Բերդիչեվ:

Ղեկավարվելով Ստալինի կողմից, Կիեվի տակ ձեղքելով թշնամու յերկաթե ողակը, ջարդելով ու վոչնչացնելով լեհական բանակի մեծ մասը՝ կարմիր զորքերը լեհերին քչեցին Լեհաստանի հողը: Լեհահրան գեներալները վճռեցին կանգնեցնել ՉախՉախիչ կերպով իրենց վրա յեկող կույտը: 1920 թվի հուլիսի 12-ին, Գորինկա գյուղի մոտ դեպի Պոչայեվը տանող մատույցների մոտ լեհերն ուժեղ առաջակալ կանգնեցրին: Տեղի պայմանները լեհերի համար նըպաստավոր էին: Այստեղ վայրը բոլորովին բաց եր, բավական է յերևաս, և լեհերը կՉախՉախեն ինչպեռ նապաստակների:

Կոտովսկին մինչև ոժանդակ ուժ հասնելը Գորինկայի գրավումը հետաձգել չեր կարող: Խորհրդային հրաձգային մասերը առաջ էին շարժվել, նրանց թևք բաց եր մնում և Գորինկայի մոտ ուշանալը լեհերի համար թեւային հարված եր ստեղծում:

Կոտովսկին հրամայեց .

Վերցնել Գորինկան .

1-ին գունդը ձիուց իջավ գրոհելու: Մարտկոցը

Թնդանոթային նախապատրաստութիւնն սկսեց: Ձորդ
դունդը Կոտովսկին թողեց պահեստում— թևային հար-
վածի համար: Ինքն առաջ գնաց դիտելու:

Տեսնում ե՛ մարտիկները շղթա կազմած առաջ
են շարժվում: Լեհերը լուռ են: Գորիսկան ավելի ու
ավելի յե մոտենում:

— Սպասում են, անիծվածներ... .

Յերբ մինչև Գորիսկան 500 քայլից ավելի չեք
մնացել, վորոտաց Լեհական հրետանին: Կոտովսկին
անընդհատ հետևում եր— առաջին հարվածը չհասավ,
յերկրորդը անցավ... .

Ո՛ր, յերրորդը յերևի մարտիկների հենց ամենա-
խիտ տեղը կընկնի:

Այդ ժամանակ մարտիկներն արագ կերպով շրջ-
թաները ցրեցին: Յերրորդ հարվածը պայթեց մեջ
տեղն առաջացած դառարկ տեղում: Կոտովսկին
ժպտալով գլուխը թափահարեց.

— Ապրե՛ք... .

Կոտովսկին հազիվ եր այս մտածել, յերբ մի ար-
տակարգ բան պատահեց— դունդը մեկ մարդու պես
պառկեց ու տեղից չշարժվեց: Ի՞նչ պատահեց: Լե-
հերն էյին, վոր դնդին հանդիպեցին գնդացրային,
հրացանային ու թնդանոթային փոթորկալի կրակով:
Բաց տեղ, պառկած դունդը վոչ առաջ, վոչ յետ կա-
թող ե շարժվել:

Գրիգորի Իվանովիչը բռունցքները սեղմեց.

— Նրանց հո կկոտորեն... . Մինչև վերջին մարդը
կկոտորեն:

— Ավելի լավ ե ինքս մեռնեմ:

Սուրը քաշեց, գնդակների կարկուտի տակ քառա-

արդի արշավով արագալ պառկած շղթաների առջև... .

— Առա՛ջ, իմ յետևից. գրոհի, ուռա՛:

Յեվ նետի պես ընկավ լեհերի վրա: Գունդն ու-
ռաջ նետվեց իր սիրած բրիգադային հրամանատարի
յետևից: Հենց դյուզի մոտ, ձիուց վոչ հեռու պայ-
թեց արկը: Ձիավորն ու ձին ծխի մեջ կորան: Կո-
տովսկին թամբից դուրս թռավ: Կարմիր բանակային-
ները ներխուժեցին դյուզը: Թևի կողմից վրա հասած
հեծելազորը կոտորում, հետապնդում եր փախուստի
գիմած թշնամուն:

Մի անգամ, յերբ Կոտովսկու բրիգադը կռվում եր
Գալիցիայի տերիտորիայում, Բուսկ-Կրասնեյի շրջա-
նում, Կոտովսկին և շտաբի չորս հրամանատարներ
գտնվում էյին դիտակետում: Հանկարծ մոտիկում
յերևաց ուղիղ նրանց վրա յեկող լեհական մարտկոցը.
Լեհերը շարժվելով այդ ուղղութիւնը՝ ուղում էյին
ազատվել Բուսկի վրա գրոհող 1-ին դնդից: Կոտով-
սկին սուրը հանեց ու շտաբին հրամայեց:

— Առա՛ջ:

Նետվեց թնդանոթների առաջը կտրելու: Չորս
հրամանատարներից կազմված խումբը գրավեց լե-
հական մարտկոցը:

1920 թվի նոյեմբերի 10-ին Կոտովսկու բրիգադը
դուրս յեկավ Պետլյուրայի գլխավոր ուժերի դեմ: Հենց
նույն օրը լուսադեմին առաջին իսկ կռվում ջարդեց
նրան և սկսեց անխոնջ կերպով հետապնդել: Որվա
մեջ բրիգադը մի քանի անգամ կանգ եր առնում
կարճ բաղխումների համար, վորտեղ վերջանում էյին
Պետլյուրականների փախուստով:

Նոյեմբերի 12-ին Վերստովկա- Սնիտկովոյի մոտ հետապնդումով համիդադիսաժ և յատ ասիյի առաջ ընկած իր բրիգադից, Կոտովսկին մի խումբ հրամանատարների հետ անսպասելի կերպով հանդիպեց պետյուրականների մի խմբի: Դրանցից անմիջապես հետո մտտիկ տարածության վրա զորասյուներ յերեվացին: Դա Տյուտյունիկի դիվիզիան էր: Պետյուրական մի հարյուրապետ իր դասակի հետ միասին մոտեցավ սրարչավ:

— Ուրե՞ր եք դուք:

— Կոտովցիներ:

Պետյուրականները շրջապատեցին Կոտովսկուն և նրա շտաբը...

— Ուրեմն, անձնատուր լինելո՞ւ յեք:

— Յե՛վ ինչո՞ւ անձնատուր չլինե՛լ:

— Ի՞նչ պայմաններով:

— Այ, դուք առայժմ խոսեցեք հրամանատարների հետ, իսկ յես իսկույն կզնամ Կոտովսկու յետևից:

Յե՛վ ձին մեկեն դարձրեց:

Մինչդեռ նրանք միժուռ ելին անձնատուր լինելու պայմանների մասին, Կոտովսկին բրիգադը բերեց:

— Այժմ տեսնե՛ք, թե ո՞վ ում անձնատուր կլինի:

1921 թվի մայիսի 1-ին բրիգադը հասավ Մորչանսկ քաղաքը: Նա դնում էր կռվելու Անտոնովի բանաչի դեմ: Անտոնովի դեմ պայքարող զորքերի շտաբը դանդաղում էր Տամբովում: Յե՛վ առաջին բանը, վաղ

պարզեց Կոտովսկին, կապի անվստահելիութունն էր, զինվորական զաղտնիքը չպահելը: Կոտովսկին կապի համար շտաբ ուղարկեց իր շտաբխտին և պահանջեց, վեր բրիգադին վերաբերող բոլոր տեղեկութունները հաղորդվեն բացառապես այդ կապավորի միջոցով: Իր մարտական տեղամասում ևս նա նշանակեց իր բրիգադի մասահելի հրամանատարներից: Ռազմական զաղտնիքը պահելն ապահովված էր:

Կուլակային դորժակալները յեռանդով հակահեղափոխական լուրեր էլին սարածում, թե մի ինչ-վոր Կոտով խախտների հետ յեկել է վերջին հացը իսկու Ուկրաինայի համար: Կուլակային այս ազխտացիան պետք էր արմատախիլ անել: Կոտովսկին միտինդներում գյուղացիներին բացատրում էր անտոնովչինայի էյությունը, կուլակության դեմ մղվող պայքարի նշանակութունը, բրիգադի դալու նպատակները: Անտոնովի բանդայի հետ ունեցած առաջին կռվում Կոտովսկին վերցրեց հարյուր ձի և բաժանեց ձի չունեցող գյուղացիներին: Գումակի ձիերը դաշտերում աշխատում էլին ձի չունեցողների և այլրիների համար: Արդյունքը շուտով յերևաց. գյուղացիներն շտապեցին ցույց տալ Անտոնովի ջոկատներին տեղը, վոր առանձնապես դնահատելի յեր, վորովհետև բանդիտների փոքրիկ ջոկատները Կարմիր Բանակի մոտեցման մասին լսելով՝ թաղնվել էլին գյուղերում:

Շուտով բանդիտների մեծամասնությունը վոչընչացվեց: Կոտովսկին վոչնչացրեց բանդիտների մնացորդները, վերջնականապես մաքրեց շրջանը: Փրճատում էր 1-րդ սեմյոնովյան գոմարը՝ մի լեռնոր ուտ, անտոնովականների մնացորդները:

Մեկ էլ հետախուզութիւնը հայտնեց, թե Տատարովի գյուղում յերևացել է մի բանդա՝ բաղկացած 100 հոգուց: Կոտովսկին վորոշելով հանգիստ տալ հովից հոգնած հրամանատարներին՝ ինքը մի ետևադրոն վերցրեց ու տարավ բանդիտների վրա: Գիշերը, յերբ մտտենում էին Տատարովիային, Կոտովսկուն մտտեցավ հետախուզութիւնն պետք:

— Գյուղի հյուսիսային ծայրում կանգնած է 450 սրավորների մի բանդա— այսպես կոչված սեմյոնովյան գունդը...

Հետևաբար, կարմիր հեծելազորի մեկ ետևադրոնի դիմաց գյուղում կային 550 զինված բանդիտներ: Վերադառնալ բրիգադը բերելու—բայց բանդիտները կարող էին հեռանալ: Կոտովսկին վճռեց առաջ դնալ և ջարդել բանդան:

Մուտք գիշերով ետևադրոնը, վոր Կոտովսկին յերեք ջոկատի յեր բաժանել, յերեք կողմից անսպասելի կերպով «ուսա՛» աղաղակներով հարձակվեց բանդիտների վրա: Սրանք մթնում չհասկացան, թե վորքան է հարձակվողների թիվը: Մի բան միայն հասկացան, վոր կոտովցիներն են: Յեվ վոչնչացվեցին:

Անտոնովի հիտուն հաղարանոց բանակից մնաց միայն մեկ բանդա՝ 450 սրավոր, Մատյուսինի հրամանատարութիւնն տակ: Տամբովից վոչ հեռու գտնվող ահազին խիտ անտառում թաղնված լինելով՝ այդ բանդային վորսալ չեր կարելի: Կոտովսկուն հանձնարարեցին գտնել և լիկվիդացիայի յենթարկել նրան: Կոտովսկու տրամադրութիւնն տակ դրին գերի վերց-

բած Տիտովին՝ Անտոնովի շտաբի պետին: Կոտովսկին նրան նախազգուշացրեց:

— Յեթե ողնեք, կապրեք. ամենափոքր անհնազանդութիւնն ղեպըում — մահ:

Մատյուսինին ձեռք դրելու համար Կոտովսկին խորամանկութիւնն դիմեց— նա իր բրիգադն անվանեց կուբանո-դոնյան ապստամբ կադակների ատաման Յորովի ջոկատ: Կոտովցիների վրա յերևացին կարմիր լամպաներով շարվարներ, ուսադիրներ, վոչխարի մորթուց ցածրիկ կլոր գլխարկներ: Ետևադրոնները կոչվեցին հարյուրակներ, հրամանատարները՝ հարյուրապետներ ու յեսավուցներ, ինքը՝ Կոտովսկին անվանվեց զորական ավագ գնդապետ Յորով: «Ընկեր» բառն արդելվեց: Մարտիկները պետք է հայհոյեին խորհրդային իշխանութիւնը: Յեվ ահա, նահանգում լուր տարածվեց, թե կադակները Կուբանից ու Դոնից յեկել են միանալու Անտոնովի հետ:

Մատյուսինի յեղբոր միջոցով Կոտովսկին փորձեց կապել ատամանի հետ: Դրան ողնեց Եկտովը: Նա հլու կերպով հաստատում եր այն բոլորը, ինչ վոր ասում ու անում եր Կոտովսկին: Եկտովին ամեն տեղ ճանաչում էին: Մատյուսինն, այնուամենայնիվ, տատանվում եր: Վերջապես Մատյուսինը համաձայնեց դալ գյուղը՝ հանդիպելու ատաման Յորովի հետ, բայց պահանջեց՝

— Թող ատաման Յորովը Եկտովի հետ գուրդան Մատյուսինին ընդառաջ՝ անձնական բանակցութիւնների համար, յերեքից վոչ ավելի ձիավորների ուղեկցութիւնով:

Կոտովսկին դիտեր, վոր բավական է միայն Եկ-

տովի մեկ աննկատելի շարժումը և բանդիտները կը-
վոչնչացնեն «ատաման Ծրոլովին»: Բայց մի՞թե Կո-
տովսկին յերբեկոց նահանջել է վտանգի քառջ: Նա
վճռեց դնալ բանդիտներին առաջ:

Դուրս յեկան գյուղից: «Ատաման Ծրոլովի» հետ
Եկտովն եր: Գնում են ասպանդակն ասպանդակին,
վտար վտտին կսլած, առանց մեկ թիզ իրարից յետ
ընկնելու: Յետեկց—յերկու հավատարիմ մարտիկ ըն-
կերներ: Մթնշաղին հանդիպեցին բանդիտներին հետ,
իրար ձեռք ամուր սեղմեցին: «Ատաման Ծրոլովը» ձին
մեկեն դարձրեց և Մատյուսինին հրավիրեց հետեյել
իրեն, դնալ գյուղը: Մատյուսինի յետեկց շարժվեց
ամբողջ բանդան: Վորպեսզի զդուրջ Մատյուսինի
մեջ կասկած չառաջանա, նրա բանդային հատկացրին
գյուղի մեկ մասը՝ անտառին մոտ... Իսկ դեպի ան-
տառ տանող ճանապարհները կտրտված էյին հերոս-
կոտովցիների լավ թագցրած զնդացիներով:

«Ատաման Ծրոլովը» շոկատներին հրամանատար-
ների խորհրդակցություն հրավիրեց: Պետք եր թըմ-
րեցնել կասկածամիտ Մատյուսինի զզոնությունը,
իմանալ բանդիտների դադտնիքները, վորտեղից են
ազգամթերք, պաշար ստանում: «Կազակները» հյու-
բերին զիջեցին պատվավոր տեղերը՝ վերևի անկյու-
նում, իրենք նստեցին նրանց դիմացը... այսպիսով
փակեցին դեպի դուռը տանող ճանապարհը: Կուրակ-
ները վողկորվեցին, մեջտեղ բերին ինքնաքաշ թունդ
ողի, ուտելիք, — սեղանները լիքն են: «Հանդիպման
առթիվ» ուրախություն են, պետք է խմել: Խմեցին,
դրուցեցին: Կոտովսկին խորհրդակցությունը քաշքը-
չեց մինչև խոր գիշեր: Բանդիտները հողմածությու-

նից և խմած ողու աղբեցությունից համարյա բան
չեյին հասկանում: Այդ ժամանակ յեղարփակման
խոսք ասելու համար վեր կացավ «ատաման Ծրոլո-
վը», նազանով խփեց սեղանին, վորպես թե ուշա-
դրություն, պարոնայք սպաներ: Յեվ...

— Վերջ կատակերգությանը, յես Կոտովսկին եմ.
կոտորել այս շներին:

Մեկը սեղանը շուռ տվեց: Լամպը հանդավ: Ա-
ռաջացած մթության մեջ կոտովյան հրամանատարնե-
րը խփում են բանդիտներին: Նրանք ել են կրակում,
Կոտովսկուն վերալորում են, դեպի դուռը, դեպի պա-
տուհաններն են նետվում... Սակայն խրճիթն արդեն
պաշարել էյին կոտովցիները: Գյուղի խրճիթներում
բրիգադի մարտիկները զինաթափ են անում հարբած-
ներին, քնաթաթախ բանդիտներին: Իրմազրոզներին
զնդակահարում, կտրտում են: Բանդան վոչնչացվեց:

Կռիվները դադարեցին: Թշնամու հրոսակներին
մաքրված խորհրդային յերկիրն անցնում եր խաղաղ
տնտեսական շինարարության: Կոտովսկին իր ամբողջ
յեռանդը գործադրում եր Կալմիկ Բանակի ամբացման
վրա:

Կոտովսկու հեծելազորային բրիգադից ստեղծ-
վում է 3-րդ հեծելազորային զիվիզիան, վորը մուտ-
նում է 2-րդ հեծելազորային կորպուսի մեջ: Գրիգորի
Իվանովիչը կորպուսի հրամանատար է նշանակ-
վում:

Դեռ ուղմական պայմաններում Գրիգորի Իվանո-

Վիշը մի անգամ հրամանատարներին կանչելով՝ նը-
րանց հետ քննարկեց հենց նոր տեղի ունեցած մարտի
ապհտիկան, ապա հայտարարեց.

— Հաճախակի կհավաքվենք: Ռազմական գիտու-
թյուններ չենք սովորել, ինքներս սետք ե ամեն բանի
հասնենք: Ահա և յերթային ակադեմիա կլինի մեզ
համար:

«Յերթային ակադեմիան» հաճախ եր հավաքվում է
Յերբեմն հավաքված հրամանատարների շուրջը դըն-
դակներ եյին սուլում, արկեր եյին ընկնում, բայց կո-
տովսկին համառ կերպով շարունակում եր պարապ-
մունքները և հրամանատարներին աղատում եր միայն
նախորդ կուլի տակտիկական ըննությունը և հաջորդ
ռազմական գործողության խնդիրների նշումը վեր-
ջացնելուց հետո: Կոսիվների յեռուն ժամանակ կոտով-
սկին ընտրելով լավագույն մարտիկներին և հրամա-
նատարներին, ուղարկում եր հրամանատարական
դասընթացները: Նա բրիգադի շտաբում հրամանա-
տարները ստաժավորումն եր պահում: Առաջըաչման
համար նշանակվածին մի յերկու շաբաթով իրեն եր
կցում:

— Ինձ կողմի, կհասկանա, թե ինչ և ինչպես
պետք ե անել, այն ժամանակ ինքն ել կարող ե հրա-
մանատարություն անել:

Կոտովսկին շատ եր կարդում: Նա իր ստորա-
դրրյալներից սովորելուց չեր ամաչում: Մեկ անգամ
լեհական Փրոնտում Կոտովսկին իր մոտ հրավիրեց
գլխավորական ակադեմիայից յեկած մի հրամանա-
տարի:

Հյուրին ընթրիք տալուց հետո, Գրիգորի Իվա-

նովիչն իր առջև տետրակներ փոխելով, մատիտ պատ-
րաստեց: Պահանջեց.

— Պատմիր, նոր ի՞նչ ես իմացել: Յես կլսեմ,
գուցե և կգրեմ. քեզնից մի բան կսովորեմ:

Հյուրը շփոթվեց.

— Գրիգորի Իվա՛նովիչ, դուք ինձանից սովո-
րե՞ք:

— Իսկ ինչո՞ւ չսովորեմ քեզնից այն նորը, վոր
սովորեցրել են քեզ Մոսկվայում:

Կորպուսում Կոտովսկին հրաշալի կերպով կա-
հավորված վերադատրաստման դասընթացներ ստեղ-
ծեց հրամանատարական և պետկադմի համար՝ ապա-
հովելով նրանց լավագույն մանկավարժներով:

Զինվորական խնդիրների տեսական մշակման հա-
մար կազմակերպում ե ռազմական-դիտական ընկերու-
թյուն: Մշակման համար ինքն ե նյութեր ընտրում,
գտնում և հրավիրում ե վորակավոր գեկուցողներ:

Համառ կերպով պարապում ե ինքը: Մոսկվայից,
ԲԳԿԻ ակադեմիայից առաջադրություններ ե ստա-
նում. Մոսկվայից, Խարկովից վերադառնալիս կա-
պոցներով գրքեր ե բերում— քաղաքատնտեսություն,
պատմական մատերիալիզմ, գլխավորական զրահանու-
թյուն, Փրանսերենի և անգլերենի դասադրքերը,
ճակնգեղի մշակման ձեռնարկներ, կաշի դաբազելու-
ձևերի մասին դրքեր, սապոն յեփելու մասին գրքեր
(կորպուսի կապալով վարձած գործարանների հա-
մար), գեղարվեստական զրահանություն... Նրա տան
առանձնասենյակը լիքն եր լինում նորանոր գրքերով:

Կոտովսկին հրամանատարներից համառորեմ
պահանջում եր սովորել:

Գրիգորի Իվանովիչն անընդհատ շրջում էր կորպուսի զորամասերը, ներկա յեր լինում պարապմունքներին, ստուգում էր դիտեցածները, ամեն տեղ հանդես էր գալիս վոչ միայն վորպես խիստ, պահանջկոտ տեսուչ, այլև վորպես նրբազգաց, ուշադիր դաստիարակ և ուսուցիչ:

Մեկ-եւ տեսար՝ ձիու կամակորուժյունը բունեջչի ուզում խոչընդոտները հաղթահարել: Յերիտասարդ մարտիկը կարմրել է լարվածությունից, ատամներն է սեղմում, քիչ է մնում աչքերից արտասուք թափվի: Մտածեցեք ախր՝ կորպուսի հրամանատարի առաջ այդպիսի անհարմար դրուժյուն:

— Հապա, տվեք յես նստեմ, տեսնեմ ինչ է պատահել ձիուն:

Կոտովսկին ուշադրությամբ դնում է ձիուն, շաքար է տալիս, հանդստացնում է: Հետո թուզում է թամբի մեջ: Թուշում, հաղթահարում է խոչընդոտը: Անհաջող ձիավարին բացատրում է, թե նա վորտեղ է ինչումն է սխալվել:

— Դե, հիմա նստեցեք:

Ահա, մարտիկի դնդացրին ինչ վոր բան է պատահել, չի դործում: Նա ջղայնանում, չարչարվում է: Մի ծանր ձեռք էլնում է նրա ուսին:

— Դե, դուք ավելի հանգիստ յեղեք, այդպես պատահում է: Այ, յես հիշում եմ, մի անգամ կովի ժամանակ մեր դնդացրին ել նույնն էր պատահել...

Հարուստ ուղմական փորձից հետաքրքիր մի դեպք պատմելով՝ կորպուսի հրամանատարը ծունկ է չոզում, արագ քանդում է դնդացիրը, դտնում է թե-

րուժյունը և ուրախացած մարտիկին բացատրում է ինչ վոր պետք է:

— Հասկացա՞ր:

— Հասկացա, ընկեր հրամանատար:

Կոտովսկին ստուգում է. ճիշտ վոր մարտիկը հասկացել է:

Կոտովսկին դասարաններում հայտնվում է քաղպարապմունքների ժամանակ: Նստում է մի կողմ և ուշադիր լսում է: Հետո ինքն է հարցեր տալիս, լսում է մարտիկների պատասխանները: Մեծ մասամբ զոհ է մնում:

— Լավ: Մարտիկներն այս դեռքին ևս հաջող են տիրապետում: Դաշտային վարժությունների և խաչաչարժերի ժամանակ Կոտովսկին հարմարությունների մասին չի հոզում— գիշերը խրճիթի հատակին մեկ խտիտ խոտ կղցեն, բավական է:

Կորպուսում Կոտովսկին զինվորական կոպերացիայի աշխատանքն է կազմակերպում: Վերականգնում է կապալով վերցրած անգործության մատնած շաքարի դործարանը, սապոնի դործարան է բաց անում: Կաշվի և սապոնի դործարանում հումք չկա՞: Կորպուսի հրամանատարը միջոցներ է ձեռք առնում, հումքը հայտնվում է:

Դեռ քաղաքացիական կռիվների դաժան որերին Կոտովսկին իր համար մեկ գրքույկ էր սարքել: Նրանում հիշողության համար նշումներ էր անում այն մասին, վոր նամակ ուղարկվի դասընթացներն ու-

դարձված հրամանատարին՝ հարցնելու, թե նրան վա-
չինչ չե՞ հարկավոր. հին մարտիկի ծնողներին մեկ
պարզ ցորեն ուղարկել, իսկ յեթե լինի, նաև դոժա-
կից մեկ ավելորդ ձի ուղարկել, թե չե՞ բանդիաները
նրանց կոտովյան վորդուց վրեժ առած լինելու հա-
մար կողոպտել ու այրել են նրանց վերջին ունեցածը:
Գրի յե ամուսն մասին, վոր չմոռացվի ձեռք բե-
րել Փուլարուի գնդակ, դրականություն, դարմոն...

— Գործի մեջ մանրունք չկա, գործի մեջ ամեն
մանրունք կարևոր է:

Քանի գնում, նշումներն այնքան ավելի բազմա-
կողմանի էլին դառնում, հարցերի ավելի ու ավելի
մեծ շրջան էլին ընդգրկում — «ստուգել ճակնդեղի
կոնտրակտացիայի ընթացքը. ստուգել զինվորական
կոսպերատիվ խանութի առևտուրը. քաղխորհրդի նա-
խադահույթյան մեջ հարց բարձրացնել քաղաքում ա-
ղյուսի գործարանը վերակառուցելու մասին. քննել
դյուղացու բողոքը՝ դյուղխորհրդի գործողության ան-
կանոնության մասին, քաղաքի ստադիոնը կառուցե-
լու մասին, դյուղատնտեսական գյուղի մասին, ման-
կապարտեղի մասին»...

Բրիգադի գորամասերում շատ գեղեցիկ կարգա-
վորված դրադարաններ, հրաշալի մարմնամարզական
դարադիկներ յերևացին:

Գրիգորի Իվանովիչը Փիդկուլտուրային բացա-
ռիկ նշանակություն էր տալիս: Ինքը կանոնավոր
մարմնամարզությամբ էր պարապում: Նույն բանին

էր վարժեցրել նաև կորպուսի բոլոր հրամանատար-
ներին ու մարտիկներին:

«Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը Կարմիր Բա-
նակի առաջ հսկայական խնդիրներ է դրել, վորոնց
իրագործման համար հսկայական բարոյական ու Ֆի-
զիկական ուժեր են հարկավոր, պողպատե կամք և
պողպատե ջղեր են հարկավոր: Միայն սեփական մը-
կանների, միաժամանակ նաև ջղերի ամենորյա, սիս-
տեմատիկ վարժությունն է մեր կարմիր հրամանա-
տարին հնարավորություն տալիս իրագործելու այդ
խնդիրները, — գրում էր Կոտովսկին, — մարմնամար-
զությունը կոփելով իմ կամքն ու մկանները՝ ոգնեց
ինձ բանտի ու տաժանքի դիմանալը»:

Այդ որերին Կոտովսկու հողատարությունը մար-
դու — մարտիկի, հրամանատարի մասին — առանձնա-
պես վառ կերպով յերևան յեկավ կոտովցիների Ո-
բոդովյան դյուղատնտեսական կոմունայում:

1924 թվին շատ հին մարդիկ — կոտովցիներ գո-
թացրվեցին: Նրանք հրաժեշտի էլին դալիս հին բա-
բեկամ-հրամանատարի մոտ: Կոտովսկին ուշադրու-
թյամբ հարցուվորձ էր անում.

— Դու հիմա՞ ուր:

Լսում էր, գործողումներ, անձնական նաժանյեր
էր դրում, ոգնում էր տեղավորվել աշխատանքի, դը-
նալ սովորելու:

Հրաժեշտ տալիս, ձեռքն ամուր սեղմելով, ա-
ռում էր.

— Յեթե կարիք լինի, գրիր, չքաշվես:

Յեկավ հին պարտիզան — բեսարբցիների մեկ
խումբ: Կոտովսկին կանչեց կոմիսարին.

— Այ թե ինչ եմ մտածում յես, — մեր Վերթովկա և Որոգովկա սովխողները պետք է նրանց տալ: Թող որինակելի դշուղատնտեսական կոմունա կադամակերպեն: Իսկ նրանց ողնելու և ղեկավարելու համար յերկու ամուր քաղաչխատողներ կառանձնացնենք...

26 կոտովցի կոմունիստներ բուլչելի քաղաչխատողների դիւսավորությամբ, կոմս Սորանսկինների կալվածատիրական քայքայված դաստակերտն ստացան: Կոտովսկին կոմունայի համար առանձնացրեց 70 ձի, իսկ առաջին ցանքի համար 3 տրակտոր ուղարկեց: Շուտով պիչերներն սկսեցին ելեկտրական պայծառ լույսեր վառվել. կոմունայում ելեկտրոկայան երբացվել: Աշխատում եր ձիաբուծարանը, խողանոցը... Տնտեսությունն աճում եր...

Խորհրդային Ուկրաինայի աշխատավորները ջերմ կերպով եյին սիրում Կոտովսկուն: Ամեն տեղ, ուր յերևում եր նա, դիմավորում եյին հիացմունքով: Նրա մասին յերգեր եյին յերգում, յեպենդներ եյին հորինում: Այս սերին Կոտովսկին պատասխանում եր անսահման անձնվիրությամբ սոցխալիզմի գործին:

Փոստն ամեն որ Կոտովսկու համար բազմաթիվ նամակներ եր բերում — բարեկամ կոտովցիներից, յերխասարգությունից, պիտներ յերեխաներից, վորոնց Կոտովսկին շատ եր սիրում: Պիտներական ազումբի կազմակերպումը գլուխ չեր պալիս, — յերե-

խաները գնում են Կոտովսկու մոտ. դյուղում վատ եր աշխատում դյուղատնտեսական դպրոցը, — յերիտասարդությունը Կոտովսկու մոտ եր գնում. և նա սխտեմատիկ կերպով ոգնություն եր ցույց տալիս և՛ իր ցուցմունքներով, և՛ տեսակավոր սերմերով: Կոտովսկու բնակարանը կարծես գաղթականական կայան լիներ: Նախկին մարտիկները, բեսարաբլայցի փախածները, մերձդնեստրյան դյուղերի մուլալները դալիս եյին իրենց ցավերով ու բողոքներով: Մայրերն ու այրիները, վորոնք ազմածակատում իրենց վորդիներին ու ամուսիններին եյին կորցրել, — բոլորը շինում եյին Գրիգորի Իվանովիչի մոտ և բոլորը նրա տանն ապաստան ու ոգնություն եյին գտնում: Նա յուրաքանչյուրին, ըստ իր ընդունակությունների, յործի յեր ուղարկում, — վորին կոմունա, վորին խորհատեսություն, վորին Փարբիկա կամ գործարան...

Մի անգամ գորխաղի ժամանակ Գրիգորի Իվանովիչն անցնում եր մի ավանով: Նրա ձիուն կանգնեցրեց ճանապարհը դուրս, յեկած մի զառամյալ պառավ:

— Դուք Կոտովսկին չե՞ք արդյոք:

— Կոտովսկին եմ:

Պառավն ուրախ ժպտաց, գլուխ տվեց.

— Փա՛ռք ասածու, վոր տեսա, հիմա կարող եմ հանդիստ մեռնել:

Կոտովսկին սիրալիբ կերպով գլուխ տվեց.

— Ապրի՛ր, տատի՛կ:

Սակայն նրան, այդ հավատարիմ, ազնիվ, սոցխալիզմին նվիրված մարտիկին թշնամիներն ատում

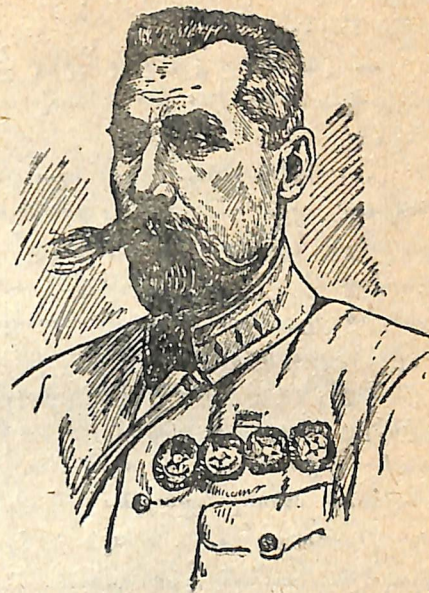
եյին: Գովաճաճանները քիչ անդամ չեն փորձել մի կերպ կոտորվելու մոտ մտնել, սպանել նրան, բայց չի հաջողվել:

Վերջապես ոտարերկրյա հետախուզությունները դառն դավաճան, վարձկան մարդասպան, հեծյալ կորպուսի շաքարի գործարանի պահպանության պետ Մայրով-Չեյդերին, մի մութ անձնավորություն, կապված կուլակների, նախկին մախնովականների և պետյուրականների հետ: Իբր թե շաքարի գործարանի գործերով զալով Ուեսայի մոտի Չեբանկա խորտնտեսությունը, վորտեղ հանգստանում եր կոտորվելին, Չեյդերը 1925 թվի ոգոստոսի 6-ին ատրճանակի յերկու հարվածով սպանեց Գրիգորի Իվանովիչին:

Սակայն թշնամին այս անգամ ևս սխալվեց:

...Աճում ու կոփվում են հերոսի սխրագործությունների և փառքի կենդանի վկաները, նրա ռազմական տրադիցիաների կենդանի և հավատարիմ պահպանները— կոտորվելու ստեղծած, դաստիարակած և նրա անվան Յ-րդ Բեսարաբական կարմրադրոշ և Ղենինի շքանշանակիր դիվիզիան, 2-րդ հեծելազորային կորպուսը: Նրանք ամբաջնում են մեծ խորհրդային յերկրի ռազմական հզորությունը:

Այդ ուժն ասեղ կերպով կհարձակվի թշնամու վրա, յերբ նա համարձակվի նորից խանդարել սրբազան խորհրդային յերկրի սահմանները: Թշնամին սաստիկ կզգա, թե ինչ է նշանակում կոտորվիների սուր սուսերը և անվրեպ գնդապետը:

ՅԱՌՐԻՑԻՈՒՍ

Յան Ֆրիցկիչ

Գիշերը հանկարծ հնչեց հեռախոսի զանգը:

— Խոսում ե գեներալ Շկուրոյի համհարը: Մեր զորամասերը հինգ անգամ ավելի ուժեղ են: Իոռք շրջապատված եք: Բայց գեներալ Շկուրոն խնայում է քաջերին և Չեր անձնական անվտանգության պայմանով առաջարկում է Չեյ անձնատուր լինել:

— Այդքան,— հեղմանքով ընդհատեց համհարը ին բարձրաստակ, բարեկալմ, գորշաչյա մի լատիշ կարմիրների հրամանատարը:

— Ցանկացողները կարող են անցնել մեզ մոտ, մը

նացածներն աղատ են, կարող են զնալ՝ ուր ցանկա-
նում են...

— Հայտնեցեք Շիուրոյին, վոր բանդիտների հետ
մենք կխոսենք վոչ թե հեռախոսով, այլ զնդուցիրնե-
րով:

... 1919 թիվն ե: Կուշտ ձիեր հեծած՝ Դոնից
թռչում եյին գեներալ Մամոնտովի կուլակային կա-
զակները: Նրանց յետևից սրերը փայլեցնելով, փրշոտ
փափախներով սլանում եյին գեներալ Շիուրոյի թե-
քինցիները, կամ, ինչպես նրանց ուղղակի անվանում
եյին, շիուրովցիները:

Ոգոստոսի 10-ին մամոնտովյանները և շիուրով-
ցիները ճեղքելով անցան Վորոնեժի, Կոզլովի և Տամ-
բովի շրջանները, վորտեղ այդ ժամանակ Կարմիր
Բանակի մասեր չկային:

Մամոնտովն ու Շիուրոն իրենց շարժման ճանա-
պարհին դաժան դատաստան եյին տեսնում գյուղա-
ցիների և բանվորների հետ: Հարկավոր եր շտապ
կերպով դիմադրություն կազմակերպել — պաշտպա-
նելով յուրաքանչյուր քաղաք, յուրաքանչյուր գյուղ,
յուրաքանչյուր ավան:

Կարմիրների մասերը մոտեցան Նիժնեդելիցկին,
վորտեղ ըոպե առ ըոպե սպասվում եր Շիուրոյի թա-
լանչիական հարձակումը: Յեվ իրոք՝ հեռախոսային
դանդից հետո կրակոցներ լսվեցին:

Տասներորդ անգամ շիուրովցիները հարձակվում
են մի բուռն կարմիրների վրա: Յեվ տասներորդ ան-
գամ վիրավորներ ու սպանվածներ թողնելով՝ յետ
են փախչում: Սկսվող լուսաբացի մեջ մերթ այստեղ,
մերթ այնտեղ նշմարվում ե կարմիրների հրամանա-

տաբի հսկայական Ֆիդուրան: Քաջայերելով վիրա-
վորներին, իր արիտւթյամբ վարակելով թուլերին,
նա խոսքով ու դիպուկ կրակոցով պահպանում ե իր
գործամասը:

Յերբ աշնանային մառախլապատ առափոտը
տասնմեկերորդ անգամ թնդաց դազազած շիուրովցի-
ների աղաղակով, և յերբ տասնմեկերորդ անգամ գը-
րոհը յետ մղվեց, հրամանատարը թևով սրբեց ճա-
կատը և ուղղեց մեծ բեղերը:

— Յերբեք մորթիներ չենք յեղել, — նա ժպտաց:
Յեվ դառնալով դեպի հողնած մարտիկները՝ ուրախ
ավելացրեց. — Ել չեն խցկվի. մնաք բարով, բանդիտ-
ներ: Կիմանաք, թե ուրիշ անգամ ինչպես պետք ե
Յան Փաբրիցիուսին առաջարկել «անձնատուր լինել
անձնական անվտանգության պայմանով»:

... Ապիտատորների համար կազմած անկեսանե-
րից մեկում այն հարցին, թե «որվա մեջ քանի՞ ժամ
ես զբաղված հիմնական աշխատանքով», Յան Փրի-
ցեկից Փաբրիցիուսը պատասխանել ե.

— 24 ժամ, բացի մի քանի ժամ քնից:

Յեվ ընկեր Փաբրիցիուսը չեր չափազանցում: Ա-
հագին դիմացկունություն, յեռանդ, աշխատունակու-
թյուն, իրեն ամբողջովին նա նվիրաբերեց պրոլետա-
րիատի գործին, Լենինի-Ստալինի կուսակցության
գործին:

Փաբրիցիուսի հայրը, վոր իր ամբողջ կյանքում
բատրակ եր յեղել կուրլյանդական բարոն Բերի մոտ,
ահագին զրկանքների գնով իր վորդուն ավեց Վին-

դաժտյի դիմնադիան: Բայց շտհել Յարբրիցիուսը՝ չի կարողանում սահմանափակվել միայն նրանով, ինչ վոր ավանդում էյին դիմնադիայում: Մանկությունից հասկանալով ժողովրդի իրավագուրկ կյանքի վողջ սարսափն ու ճնշումը՝ հարցասեր ու համարձակ պատանին մոտենում է Վինդալյան ձեռնարկություննեքի հեղափոխական բանվորների, հեղափոխական ուսանողության հետ՝ իր կյանքն ընդմիջա կապելով հեղափոխության հետ:

Նատրանդիան, Կուրրանդիան և Լիֆլանդիան (ցարական կառավարությունն այսպես եր անվանում իր մերձբալթյան գաղութները) յեռում էյին լրտեսներով ու պրովոկատորներով: Կալվածատերերը— ուսական ինքնակալության այս հավատարիմ լաքեյները— դաժան դատաստան էյին տեսնում հեղափոխականների հետ:

Բարոն Բերն աշխատանքից վճռեց Յարբրիցիուսի հորը:

— Տղադ լոռովարար ե, — ասաց նա:

Յե՛վ Յարբրիցիուսի ընտանիքը գնաց անտառամբշակության, չալակած տանելով իր ամբողջ ունեցած շունեցածը:

Բայց յերիտասարդ հեղափոխականին այս ել յեռ չպահեց: Նա կաղմակերպում է ընդհատակյա խմբակներ, մասնակցում է քաղաքական ցույցերին ու դործադրւններին: Յան Յարբրիցիուսը լավ հայտնի յե վոս-

1) Յան Յարբրիցիուսի Յարբրիցիուսը ծնվել է 1877 թ. Կուրրանդիայի Վինդալա գավառում:

տիկանությանը վորպէս պրոֆեսիոնալ հեղափոխական. նա յեռանդով հետևում է նրան:

Զինապարտություն կատարելը պրոլետարիատի զինված ուժերի ապագա կազմակերպիչներից մեկին մոչ միայն ռազմական վարժություն տվեց, այլև նրա առաջ բացեց ցարական զորանոցի իրավագրկության վողջ սարսափը:

Յան Յարբրիցիուսը 1903 թվին մտնում է Ռուսական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության բոլշևիկյան ֆրակցիան:

1904 թվին նա նորից բանտարկվում է և դատապարտվում չորսամյա տաժանակիր աշխատանքի, հետո էլ աքսորի՝ Յակուտսկի մարզը: Աքսորի յերկար տարիներին նա վորսորդություն է անում տայգայում: Պարզ, հասկանալի լեզվով նա պատմում է յակուտներին, վորոնց մեջ նա ապրում եր, թե ո՛վ է կանգնած նրանց դեպի բախտավորություն ու աղատություն տանող ճանապարհի վրա, ո՛վ է նրանց թըշնամին, ո՛վ բարեկամը:

Յարբրիցիուսը 1915 թվին բանակ է կանչվում— նա 1-ին Լատուչական հրաձիգ դնդի դիմադր ե՝ Ռիդայի ռազմաճակատում: Այստեղ ևս Յարբրիցիուսը հեղափոխական պրոպագանդա յե մղում դիմադրների շըջանում:

Փետրվարին հեղափոխություն պայթեց: Ինքնուկալությունը տապալված է: Յան Յարբրիցիուսը առաջվա պես ռազմաճակատումն է: Խրամատներում նա ջերմ ագիտացիա յե անում և բացատրում է Լենինյան հետևյալ պատմական լողունները— «Կորչի պատերազմը», «Ամբողջ իշխանությունը խորհուրդներին»:

Շուտով բոլշևիկ Յարբրիցիուսին զնդի կոմիտեյի

Յ-ին Փարբիցիուսը հեռագրով գեկուցում է Լենինին Պսկովը կովով վերցնելու մասին:

Փարբիցիուսի նվիրական ցանկութունն էր տեսնել հայրենի Լատվիան աղատված բարոնական բաղմադարյան բռնութունից և շահագործումից: Յեվ այժմ լատիշական կարմիր զնդերի գլուխ անցնելով նա շարժվեց աղատելու մերձբալթյան յերկիրն սպիտակ գվարդիականներից և ոտարերկրյա ոկուպանաներից:

...Վորոտում են թնդանոթները, ճարձատում են գնդացիները, արիարար, առանց դրոհը թուլացնելու, կովում են յատիշական կարմիր զնդերը:

Կռիվ է Հինգենբերգ կայարանի մաս: Ոկուպանտներն ու սպիտակ-գվարդիականները դարան են մտել դեռևս իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակներից մնացած ուժեղ ամրութուններում:

Փարբիցիուսի կարմիր լատիշների առաջն է դուրս գալիս գերմանական զրահապատ գնացքը: Նա արագ մոտենում է՝ պատրաստ ամեն բուպե փոթորիկոտ կըրակ բանալու հետևակ շղթաների վրա, սրբելու, վորընչացնելու նրանց:

Հանկարծ՝ թնդանոթի վորոտ, հետո՝ յերկրորդը, յերրորդը... արկերը զարմանալի ճշտությամբ դիպչում են զրահապատ գնացքին ու պատուում են զրահավորված շրջափակը: Այս մենավոր թնդանոթի կըրակը հարկադրեց ոկուպանտների զրահագնացքին մի քանի բուպեյից հետո շաապ կերպով անտառի յետևը փախչել:

Յերկաթուղադժի մոտ կանգնած թնդանոթից կըրակ բաց անող համարձակ նշանառուն Յան Փարբիցիուսն էր, — հաղթականորեն առաջ արշավող կարմիր ջոկատների հրամանատարը:

Փարբիցիուսի լատիշական կարմիր զորամասերը գեկտեմբերի 7-ին արյունահեղ կռիվներով գրավեցին Պեչորան և հաջողութունն ավելի ծավալելով՝ Նեյհաուզենի մոտ բավական գղեցին գերմանական «յերկաթե» դիվիզիան: Ոկուպանտների հրամանատարութունը յերկյուղ կրելով կարմիր զորամասերի այս հաջողութուններից՝ Վերո քաղաքն առանց կովի հանձնելու մասին բանակցութուններ սկսեց:

Սակայն ոկուպանտների հրամանատարության առաջադրած պայմանները կարմիր Բանակի համար անընդունելի էյին: Փարբիցիուսը խորհրդային կառավարության անունից պահանջեց 24 ժամվա ընթացքում մաքրել Վերոն և Շստոնիայի մյուս քաղաքները և անմիջապես կարմիր հրամանատարությանը վերադարձնել այն ամբողջ դույքը, վոր ոկուպանտների բանակը գրավել էր ոկուպացիայի ժամանակ:

Ոտարերկրյա գինյորների ներկայացուցիչները, հակառակ ոկուպանտների սպաների ցանկության, համաձայնեցին Փարբիցիուսի բոլոր պայմաններին, և մյուս որը կարմիր Բանակի մասերը Վերո մտան:

Հետագա հաջողութունների մասին Փարբիցիուսը գեկտեմբերի 18-ին հեռագրեց Լենինին.

«...Հերոսական առաջին գունդը կովով վերցրեց Վալկը: Վերցված է գերմանո-սպիտակ գվարդիական զրահապատ գնացքը, այլև ուղիական մեծաքանակ

ավար: Վտաք դնելով ազատագրված Լատվիայի սահմանները՝ կոմունիստական վողջույն ենք ուղարկում Ռուսաստանի և Լատիչական բանվորա-գյուղացիական կառավարութեան գլխավորներին: Կեցցե՛հ համաշխարհային հեղափոխութեանը»:

Ռիդայի աշխատավորները 1919 թվի հունվարի 2-ին դիմավորում էին իրենց ազատարարներին—լատիչական կարմիր զինուորին:

Յան Փրիցեվիչ Փարբիցիուսն առաջին կարմիր հրամանատարներից մեկն էր, վոր իր անընդհատ և անձնվեր ռազմական աշխատանքի համար պարգևատրվեց Կարմիր Դրոշի շքանշանով:

Փարբիցիուսի լատիչական զինուորի հաջող գործողութիւնները լրջորեն վախեցրին համաշխարհային բուրժուազիային: Մերձբալտիկում շտապ կերպով նոր սպիտակ բանակ է կազմվում, վորն արչավում է փոքրաթիվ կարմիր զորամասերի վրա: Այդտեղ յեկավ նաև անդլիական ռազմական նախատորմը...

Փարբիցիուսը, վորպես խեղճ և բուռն, կարողանում էր վոչ միայն հարձակվել, այլ նաև փաստերին ուղիղ նայելով՝ հարկավոր բոլորներին յեա քաշվել այն պայմանով, վոր համապատասխան բոլոր բնորելով նորից խփի թշնամուն:

Չսպելով սպիտակ բանակի դրոհը՝ Փարբիցիուսը, վորտեղ հնարավոր է, կռիվ տարով՝ հմուտ կերպով էր զնգերը դուրս է բերում շրջապատումից:

Սպիտակները դիտային Փարբիցիուսի ուժը և նրա զորավարական ընդունակութիւնները: Կարմիր հրամանատարին բաց կովում վաջնչացնելու հույսը

կորցնելով, նրանք դիչերը կազմակերպում են զնացքի դավաճանական խորտակում, վորով զնում էր Փարբիցիուսը:

... Աշնան սկզբի անձրևոտ օրերն են: Ուղոստոսի 12-ին 13-րդ բանակի Ռազմահեղափոխական Խորհուրդը մտավ դորշ աջքերով և մեծ բեղերով մի բարձրահասակ մարդ: Դա Յան Փրիցեվիչ Փարբիցիուսն էր:

— Յեկեկ եմ ձեր տրամադրութեան տակ,— զեկուցեց նա:

Հենց նույն օրը Փարբիցիուսը նշանակվեց Լիվոն-Յելեցկի ամրացված ռայոնի պետ և կոմիսար:

Մամոնտովի դեմ պայքարելու համար Փարբիցիուսի տրամադրութեան տակ էլին Յելեցի հրամանատարական դասընթացների յերիտասարդ կուրսանտները, յերկաթուղային գունդը, կոմենդանտային խումբը և իրենց պատրաստած զրահայնացքը:

Մամոնտովի 8000 հեծյալները և 3000 հեռականների հանդեպ սրանք չնչին ուժեր էլին, բայց և այնպես Փարբիցիուսը մեթոդիկ կերպով սկսեց կազմակերպել իր շրջանի պաշտպանութիւնը: Առանց վախ զգալու՝ Փարբիցիուսը մի բուսը մարդկանցով իր լայնածալալ շրջանի մեկ տեղից մյուսն էր անցնում՝ ամեն ժամ զգալով, վոր կարող է մամոնտովականների ձեռքն ընկնել:

Այսպիսի մի ուղևորութեան ժամանակ Փարբիցիուսը զնաց Տուրով: Շտաբը մտնելով և գաղտնի թղթերի պորտֆելն իր մոտ զնելով՝ նա միանգամից

նատարներէց մեկը, — մամոնտովականները քաղաքը դրավել են, և մենք շրջապատված ենք:

Փաբրիցիոսն ինքն ել տան չարդախից տեսնում է, թե ինչպէս են քաղաք մտնում կազակները:

— Ձեները թագցրեք և հազուստներդ փոխեցեք: Փողոցով կանցնենք վորպէս խաղաղ քաղաքացիներ, — հրամայում է նա:

Յեւ նրանք զնացին. առջևում, ինչպէս կովում, Փաբրիցիոսն է:

Յերեկոյան դեմ խումբը հասավ իր զորամասին:

Մի քանի ժամանակից հետո 13-դեվիդայի 1-ին բրիգադի հրամանատարութիւնն ընդունելով, Փաբրիցիոսը Բիրիչունսկ փոքրիկ գյուղում ջախջախիչ հարված է հասցնում սպիտակներին: Բավական է ասել, վոր գերի վերցրածների թիւն դպւի կերպով բարձր եր բրիգադի բոլոր մարտիկների թվից:

Ջախջախված սպիտակներին ողնության յեկաւ գեներալ Աբրամովը, սակայն նրան ել նույն բախտը վիճակվեց: Փաբրիցիոսի 1-ին բրիգադը և 31-րդ դեվիդիան սպիտակներին այնքան ամուր առան աքցանի մեջ, վոր գեներալ Աբրամովը միքանի ձիավորներով հազիվ կարողացավ փախչել, իսկ նրա ամբողջ զորքը վոջնացավ:

...Այնտեղ, ուր ճեղքվածք կա, այնտեղ, ուր ուժ և ունակութիւն է հարկավոր աշխատանքը բոլշեւկորեն կազմակերպելու համար, այնտեղ կուսակցու-

թիւնն ուղարկում է իր հաժատարի՞մ զաւակ Յան Փաբրիցիոսին:

Սկսվող ցրտերում Դենիկինն այլևս չի լսում Մոսկվայի զանգերի անընհդատ ձայնը:

Որչոյք տակ ջարդվելով նա դեպի հարավ է դըլորվում: Բայց դրութիւնը դեռ շարունակվում է լուրջ մնալ:

...1919 թվի հոկտեմբերն է: Փաբրիցիոսը հրամանատար է Կիկվիձեյի անվան 16-րդ դեվիդիայի բրիգադի, վորի հետ միասին իր վողջ հերոսական արշավանքն է կատարել Դենիկինի դեմ, արշավանք, վոր վերջացավ Սև ծովի ափերում:

Լիխայա կայարանում կանգնած է սպիտակների զրահազնացքը: Փաբրիցիոսը մի խումբ խիզախ ընկերների հետ միասին դիչերը զաղտնի մոտենում է նրան, առանց ազմուկի ձեռք է դցում և տանում յուրայինների մոտ: Ամբողջ դիչերը Փաբրիցիոսն անց է կացնում զրահազնացքում, զրուցում է հրամանատարության հետ և բացատրում է նրան, թե ինչու յե կովում Բանյորա-գյուղացիական Կարմիր Բանակը: Հաջորդ օրը զրահազնացքն իր հին հրամանատարության հետ միասին շեշտակի կերպով ներս է խուժում սպիտակների դիրքը: Ձրահազնացքի հետևից շարժվեցին 16-րդ դեվիդիայի մասերը: Լիխայան վերցվեց մեկ հարվածով:

...Մի ուրիշ անգամ ողտվելով մթութիւնից՝ Փաբրիցիոսն աննկատելի կերպով իր բրիգադը կամուրջով անցկացրեց Դոնի հարավային ափը և լույսը քաջվելուն պես հարձակվեց Ուդինսկայա Կայարանի վրա: Հակառակորդը, ինչպէս միշտ նման դեպքե-

խորասուզվեց աշխատանքի մեջ— ինչ ուժեր ունի քաղաքը, ինչ տրամադրություններ են, վո՛րտեղ և ինչպիսի ճանապարհներ կան...

Հանկարծ պատուհանի մոտ հրացանային ու զնդացրային ուժեղ հրաձգություն լսվեց: Քաղաք ելին խուժեղ շփուրովցիները:

Ուղեկիցներն շտապեցրին Փարբիցիուսին:

— Ամենից առաջ առանց խուճապի,— ասաց նա և դիտմամբ դանդաղ կերպով դնաց դեպի իր մեքենան: Բայց հակառակի պես պորտֆելը մոռացել, շտաբում եր թողել: Պետք յեղավ անմիջապես վերադառնալ: Իսկ յերբ Փարբիցիուսը պորտֆելը դտավ և փողոց դուրս յեկավ, նա միայն ավտոմոբիլի չչակի ձայնը լսեց և տեսավ մեքենայի յետևից սլացող շփուրովցիներին:

Փարբիցիուսը մնաց մենակ, սպիտակներով չըրջապատված...

— Քեռի, յես ձեզ կթաղցնեմ,— նրան մոտ վազելով ասաց այն տանտիրոջ փոքրիկ աղջիկը, վորտեղ տեղավորված եր շտաբը:

— Մի՛ անհանգստանար,— շտապ պատասխանեց Փարբիցիուսը և համբուրելով աղջկան, արագ վազեց դեպի խիտ այգին: Մի ակնթարթ ևս, և նա ցանկապատից թռչելով, արդեն դաշտով վազում եր դեպի անտառը:

Շփուրովցիները նկատեցին փախչողին և, հավանական է, հանձին նրա, ճանաչելին իրենց, ատելի թըռնամուն:

— Կանգնի՛ր, կանգնի՛ր,— դրուացին նրանք:

Փարբիցիուսը կրակելով դուրեց մամոնտովախան-

ներից մեկին, մյուս յերկուսը ձիերը պահելով՝ անկանոն կրակոց սկսեցին, իսկ Փարբիցիուսը շարունակում եր վազել, յերբեմն միայն պատասխանելով նրանց կրակին:

Յեվ յերբ թվաց, թե վտանգն արդեն անցավ, թե մամոնտովախանները վախեցած դիպուկ կրակոցներից, հետապնդումը դադարեցրին, զնդակների մի նոր տարափ փակեց Փարբիցիուսի ճանապարհը:

Բայց Փարբիցիուսը հանգիստ է: Այդ իրենց զնդացիներն են սայլակներից խիում մամոնտովաններին: Նշանակում է՝ կարմիրները գլուխները չեն կորցրել, ուրեմն՝ նրանք գիմադրում են:

Հմտորեն հարմարվելով տեղին՝ նա արագ կերպով խույս տվեց վտանգավոր տեղից, հավաքեց Տուրնոլոյից նահանջելու պատրաստվող զորամասերը և կարգի բերեց նրանց: Իսկ շտաբում տեսնելով իրեն չսպասող ուղեկիցների շփուրվածությունը, միայն ասաց.

— Յան Փարբիցուսի մասին մի՛ անհանգստանաք. նրան սպանելն այնքան ել հեշտ չէ, իսկ սպիտակների մոտ Փարբիցիուսը յերբեք գերի չի մնա...

Փարբիցիուսն ավելի մեծ արիություն ու սառնապրտություն հանդես բերեց հենց նոր նկարագրված դեպքից անմիջապես հետո:

Յելեց քաղաքի ծայրամասերում գտնվող սպիտակների դերազանցող ուժերի "Տնչման տակ նահանջում են կոմունարների Սիբիրյան դունդը և հեծելազորի պահեստի դիվիզիոնը: Բայց շտաբում դեռ աշխատանք և կատարվում:

— Ընկեր Փարբիցիուս,— զեկուցում է հրամա-

նատարներինց մեկը, — մամոնտովականները քաղաքը դրավել են, և մենք չըջապատված ենք:

Ճաբրիցիուսն ինքն ել տան չարդախից տեսնում ե, թե ինչպես են քաղաք մտնում կազակները:

— Զենքերը թաղցրեք և հազուստներդ փոխեցեք: Փողոցով կանցնենք վորպես խաղաղ քաղաքացիներ, — հրամայում ե նա:

Յեվ նրանք զնացին. առջևում, ինչպես կռվում, Ճաբրիցիուսն ե:

Յերեկոյան դեմ խումբը հասավ իր դորամասին:

Մի քանի ժամանակից հետո 13-դեկտեմբերի 1-ին բրիգադի հրամանատարու թյունն ընդունելով, Ճաբրիցիուսը Բիրիչունսկ փոքրիկ գյուղում ջախջախիչ հարված ե հասցնում սպիտակներին: Բավական ե ասել, վոր գերի վերցրածների թիվն զգալի կերպով բարձր եր բրիգադի բոլոր մարտիկների թվից:

Ջախջախված սպիտակներին ողնության յեկավ զեներալ Աբրամովը, սակայն նրան ել նույն բախտը վիճակվեց: Ճաբրիցիուսի 1-ին բրիգադը և 31-րդ դեկտեմբերի սպիտակներին այնքան ամուր առան աքցանի մեջ, վոր զեներալ Աբրամովը մի քանի ձիավորներով հազիվ կարողացավ փախչել, իսկ նրա ամբողջ զորքը վոջնչացավ:

...Սյնտեղ, ուր ճեղքվածք կա, այնտեղ, ուր ուժ և ունակություն ե հարկավոր աշխատանքը բոլշևիկորեն կազմակերպելու համար, այնտեղ կուսակցու-

թյունն ուղարկում ե իր հաժառարիժ դավալ Յան Ճաբրիցիուսին:

Սկսվող ցրտերում Դենիկինն այլևս չի լսում Մոսկվայի զանգերի անընդատ ձայնը:

Որյուք տակ ջարդվելով նա դեպի հարավ ե դըլորվում: Բայց դրուժյունը դեռ շարունակվում ե լուրջ մնալ:

...1919 թվի հոկտեմբերն ե: Ճաբրիցիուսը հրամանատար ե Կիկվիձեյի անվան 16-րդ դեկտեմբերի բրիգադի, վորի հետ միասին իր վողջ հերոսական արշավանքն ե կատարել Դենիկինի դեմ, արշավանք, վոր վերջացավ Սև ծովի ափերում:

Լիխայա կայարանում կանգնած ե սպիտակների զրահազնացքը: Ճաբրիցիուսը մի խումբ խիզախ ընկերների հետ միասին դիշերը դաղտնի մոտենում ե նրան, առանց ազմուկի ձեռք ե գցում և տանում յուրայինների մոտ: Ամբողջ դիշերը Ճաբրիցիուսն անց ե կացնում զրահազնացքում, զրուցում ե հրամանատարության հետ և բացատրում ե նրան, թե ինչու յե կռվում Բանլորա-գյուղացիական Կարմիր Բանակը: Հաջորդ որը զրահազնացքն իր հին հրամանատարության հետ միասին շեշտակի կերպով ներս ե խուժում սպիտակների դիրքը: Զրահազնացքի հետևից շարժվեցին 16-րդ դեկտեմբերի մասերը: Լիխայան վերցվեց մեկ հարվածով:

...Մի ուրիշ անգամ ոգտվելով մթությունից՝ Ճաբրիցիուսն աննկատելի կերպով իր բրիգադը կամուրջով անցկացրեց Դոնի հարավային ափը և լույսը քացվելուն պես հարձակվեց Ուզինսկայա Կայաբանի վրա: Հակառակորդը, ինչպես միշտ նման դեպքե-

րում, նահանջեց: Սակայն կարմիրներն իրենց համար աննկատելի կերպով շրջապատման մեջ ընկան: Փարբիցիոսն ողակավոր պահպանում կարգեց և հրամանատարների խորհրդակցութեան ժամանակ հանդիստ կերպով նկարագրեց ստեղծված դրությունը և ցույց տվեց, թե անհրաժեշտ է դիմանալ մինչև Ռոստովից ոգնություն դալը:

Շրջելով զորամասերը, նա բացատրում էր մարտիկներին, վոր հակառակ դեպքում, յեթե վորևէ պատճառով ոգնություն չհասնի, իրենք ևս միշտ կայող են խիել—անցնել, սակայն դրա համար հարկավոր է դիմացկունություն, հնդթանակի հավատ և դարձյալ դիմացկունություն:

Յեւ ինչպես միշտ, Փարբիցիոսն իրավացի յեր: Յերք հակառակորդը փորձեց շուրջանցել բրիգադը թևից, կարմիր հեծելավաշտերը դրոհի դիմեցին: Հակառակորդի առաջին սողանը կարվեց, իսկ մնացածները վճռելով, վոր Ռոստովից արդեն առաջին հեծյալ բանակը դուրս է յեկել Փարբիցիոսին ոգնութեան, սկսեցին խուճապով նահանջել:

... Շարժվելով ընկեր Վորոչելովի պլանով, Առաջին Զիավոր բանակը Տորգովայա, Սպիտակ Գլինա, Տիխոբեցկայա կայսրանների մոտ հարձակվեց սպիտակների վրա և սրբեց, ջախջախեց նրանց: Փրկությունը փախուստի մեջ գտնելով՝ սպիտակները մասամբ ընկան դեպի նավահանդիստները, մասամբ էլ դեպի Տաման, բայց այստեղ էլ իրենց համար անսպասելի կերպով ընկան Փարբիցիոսի ամեն տեղ հասնող զնդերի ցցված սվինների վրա: Շրջապատված սպիտակները հազարներով անձնատուր յեղան:

Դենիկինը ջախջախվեց:

...Կարմիր Բանակը դեռ Դենիկինի հաշիվը չէր վերջացրել, յերբ միջազգային բուրժուազիան յերրորդ արշավանքը կազմակերպեց դեպի մեր վերավոր, տանջված, քաղցած հայրենիքը:

1920 թվի դարնանը Խորհրդային Ռուսաստանի դեմ դուրս յեկան սպիտակ լեհերը: Մարշալ Պիլսուդսկին վոչ միայն Ուկրաինան էր ուզում ձեռք դցել, այլև յերազում էր գրավել Մոսկվան և վոչնչացնել Խորհրդային իշխանությունը:

Լենինի—Ստալինի կուսակցությունն ուժեղ դիմադրում կազմակերպեց լիտի լեհ հախչտակիչների դեմ:

Կարմիր բանակի լավագույն դիվիզիաներով եչելոններ էյին գալիս Սիրիբից, Ուբալից և Հյուսիսային Կովկասից: Նրանց մեջ էր նաև Կիլիլիձեյի անվան 16-րդ դիվիզիան:

Հուլիսի կեսերին 16-րդ դիվիզիան մտավ Արևմտյան ռազմաճակատի դիվիզիաների մարտական կազմի մեջ, վորոնք կովում էյին սպիտակ լեհերի դեմ:

Կարմիր Բանակից ստացած մի շարք դիպուկ հարվածներից հետո սպիտակ լեհերը գլխապատառ փախան դեպի Վարշավա:

...Սմորզոն: Խրամատների խիստ ամրացրած դիժ, յերկաթ, բետոն, փշալարե փակոցների անթիվ շարքեր, դայլահորեր, ճյուղատարավարներ, կրակե մրբիկ: Թվում էր, թե բոլորը Փարբիցիոսի բրիգադի ճանապարհի վրա յեր ընկած:

Հարկավոր էր արագ կերպով ուսումնասիրել նոր առիթիկան, տիրապետել ավելի բարդ տակտիկական ձևերին, Նույնիսկ հին, փորձված գինվորական

մատնադեռններն անդոր կեդպով ձեռններն եյին թափա-
հարում :

Բայց Փարրիցիուսը չեր ընկճվում :

Հարկավոր է սովորել, կսովորենք : Յեթե կու-
րակցությունը հրամայի, ամեն ինչ կհաղթահարենք, —
ասում էր նա : Յեվ գիշերը լեհակամ զգեստ հա-
զած մարտիկների մեկ խմբով դնաց հետախուզման :

Փարրիցիուսը մանրագին կերպով դիտեց սպիտակ
լեհերի դիրքերը, բրիգադ վերադառնալով, լուս սղե-
վորվեց դեպի սահրավորների խումբը :

— Ընկերներ՛ը, արագ իմ յետևից, — հրամայեց նա :

Սահրավորները մկրատները վերցնելով՝ բրիգադի
հրամանատարի յետևից փորսող տալով ընդհուպ
մոտեցան փշալարե փակոցներին :

— Կանոնավոր կերպով անցք բաց արեք փակոց-
ների մեջ առաջին շարքից մինչև տասներորդ շարքը, —
կամաց հրամայեց Փարրիցիուսը :

Վաղը սպիտակ լեհերի ամբողջ վերցնելու յենք
դնալու :

Սալյորները դործի կպան :

Լուսացավ : Սկսված հրետանային կրակն ուժեղա-
նում էր յերկու կողմից :

Փարրիցիուսը կազմեց հարձակման իր նոր պլանը :
Գնդերից մեկը փակոցների մեջ բացած անցքով պետք
է հարվածեր սպիտակներին՝ թևի կողմից . մյուս յեր-
կուսը պետք է նետվեյին նրանց դիրքերի վրա : Սպե-
տակ լեհերը հարձակման դիմեցին : Փարրիցիուսի բրի-
գադը սկզբում նրանց հանդիպեց կրակով, իսկ հետո
սվիններով : Սվինային կովին չդիմանալով, սպետակ-
լեհերը վայր դցեցին դնդացիքներն ու հրացանները :

փախան դեպի իրենց խրամատները, այն հաշվով,
վոր փակոցների յետևում կթագնվեն :

Բայց Փարրիցիուսն իր դնդերը քայլառքայլ տա-
նում էր սպիտակ լեհերի յետևից, վորոնք արդեն ըս-
կըսել էյին կրակել դնդացիքները՝ մահացու կրակով
բնաջնջելու խիզախներին, վորոնք սիրտ եյին անում
դրոհել ամբությունների վրա :

Շղմած հակառակորդը սարսափով տեսավ, թե
կարմիր մարտիկները վորքան հեշտ են հաղթահարում
փշալարե փակոցները : Թշնամին չեր ել կասկածում,
թե նրանք դեռ յերեկ են քանդվել :

Ճակատից ու թևից այսպիսի համարձակ հարձա-
կում չսպասելով՝ հակառակորդը նահանջեց՝ կորցնե-
լով բազմաթիվ գերիներ, դնդացիքներ և ուրիշ սպա-
ուազինում :

Մմորդոնը վերցված է... Փարրիցիուսը Կարմիր
դրոշի յերկրորդ շքանշանն է ստանում, իսկ նրա գըն-
դերը պարզեվատրվում են Համառուսական Կենտրոն-
դոմի պատվո հեղափոխական դրոշներով :

Հավատարիմ լենինյան, տաղանդավոր կազմա-
կերպիչ և նրբազգաց ու կարեկից ընկեր Փարրիցի-
ուսն իր մարտիկների համար հերոսության, անվե-
հերության և անձնազոհության որինակ էր ծառայում :

Ոստրով քաղաքին տիրանալու համար մղված
կռվում բրիգադի մասերն ընկան սպիտակ լեհերի մա-
հացու կրակի տակ : Սմեն ըրպե կարող էր տարերային
նահանջ սկսվել : Փարրիցիուսն իր շտաբի հետ միա-
սին առաջին շղթաներում դտնվելով՝ տեղավորվել էր
բլրակի վրա : Ուշադրություն չդարձնելով թշնամու

կրակի վրա՝ նա կոչիկները հանեց և սկսեց ուրիշ վտոնամաններ հագնել:

Կարմիր բանակայինները, վարակված իրենց անվախ հրամանատարի որինակով, տոկուն կերպով դիմացան կրակի մրրկին և թշնամուն վրջ մի թիզ հող չդիջեցին:

... 1920 թվի աշունն է: Այն ժամանակ, յերբ հաղթական Կարմիր բանակը անխնա ջարդում էր սպիտակ լեհերին, Ղրիմում իր վսրջից դուրս սողաց բարոն Վրանդելը:

Հոգնած ու տանջված Կարմիր Բանակի զորամասերն սկսում են հետ քաշվել Վարչավայի պատերից:

Փարբիցիոսի բրիգադը նահանջում է կատարյալ կարգով, ամեն քայլափոխին թշնամու դեմ դիմադրութուն կազմելով: Նա համառ կռիվներ է մղում Սվիսլոչ գետի մոտ:

Մարդիկ ուժասպառ են յեղել: Նշանակալից են նաև վնասները: Փարբիցիոսը մինչև ուշ գիշեր իր մարտիկները հետ է:

Բայց լույսը հաղիվ է բացվում և արյունահեղ կռիվները նորից են սկսվում: Կովոզ մարտիկների մեջ, նրանց գրավելով ու խրախուսելով, սև յսփունջով, հաղիվ իր յետևից հասնող պատվիրակատարի հետ միասին յերևում է Յան Փարբիցիոսը: Հայտնի չէ, թե այս համեստ ու անվեհեր մարդը յե՞րբ է ընում ու հանդստանում:

Ահա ձին պատվիրակատարին թողնելով՝ նա պառկում է հրացանաձգի կողքին, և վերցնելով նրա հրացանը, դիպուկ կրակոցներով լռեցնում է հակառակորդի զնդացիքը, շարքից հանելով նրա բոլոր սպա-

սարկոզներին: Ահա «ուռա՞» աղաղակներով նա ինքն անձամբ վաչոր հակադրոհի է տանում և Սվիսլոչ գետն անցնելու պատրաստ հակառակորդի մասերին ճանապարհից շեղելով, նորից ձի յե նստում ու շտապում այնտեղ, ուր խոչընդոտ, չվթվածու թյուն, անհաջողութուն կա:

Ոգոստոսի կեսերին Փարբիցիոսն արդեն 48-րդ գիվիդիայի հրամանատարն է:

Լոմժայի տակ դիվիզիան չըջապատված էր սպիտակ լեհերով: Լեհերը տեսնելով, թե ինչպես են մեկը մյուսի յետևից պապանձվում գիվիդիայի զնդացիները, ցնծության մեջ են:

—Վաղը բուլեիկներին մերկ ձեռներով կվերցնենք, նրանց փամփուլաներն ու արկերը վերջացել են,— վճռում են նրանք:

— Ընկերներ,— մոտ ժամանակի վերջից յերբեմն կնճոռովելով ասում է Փարբիցիոսը հրամանատարներին ու քաղաչխատողներին,—ինչ ուզում ե լինի, պետք է ճեղքել ու անցնել լեհական ողակը: Բայց դրա համար փամփուլաներ ու արկեր են հարկավոր: Մենք չունենք, բայց կունենանք: Չերվոնի Բոր կայարանում լեհական եչերոն կա հրապաշարով: Ո՞վ կգա ինձ հետ՝ սպիտակ լեհերից արկեր ու փամփուլաներ խլելու:

Գնալ ուղեցին բոլորը, բայց Փարբիցիոսն ընտրեց լավագույններին:

Չոկատը հերոսական հարձակումով գրավեց Չերվոնի Բորը և դեռքի պաշարը խլեց: Դիվիզիան սվիտով ու հրով ճանապարհ բացեց իր համար:

Ճարբիցիուսի լայն կուրծքը զարդարվեց Կարմիր դրոշի յերրորդ շքանշանով:

...1921 թվի ձմեռն է: Կրոնչտադտում սպիտակ դավադեականները, եսերներն ու մենչեիկներն Անտանտայի բուրժուազիայի հրահանգով խորհրդային իշխանության դեմ ապստամբութիւն եյին բարձրացրել: Այդ ժամանակ Մոսկվայում նիստ ունեցող կուսակցության X համագումարը ընկեր Վորոչիլովի գլխավորութեամբ իր 300 պատգամավորներին ուղարկում է ճնշելու ապստամբութիւնը: Պատգամավորներին մեջ է նաև Յան Պարբիցիուսը:

Պատգամավորները բաժանված եյին ըստ գնդերի: Հարձակումից առաջ նրանք զրույցներ ունեցան մարտիկների հետ և ուսումնասիրում եյին առաջիկա կռիւիների տեղերը: Մինչև կրոնչտադտյան մարտից ներք համատարած սառույց եր: Այս սառցային հարթութիւնն վրայով ել պետք է շարժվեյին դրոշող զորամասերը:

Սկսվում եր փառահեղ, պատմության մեջ չըտեսնված մի դործողութիւն— ծովային ամբողջի գերոհը ցամաքից:

— Հաշվի առ, Յան, — սսում եյին Պարբիցիուսին շաբաթում, — վոր քեզ հանձնված 501-րդ դունդը մարտունակ չէ, նրա պետկազմի մի մասը մատնիչ դավաճան դուրս յեկավ և փախավ գնդի հրամանատարի հետ միասին:

— Վոչինչ, — ժպտաց Պարբիցիուսը, — մի կերպ յուրա կգնանք:

Պարբիցիուսի պայծառ, արտահայտիչ ճառն ուղղված գնդի ղինվորներին, իր ազդեցութիւնն ունեցավ: Գունդն ամբողջովին յենթարկվեց Պարբիցիուսին:

«Կարմիր բանակայինների շրջանում, — հետո հիշում եր Պարբիցիուսը, — լուրեր եյին պտտում, թե մեր ճանապարհը փակելու նպատակով ապստամբները Կրոնչտադտի շուրջը ջարդել են սառույցը:

— Գնալուց մենք չենք հրաժարվում, — սսում եյին 501-րդ գնդի կարմիր բանակայինները, — գնալը կգնանք, իսկ յեթե այնտեղ ջուր լինի՞. բոլորս մեկ ժարդու պես կխեղդվենք:

— Դատարկ բաներ, — սսացի յես, — սառույցը կոտրված չէ, սառցի վրայով մինչև Կրոնչտադտ կըհասնենք և լուսաբացին քաղաքում կլինենք:

— Լավ ես համոզում մեզ, — սսաց ինձ կարմիր բանակայիններից մեկը — իսկ դու մեզ հետ կգա՞ս, ընկեր:

— Կգամ, — սսացի յես, — միայն թե յես այժմ չեմ համոզելու, այլ հրամայելու յեմ, դու այդ լայլ հիշիր:

Ուղիղ կես գիշերին գունդն սպիտակ խալաթներ հագած՝ արշավանքի դուրս յեկավ: Կրոնչտադտից յերեք վերստ հեռու ամբողջային լուսարձակները — գիշերվա մեջ պտրում, շոշափում եյին մեր ուժերը: Հաղորդում եմ հրամանը:

— Շղթա՛ կազմել:

Բայց թշնամին արդեն նկատեց մեզ: «Սևաստոպոլ» և «Պետրոպավլովսկ» զրահակիրները փոթորկանման կրակ բաց արին մեր առջևում գնացող 499-րդ

դեղի վրա: Գունդը կրակին չդիմանալով, յետ դարձավ, ընկավ նրա յետևից հարձակվող 501-րդ դեղի վրա՝ կործանման վտանգի տակ դնելով նրան: Յես հրամայում եմ:

Թող պառկի, ով ուղում ե կենդանի մնալ»:

Հրամանը կատարված է: Փարբիցիոսը կանգնեցնում է նահանջող դունդը և ընդունում նրա հրամանատարութունը: Նա շրջում է կարմիր բանակայինների շղթաները և յուրաքանչյուրին համոզում է, վոր նսահանջելը դրոհելուց ավելի վտանգավոր է:

Անպասելի կերպով, հաղաբավոր կրակներ փռելով ձյունի վրա, նորից փայլեցին լուսարձակները:

— Տեսնո՞ւմ եք, — հանդիստ ու բարձր ասում է Փարբիցիոսը, — միակ յեւքը առաջ նետվելն է, քանի դեռ նրանց հրետանին մեզ նշանի չի առել:

Յեւ «ուռա՛» աղաղակով Փարբիցիոսն առաջ է նետվում առաջինը: Կարմիր բանակայինները՝ նրա յետևից:

Յեւ իրոք՝ տուժեցին միայն դանդաղած վերջին շարքերը:

Գնդերը խուժեցին Կրոնշտադտ: Փողոց փողոցի յետևից, կես կտրի յետևից խլում են նրանք դավաճաններից: Գիշերվա ժամը 2-ի մոտ խռովութունը լիկվիդացիայի յեր յենթարկված, և կրոնշտադտյան ամրոցի խարսխակայանում կանգնած նավերի—«Սեվաստոպոլ» և «Պետրոպավլովսկ» զրահակիրների վրա նորից բարձրացան խորհուրդների հանրապետութայն դրոշակները:

Կարմիր դրոշի չորրորդ շքանշանը փայլեց Յան Փարբիցիոսի կրծքին:

Ջարդված են հանրապետութան անթիվ թշնամիները, բայց Ջարդված լինելով եւ նրանք առիթի յեն սպասում, վոր հարձակվեն խորհրդային յերկրի վրա: Յան Փրիցելիչ Փարբիցիոսն առաջվա պես իր դերքումն է: Հանգստից ուզովելով, նա սովորեցնում է ուրիշներին և սովորում է ինքը՝ հարստացնելով քաղաքացիական կովի իր ահադին ռազմական փորձը յորդույն ռազմագիտական իմաստով: Անձնական փորձով նա դիտե, վոր տեխնիկան ապագա պատերազմում խոշոր դեր է խաղալու:

Ավարտելով պետկազմի բարձրագույն ակադեմիական դասընթացները՝ նա կորսուսի հրամանատարի և կոմիսարի պատասխանատու պաշտոնն է ստանում: Այնուհետև Փարբիցիոսը Կովկասյան Կարմրադրոշ բանակի զորքերի հրամանատարի ոչնական է:

Ձինվորական աշխատանքի և ուսուցման հետ միասին Փարբիցիոսը պարագում է կուսակցական և պետական մեծ դործունեյությամբ: Նա մի քանի անգամ ընտրվում է Անդրկովկասյան ԽՍՀ Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեյի և կառավարութայն անդամ: Կուսակցութայն XI համագումարից սկսած՝ Փարբիցիոսը բոլոր կուսակցական համագումարների մշտական անդամ է: Կուսակցութայն XV համագումարում նրան ընտրում են Կենտրոնական վերստուգիչ հանձնաժողովի անդամ:

Հրձվելով իր յերեխաներով, նա հպարտությամբ ասում եր.

— Սրանք ել բուլչեիկներ են: Սրանք մեզ Կոնստանդնուպոլսի են:

Յեւ վաղաքշանքով համբուրում եր նրանց:

Ինչպիսի ժողովրդի թշնամիները դաժան ու անողոք վերաբերվող բուլչեիկ Յան Պարրիցիոսը բարի օրոտ ուներ: Մինչև իր կյանքի վերջը Պարրիցիոսն իր կապը չկտրեց իր նախկին մարտիկներից, բանվորներից, գյուղացիներից: Ամեն առավոտ նրա սեղանի վրա նամակների կույտ եր լինում: Դրանք իր ծառայակից-կարմիր բանակայիններից, հրամանատարներից, քաղաքապետներից ստացված նամակներն էին: Նրանք նրա հետ բաժանում էին իրենց վիշտը, հայտնում ե-յին իրենց ուրախությունների մասին, պատմում էին իրենց ունեցած կասկածների մասին, թուլության րոպեյին պաշտպանություն էյին վորոնում:

Յեւ Պարրիցիոսը վոչ մի նամակ անպատասխան չեր թողնում:

1929 թվի ոգոստոսին Յան Պարրիցիոսը բժշկվում եր Սոչու սանատորիայում: Մակայն բանակի հոգսերը նրան հանդիստ չեն տալիս:

«Իժիչկները, — գրում եր նա իր բարեկամներից մեկին, — ուղում էյին, վոր յես մնամ մինչև սեպտեմբերի 2-ը, բայց յես մնալ չեմ կարող, վորովհետև մեզանում ոգոստոսի 27-ին զորախաղեր են սկսվում: Անձամբ ինձ համար ներկա լինելն ոգտակար կլինի, լեռնային կովի պրակտիկա կստանամ. այդ հարցը մեզանում դեռ շատ թույլ ե մշակված...»

Յեթե վորևե պատճառով չհաջողվի սավառնակում տեղ ստանալ, այդ դեպքում մինչև Բաթում կերթամ շոգենավով, իսկ այնտեղից՝ յերկաթուղով, բայց այդ բավականությունը յերկու որ կտեի. այնպես վոր շատ ձեռնտու յե դնալ ողային ճանապարհով...»:

Կովկասյան կարմրադրոշ բանակի զորքերի հրամանատարի ոգնական Յան Պարրիցիոսը Պարրիցիոսն շտապելով իր կորպուսի և ղեկավարի մոտ՝ դնաց սավառնակով:

Մովի վրա մոտորը կանգնեց. դեռ անի չհասած՝ ինքնաթիռն ընկավ ծովը և սկսեց կամաց-կամաց խորասուզվել: Պարրիցիոսը մի քանի վայրկյան շքնաչասպառ եր լինում կաբինում. նա միայն կարողացավ փոկերն արձակել... Հետո ջուրը ներս հոսեց...

Յերբ սավառնակը դուրս հանեցին, Յան Պարրիցիոսը Պարրիցիոսն արդեն մեռած եր... Այդ բանը պատահեց 1929 թվի ոգոստոսի 25-ին:

★

ՊԱՐԽՈՄԵՆԿՈ

Ալեքսանդր Յակովլևիչ

«Նրա կյանք մի գեղեցիկ հեփաք
եր, պրոֆեսառական վոգու մեծուրյոն
սիմվոյ»

(Կ. ՅԵ. ՎՈՐՈՇԵԼՈՎ.)

Ահա նա՝ Ալեքսանդր Յակովլևիչ Պարխոմենկոն
կանգնած է մեր առաջ վորպես կենդանի մարդ :

Նրան, այդ լեղենդային դիվիդիտայետին, լավ են
հիշում Դոնրասի բանվորները :

Նրա, Լուդանսկի այդ բանվորի, ընդհատակյա
բուլճեիկի, Վորոշիլովի ընկերոջ ու բարեկամի մասին
Լուդանսկի հին բանվորները հետաքրքիր և ուշադրաբար
չափաբան են պատմում իրենց յերեխաներին :

Նրա մասին, վորպես իսկական պրոլետարական
հերոսի մասին, անմահ հիշատակ կա մեր մեծ հայ-
րենիքի աշխատավորների սրտերում :

Ալեքսանդր Պարխոմենկոյին շատ լավ էյին ճա-
նաչում և բարձր էյին գնահատում ընկերներ Լենինն
ու Սաալինը :

Խորհրդային կառավարությունը նրա արիություն-
ընդ, համարձակությունը և անձնազոհությունը կար-
միր դրոշի յերկու պատվանշաններով և վոսկե ժամա-
ցույցով նշեց :

Բոլորը, ովքեր անձամբ ճանաչում էյին Ալեքսան-
դրը Յակովլևիչին, պարզ հիշում են այս կենսուղիս,
բարձրահասակ, բարեկազմ մարդուն, վորը Ֆիզիկա-
կան ահագին ուժ ուներ :

Հիշում են նրա հասարակ բաց դեմքը :

Նա հրաշայի ընկեր էր :

Նա կարողանում էր իսկապես սիրել, կատակել և
ծիծաղել : Բայց Պարխոմենկոյի բարեհոգի և սիրալիր,
մուղ-չապանակազույն աչքերն սպառնադին էյին դառ-
նում, յերբ նա դործ էր ունենում թշնամիների, վախ-
կոտների, մորթեպաշտների, դավաճանների հետ :
Այստեղ նա անողոք էր ու անխնա :

14-րդ դեկտեմբերի մարտիկները, հրամանատար-
ները, քաղաշխատողները համարյա ամեն կովում
տաք սուսերամարտի մեջ էյին տեսնում իրենց դիվի-
դիայի անվախ պետին : Լեհական պաները, պետլյու-

րականները, սպիտակ-զվարդիականները, ամեն տեսակ բանդիտները շավ են հիշում 14-րդ դիվիզիայի մարտական ձիերի դուրյուհը, 14-րդ դիվիզիայի սրբերի հաղթական ղեկավարը:

Պարխոմենկոյի հրամանատարութեան տակ 14-րդ հեծյալ դիվիզիան վորպես պատժիչ սուր եր անցնում Ուկրաինայի տափաստաններով ու դաշտերով, Արևմտյան յերկրամասով, Տավրիով ու Ղրիմով՝ վոչընչացնելով մեր հայրենիքի թշնամիներին:

Յերբ 1935 թվին Լուզանսկի բանվորները վճռեցին արձան դնել Ա. Յա. Պարխոմենկոյին, ընկեր Վորոշիլովը քաղաքային կուսկոմիտեյին հեռագրեց «Վոչընչում եմ և կատարելապես պաշտպանում Լուզանսկի պրոլետարների վորոշումը՝ հարգել հիշատակը լավագույն լուզանցու, բուլշևիկի, ամենախելոք մարդու, հրաշալի ընկերոջ— Ալեքսանդր Յակովլևիչ Պարխոմենկոյի: Վոչ թե միայն յես, այլ Լուզանսկի հազարավոր աշխատավորներ ճանաչում ու սիրում են յին Պարխոմենկոյին: Հավանորեն այժմ ել հիշում են այդ իսկական պրոլետարական հերոսին: Նրա մահը ծանր կորուստ եր: Այն ժամանակ, 14 տարի առաջ, մենք այդ կորուստը փոխարինեցինք թշնամուն հասցրած կործանիչ հարվածով: Այժմ Պարխոմենկոյի հիշատակը մենք կամրացնենք՝ կրթելով բուլշևիկների նոր սերունդը, վոր նույնպես անսահմանորեն նվիրված ե բանվոր դասակարգին, ինչպես նվիրված եր մեր հանգուցյալ բարեկամ Ալեքսանդր Յակովլևիչը»:

Ալեքսանդր Յակովլևիչ Պարխոմենկոն ծնվել է 1885 թվի ոգոստոսի 30-ին Մակարով-Յար (այժմ Պարխոմենկո) գյուղում, Հյուսիսային Դոնեցի ափին:

Ալեքսանդր Պարխոմենկոյի ծնողները հողագործի, անգրագետ գյուղացիներ էյին: Հայրը կճուռներ եր շինում ու թրծում: Յոթ հոգուց բաղկացած ընտանիքը մեծ կարիքի մեջ եր: Մեկ անգամ Պարխոմենկոյի մայրը դնաց չոր փայտ յողովելու կազակների անտառում: Կազակների անտառապահները նրան բռնեցին և այնպես ծեծեցին, վոր յերեք ամիս հիվանդ պառկելուց հետո մեռավ:

Ութ տարեկան հասակում Պարխոմենկոն գյուղական ուսումնարան մտավ: Նա նստում եր միևնույն նստարանի վրա իր ապագա կնոջ և մարտական ընկերուհի Խարիտինա Գրիգորյեվնա Շարինսկայայի հետ, վորը հետագայում հեղափոխական ու հրամանատարական ամբողջ ճանապարհն անցավ նրա հետ միասին:

Մոր մահից հետո առաջին հերթին Լուզանսկ աշխատանքի դնաց նրա մեծ յեղբայր Իվանը, վորը նույնպես հետագայում հեղափոխական-բուլշևիկ դարձավ:

Տասը տարեկան Սաշային Լուզանսկում իր մոտ վերցրեց նրա պապը՝ Սեմյոն Պարխոմենկոն: Նա ջրկիր եր: Սաշան յերեք տարի շարունակ նրա հետ ջուր եր կրում Լուզանսկի հարուստների տները:

Տասներեք տարեկան հասակում վորպես «ծառա» աշխատանքի մտավ Լուզանսկի ինժեներներեց մեկի մոտ:

1900 թվին Սաշա Պարխոմենկոն իր տիրոջն աւսաց:

—Ուղում եմ գործարան մտնել, իսկական աշխատանքով պետք ե դբալվել, արհեստ սովորել:

Իման յեղբայրը Սաշային ոգնեց վորպես աչա-
կերտ տեղավորվել Հարտմանի շոգեկառքեր շինող
գործարանի մեխանիկական արհեստանոցում: Ալեք-
սանդր Պարխոմենկոն շուտով սովորեց հղկելու բարդ
գործը և յերեք տարուց հետո արդեն լավ փականա-
գործ էր:

— Ե՛խ, այ թե հիմա սովորեյի տեխնիկական
դպրոցում, — յերազում էր Սաշան, — բայց ի՞նչ մի-
ջոցներով: Ինչպես յերևում է՝ այդ դպրոցները մեզ,
բանվորներիս համար չեն:

1903 թվին Ալեկսեևում Յուրյեյի «Իյուսմո» գոր-
ծարանի բանվորների շրջանում հեղափոխական աչ-
խատանք տանելու համար հալածված բոլշևիկ Կլիմ
Վորոշիլովը վորպես ծորակներ շինող, մտավ Հարտ-
մանի գործարանի ձուլման ցեխը: Նա իր հետ հեղա-
փոխական պայքարի փորձ բերեց և խսկոյն մտավ
գործարանի ղեկավարող հեղափոխական միջուկը: Սա-
շա Պարխոմենկոն Վորոշիլովից աչք չհեռացնելով,
լսում էր նրա ճառերն այն մասին, թե բանվորը մեկ
ճանապարհ ունի — հեղափոխականի ճանապարհը, պայ-
քարի ճանապարհն ինքնակալության և կապիտալիզմի
դեմ:

Տասնութ տարեկան Ալեքսանդր Պարխոմենկոն 1904
թվին մտավ բոլշևիկների կուսակցության մեջ, և
հենց այդ ժամանակից սկսած նրա կյանքն ամբողջո-
վին նվիրված էր հեղափոխությանը, ժողովրդին: Նա
գնում է ձեռք ձեռքի տված իր ուսուցիչ և բարեկա-
ր Կլիմ Վորոշիլովի հետ: Նա կատարում է նրա տված
մարտական խնդիրներն սկզբում ընդհատակյա հեղա-
փոխական աշխատանքի դժով, հետո խորհրդային էշ-

խանության որդաններում, և վերջապես Կարմիր գվար-
դիայի և Կարմիր Բանակի շարքերում:

Լուգանսկում ունեցած ընդհատակյա աշխատանքի
տարիներին Պարխոմենկոն ակտիվ մասնակցում է բո-
լոր գործադուլներին: Նա ընդհատակյա տպարանում
թուղթիկներ է տպագրում ու տարածում բոլոր ցե-
խերում, զենք է հայթայթում Վորոշիլովի կազմա-
կերպած ռազմիկ-դրուժինիկների համար: Նա հրա-
կում ու պահպանում է իր ուսուցիչ Վորոշիլովի կյան-
քը, իսկ 1903 թվին, յերբ Վորոշիլովն անցնում է
անլեզալ դրության, նրան թաղցնում է իր մոտ:

1905 թվի փետրվարին Կլիմ Վորոշիլովը Լուգան-
սկում բողոքի գործադուլ է կազմակերպում Պետեր-
բուրգում տեղի ունեցած հունվարյան բանվորական
ջարդի դեմ: Միաժամանակ Վորոշիլովը Հարտմանի
գործարանի բանվորների անունից մի շարք անտեսա-
կան պահանջներ է ներկայացնում վարչությանը:

Լուգանսկի գործարանների անհանդիստ սուլոց-
ները բանվորներին հրավիրում էյին վերջացնել աչ-
խատանքը:

— Ընկերներ, թողեք աշխատանքը, — ցեխից-
ցեխ անցնելով ու մոտորները կանգնեցնելով կոչ էր
անում Ալեքսանդր Պարխոմենկոն, — դեպի միախճուճ:

Գործադուլ արին Հարտմանի գործարանի 7000
բանվորները: Գործադուլավորներին միացան զինվո-
րական գործարանի, եմալի գործարանի, յերկաթու-
ղային արհեստանոցների բանվորները: Գործադուլը,
վոր ղեկավարում էր Վորոշիլովը, վերջացավ բան-
վորների հաղթանակով: Բանվորները պատգամավո-
րական ժողով ընտրեցին՝ Կլիմ Վորոշիլովի գլխավո-

բությամբ: Պատգամավոր ընտրվեց նաև Պարխոմեն-
կոն:

1905 թիվն ե... Մայիսմեկտան ցույց: Կլիմ Վո-
րոշիլովը և Պարխոմենկոն կարմիր դրոշակով անց-
նում են Լուզանսկի կայարանի պերոնով:

Թե՛ վոստիկանության, թե՛ ժանդարմների, թե՛
սև-հարյուրակայինների հետ ունեցած մարտական
ընդհարումների ժամանակ Պարխոմենկոն միշտ առա-
ջից եր դնում, վոչ մի քայլ յետ չմնալով Կլիմ Վո-
րոշիլովից: Մի անգամ սև-հարյուրակայիններն հար-
ձակվեցին Հարսոմանի գործարանի բանվորների ցույ-
ցի վրա և դրոշակակրի ձեռքից կարմիր դրոշակը
խլեցին: Պարխոմենկոն բռունցքներով դես ու դեն դը-
ցելով սև-հարյուրակայիններին, մոտեցավ դրոշակին,
ճանկեց այն և իր գլխից բարձր բռնած, առաջ դնաց:
Ցույցը շարունակվեց:

Հարսոմանի գործարանում յերկրորդ գործադուլը,
վոր տեղի ունեցավ 1905 թվի հունիսին, ջախջախվեց:
Վոստիկանությունը պատգամավորական ժողովը ցը-
րեց: Ժողովի ղեկավար Կլիմ Վորոշիլովը ձերբակալ-
վեց և Լուզանսկի բանտում մենավոր բանտարկու-
թյան յենթարկվեց:

Պարխոմենկոյին հաջողվեց խուսափել ձերբակա-
լությունից: Վոչ մի բուպե նա չի մոռանում իր ու-
սուցչին և բարեկամին: Նա Հարսոմանի և զինվորա-
կան գործարանի բանվորների շրջանում ուժգին ազի-
տացիա յե անում՝ պայքարելու Վորոշիլովին ազա-
տելու համար: Նա ակտիվ պայքար է մղում սև-հա-
րյուրակային ջարդարարների դեմ:

1905 թվի դեկտեմբերն ե... Հարսոմանի գործա-

րանում 8000 բանվորների միտինգ է: Այստեղ շատ
բանվորներ կան նաև ռազմական գործարանից, եմալի
գործարանից, յերկաթուղային արհեստանոց մի-
տինգին հսկում է խաղաղնիկը: Ահա հնչեցին Պար-
խոմենկոյի, ուրիշ ընդհատակյա-կուսակցականների
և անկուսակցական ակտիվիստների ձայները:

— Ազատություն Կլիմ Վորոշիլովին. ազատե՛լ
Վորոշիլովին:

— Ազատություն բանտարկված բանվորներին:
Հազարավոր բանվորներ դնացին դեպի բանտը և
այնտեղ իրենց ուղածն արին: Բանվորների միահա-
մուռ ճնշման տակ խաղաղնիկը կարգադրեց բանտից
ազատել բանտարկվածներին:

— Կլիմ, բարև՛, — բանտի դռների մոտ Վորո-
շիլովին ուրախ վողջունեց Պարխոմենկոն:

Նորից միասին աշխատանք:

Մեկ անգամ ընդհատակյա նիստի ժամանակ Վո-
րոշիլովին ասաց.

— Հին բանտը մարդասպաններն սկսել են նորո-
գել: Ընկերներ, հարկավոր է այրել այն: Դահիճներն
այդ բանտը պատրաստում են աշխատավոր ժողովրդ-
դի, նրա պաշտպանների համար:

Յեվ Ալեքսանդր Պարխոմենկոն մի խումբ բան-
վորների հետ այրեց բանտը:

Վոստիկաններն ու ժանդարմները վազուց կյին
աչքի տակ առել յերիտասարդ փականադործ Ալեք-
սանդր Պարխոմենկոյի բարձրահասակ, պնդակազմ
Ֆիդուրը: Նրան հաջվի տակ առան վորպես անուղղե-
լի հեղափոխականի: Սկսեցին հետապնդումները, վո-

րոնք չընդհատվեցին մինչև 1917 թվի Կետրվարյան հեղափոխությունը :

1906 թվին Պարխոմենկոյին հեռացրին Հարտմանի գործարանից : Նա դնում է Մակարով-Տար դյուլը և այնտեղ 1906 թվի հուլիսին կուսակցության հանձնարարությամբ դյուլացիների աստամբուլություն է կազմակերպում , վոր ընդգրկում է շրջակա բոլոր դյուլերը :

Աստամբուլությունը հաջող անցավ : Գյուղացիները կարողացան կալվածատերերին հողի վարձադինը իջեցնել տալ 15 ուսուցիչ մինչև 1 ուսուցիչ 90 կոպեկի : Աստամբուլությունը կազմակերպված էր հրաշալի կերպով : Դեռ այն ժամանակ , 1906 թվին , սաստիկ վախեցած կալվածատերերը , զեմստվային սիստերը և կադակները , վորոնց զինաթափել էր Պարխոմենկոն , սեփական կաշվի վրա դրացել էյին բանվորների և դյուլացիների միացած ուժերի հզորությունը :

1906 թվի նոյեմբերին Պարխոմենկոն առաջին անգամ ձերբակալվեց ու բանտ ընկավ : Բանտից դուրս գալով՝ նա ամբողջ եյուլթյամբ հեղափոխական աշխատանքի յե կալում՝ ամեն բանում ոգնելով Վորոշիլովին , կատարելով կուսակցության պատասխանատու հանձնարարությունները :

Յերկրում վոստիկանական ամենասարսափելի տեռոր է : Յարական զորքերն աշխատում են հրով ու սրով ձնչել հեղափոխական շարժումն Ռուսաստանում : Ռեպրեսիաների ալիքը մինչև Լուզանսկ հասավ : Լուզանսկի կազմակերպությունը սրովոկատորների ոգնությամբ ջախջախվեց : Վորոշիլովը ձերբակալվել

է ու արտրվել հեռավոր Հյուսիս : Ձերբակալությունից ազատ մնացած բանվոր-բուլչեիկները խոր ընդհատակ են քաշվել : Նրանց հետ է նաև Ալեքսանդր Պարխոմենկոն : «Լավրուշա» Պարխոմենկոյի ընդհատակյա մականունն էր : Նա շատ դժվարությամբ կարողացավ դործի , ածուխ լվանալու , անցնել «Կոնոպլյանկա» շախտում : Այստեղ , Պարխոմենկոյի բնակարանում բանվոր-բուլչեիկների դադանի նիստեր են տեղի ունենում : Այստեղ հեղափոխական անխեղալ դրականություն են կարգում , ախտեղից շրջակա շախտերն են հասնում հեղափոխական թուուցիկներ :

Վրա հասավ 1909 թվականի ամառը : Ընդհատակյա-հեղափոխական աշխատանքը չեր դադարում : Անցազրեր էյին հարկավոր վոստիկանության կողմից հետապնդվող հեղափոխականների համար : Կուսակցամակերպությունը Պարխոմենկոյին է հանձնարարում անցազրերի բլանկներ ձարելը : Պարխոմենկոն յերկու ընկերների հետ միասին թեթև քեֆ է սարքում և խումեցնում է Լուզանսկի ստանիցայի կադակների ատամանին : Յերբ ատամանն զգաստացավ , Պարխոմենկոն անցազրերի բլանկներն առած՝ արդեն շատ հեռու յեր...

Կուսակցական կոմիտեյի ցուցումով Պարխոմենկոն վոստիկանության հետապնդումից թազնվեց Սեվաստոպոլում :

Գաղտնի վոստիկանական առաջադրություններով ուսական քաղաքները թռան լուսանկարչական նկարներ : Նկարներից կրքոտ կերպով նայում էր բարձրահասակ , սևահոն ու բեխավոր ըհդհատակյա դործիչ Ալեքսանդր Պարխոմենկոն :

Բայց այս անգամ վոստիկանութիւնն այնուամե-
նայնիվ կարողացավ գտնել նրան: Նա ձերբակալվեց
1909 թվի սեպտեմբերին Սեվաստոպոլում, ծովի ա-
փին, զազտնի խորհրդակցութեան ժամանակ: Ղրիմի
ու Տաւրիի վրայով ետապով հասցրին Լուզանսկի
բանտը:

Պարխոմենկոն ձիավորի հսկողութեամբ գնում էր
այն տեղերով, վորտեղ հետո, 1920 թվին, նա, վոր-
պես 14-րդ զիվլիլայի պետ, ջարդեց բարոն Վրան-
գելի բանակը:

1909 թվի հոկտեմբերից մինչև 1911 թվի մայիսը
վոստիկանութիւնը Ալեքսանդր Պարխոմենկոյին մե-
կուսացված պահեց Լուզանսկի բանտում:

Այդ բոլոր ժամանակ Պարխոմենկոյի կինը ման
էր գալիս առանց գործի: Հենց վոր նա իր ազգանունն
ասում էր, էսկույն առանց պատճառները բացատրե-
լու նրան ասում էին.

— Բոլշևիկ-բանտարկյալների կանանց ծառա-
յութեան չենք վերցնում:

Պարխոմենկոն բանտից դրում էր կնոջը.

«Տինա, յես բանտում քրեականներին վերադա-
տիրակում եմ, նրանք ինձ հարգում են, յենթարկ-
վում են ինձ, ուշադրութեամբ լսում են, յերբ յես
խոսում եմ բոլշևիկյան կուսակցութեան անելիքների
մասին, նրա պայքարի մասին, դալիք հեղափոխու-
թեան մասին: Յես նրանց սովորեցրել եմ հեղափոխա-
կան յերգեր յերգել»:

1911 թվի վերջին Պարխոմենկոյին դատեցին Մա-
կարով-Յարի գյուղացիների 1906 թվի ապստամբու-

թիւնը ղեկավարելու համար: Դատարանը Պարխո-
մենկոյին բանտարկութեան դատապարտեց:

Դատից հետո Պարխոմենկոն Լուզանսկի բանտում
նստեց մինչև 1912 թվի դարունը:

Վոչ բանտը, վոչ ժանդարմները չկարողացան
կտրել Կլիմ Վորոշիլովի անդրդիւլի աշակերտ Պար-
խոմենկոյի հեղափոխական վոգին:

Փետրվարյան հեղափոխութիւնը բռնկվեց: Մոսկ-
վայի եքսկավատորային կոմանդայի շարքային զին-
վոր Ալեքսանդր Պարխոմենկոն և նրա ընկեր զինվոր-
ները ջարդում են զորանոցի դռները, վոր փակել էին
սպաները: Փողոց ընկնելով՝ նրանք գնում են զինա-
թափելու վոստիկանութեանը, գնում են կովելու հա-
կահեղափոխութեան դեմ: Պարխոմենկոն գրոհում է
հեռադրատան շենքի վրա: Նա Կարմիր-Պրեսնյան
մարտական թաղամասի ջոկատներից մեկի պետն է:

Պարխոմենկոն 1917 թվի մարտին դարձյալ Լու-
զանսկումն է: Նա ոգնում է Վորոշիլովին Կարմիր
զվարդիան կազմակերպելու: Իսկ սեպտեմբերին,
յերբ իշխանութիւնը փաստորեն անցավ Վորոշիլովի
կողմից ղեկավարվող բոլշևիկների ձեռքը, Պարխո-
մենկոն գլխավորում է Լուզանսկը պաշտպանող
հանձնաժողովը, գլխավորում է Կարմիր զվարդիան:
Հոկտեմբերյան հեղաշրջումից հետո Վորոշիլովը գը-
նաց Պետրոգրադ՝ Լենինի մոտ: Պարխոմենկոն ղեկա-
վարում էր Լուզանսկի ամբողջ ռազմական աշխատան-
քը: Նա միաժամանակ և՛ քաղաքի պարեան է, և՛
կայազորի պետն է, և՛ կարմիր զվարդիական ջոկատ-
ների կազմակերպիչն է:

Լուզանսկի բանվորներից Պարխոմենկոյի կազմած

Ղոկատը 1917 թվի դեկտեմբերին ՉախՉախեց յեռաուլ
Չերնեցովի հակահեղափոխական ջոկատը:

1918 թվի հունվարին Պարխոմենկոն անարխիստ
նավաստիների զբազանացքի հրամանատարն էր: Նա
հաճախ խոսում էր նավաստիների հետ, բացատրում
էրանց ճանապարհի կեղծ լինելը, վերադաստիարա-
կում էր նրանց և վերջապես նրանց հետ միասին այն
ժամանակի սպիտակ-կազակական մայրաքաղաք Նովո-
չերկասկում ջարդում է կալեդինյաններին:

Մարտի սկզբին Վորոշիլովը Լուգանսկի իր առա-
ջին սոցիալիստական պարտիզանական ջոկատը տա-
նում է արևմուտքից յեկող ոտարերկրյա ոկուպանտ-
ների հորդայի դեմ: Ջոկատի շտաբի պետը և Վորո-
շիլովի ոգնականը Ալեքսանդր Պարխոմենկոն է:

Վորոշիլովի հետ միասին նա անցավ Գուբովյա-
զովկայից (Կոնոտոպի տակ) մինչև Ռոդակով, վորո-
տեղ Վորոշիլովը կազմակերպեց Ծորդ բանակը: Նրա
հետ միասին Պարխոմենկոն մի առասպելական արշավ
կազմակերպեց Լուգանսկից մինչև Յարիցին:

Իր Ծորդ բանակի գնդերի պաշտպանութան տակ
Վորոշիլովն 80 ելելոն տարավ Լուգանսկից դեպի Յա-
րիցին՝ արժեքավոր ռազմանյութերով, բանվորների
և Ծորդ բանակի մարտիկների ընտանիքից բազկա-
ցած տասնյակ հազարավոր փախստականներով:

Յեվ «գնում եյին արյունոտ վերստերով», Կա-
մինսկի, Գոլնոդորովկայի, Լիխայայի, Մեծ Կալիտովայի
Կրիվո-Մուզդինսկի, Ջիրի վրայով, և ամեն տեղ
ոկուպանտների և սպիտակ կազակների հետ ունեցած
կռիվներում Պարխոմենկոն քաջության ու անվեհե-
րության հրաշքներ էր յերևան բերում:

1918 թվի հուլիսին Վորոշիլովն իր յերեսուն հա-
զարանոց բանակը բերեց Յարիցին՝ Ստալինի մոտ:
Յարիցինի հերոսական պաշտպանութան ժամանակ
Ստալինն ու Վորոշիլովը Պարխոմենկոյին ուղարկե-
ցին Լենինի մոտ: Նա Յարիցինի պաշտպանների մա-
տակարարումը պետք է կազմակերպեր ինքնաթիռնե-
րով, թնդանոթներով, գնդացիներով և ուրիշ ան-
հրժեշտ զենքերով ու հանդերձանքով: Պարխոմեն-
կոն հաջողութամբ կատարեց իր անելիքը, իսկ հետո
Յարիցին վերադառնալով, մասնակցեց շատ կռիվների:

1919 թվի հունվարին Պարխոմենկոն Խարկովի
կայազորի պարետն ու պետն էր: Նա ղինաթափում է
վերջին ելելոններով ոտարերկրյա ուղևորվող ոկու-
պանտների հազարավոր զինվորներին:

1919 թվի դարձանը Պարխոմենկոն Յեկատերինո-
սլավյան ռազմական շրջանի հրամանատարն է: Վորո-
շիլովի հանձնարարութամբ, վորն այդ ժամանակ
Ռիլրաինայի ներքին դործերի ժողկոմը և ներքին
Ֆրոնտի հրամանատարն էր, Պարխոմենկոն ՉախՉա-
խում է դրիդորեվյան բանդաներին: Նա Յեկատերի-
նոսլավում անձամբ լսնում և գեղակահարում է դա-
ժան ատաման Մաքսյուտին:

1919 թվի ամառը Պարխոմենկոն Խարկովը պաշտ-
պանում է նրա վրա յեկող դենիկինցիներից:

1919 թվի աշնան ընկերներ Ստալինն ու Վորո-
շիլովը Պարխոմենկոյին հեռազորով կանչեցին նոր կազ-
մակերպվող Առաջին Հեծյալ Բանակի շտաբը: Պար-
խոմենկոն Առաջին Հեծյալ Բանակի ռազմահեղափո-
խական խորհրդի հատուկ լիպոր է: 1920 թվի հուն-

վարի սկզբին Առաջին Հեծյալ բանակը վերցրեց Ռոստովը: Պարխոմենկոն Ռոստովի-Դոնի և Նախիջևանի առաջին պարեան և նշանակվում:

1920 թվականի ապրիլից Պարխոմենկոն Առաջին Հեծյալ Բանակի 14-րդ դիվիզիայի պետն է:

1920 թվի հուլիսին Պարխոմենկոյի դիվիզիան Սկվիրի մոտ առաջինը ճեղքեց սպիտակ լեհերի ռազմաճակատը: Սպիտակ լեհերի ճակատը ցնցվեց: Սպիտակ լեհերը թողեցին իրենց դրաված Կիևից և խուճապահար փախան դեպի Վարչավա: Նրանց յետևից սղարչավ գնում էյին Առաջին Հեծյալ Բանակի ձիավոր զնդերը: Լուգանսկի փահանադործ-բուլչեիկ Պարխոմենկոյի դիվիզիան վերցնում և կայարաններ, քաղաքներ, ջախջախում և սպիտակների թիկունքները: Հաղթական կերպով կուվում և Նովոդերադ-Վոլինսկի, Ռոմիտոյի մոտ, փոթորկանման կրակի տակ զոռով անցնում և Սլուչ, Բուզ, Ստիր գետերը, դրավում և Դուբնո բերդը և արիտբար կուվում և Ջամոստյեյի մոտ: Այստեղ, լեհական Փրոնտում, Պարխոմենկոն սպերատիվ արվեստի զարմանալի վարպետութուն, հեծելազորային խոշոր միավորման ղեկավարության վարպետութուն և ցուցաբերում:

Լեհական ճակատը ճեղքելու ժամանակ Պարխոմենկոն տիֆով հիվանդ էր և սայլակով էր ման գալիս: Ձի նստելու ուժ չունեի: Բայց և այնպես զիվիզիայի հրամանատարությունը Պարխոմենկոն վազվաջի չհանձնեց:

Կոնիվների ժամանակ նա միշտ բրիգադներում և զնդերում էր գտնվում: Միայն կովի տեղում պարմաններն ուսումնասիրելով, Պարխոմենկոն դալիս էր

դիվիզիայի շտաբը և ձեռները մեջքին դնելով, սասուժ էր շտաբի պետին:

— Գրի'ր:

Անկյունից անկյուն անցնելով, նա նոր ուպերատիվ հրաման էր թեղադրում:

Դուբնո բերդը վերցնելուց առաջ Պարխոմենկոն մանրազնին կերպով ուսումնասիրում էր նրա մատուցները, խրամատները, ամբոթյունների դիրքը, սպիտակ լեհերի ուժերը: Հետո կանչելով իր բրիգադապետերին և Դուբնոն գրոհելու հրամանը տալով, ճիշտ և պարզ կերպով բացատրեց, թե ով ինչ պետք է անի:

Հուլիսի 16-ին Պարխոմենկոյի դիվիզիան դրավեց Դուբնո բերդը:

Սպիտակ լեհերին հետապնդելով՝ Պարխոմենկոյի դիվիզիան, հակառակորդին քայլ առ քայլ հետևելով, անցավ Բուզ գետը:

Անցնելով Բուզը, 14-րդ ձիավոր դիվիզիան շարունակում էր կուվել հակառակորդի հետ:

Առաջին գրոհողը յեղավ Գոլուբովսկու գունդը: Գնդի գլուխ անցած՝ թռչում էր Պարխոմենկոն: Յերբ կոնիվն սկսեց հաջող զարգանալ, Պարխոմենկոն իր համհարդ Կրիվոսիննի հետ սլացավ դեպի մյուս բրիգադը: Այդ բրիգադին մոտենալիս Պարխոմենկոն նկատեց, վոր զնդերից մեկն սկսել է նահանջել: Նըրանց հետևից քայլ առ քայլ լեհական ուլաններն էյին գալիս:

— Կանգնի'ր, — գոռաց Պարխոմենկոն՝ սուրը ճոճելով — Յետ դարձի'ր:

Գունդը կանգ առավ: Լեհերը զարմանք կտրած

գործի անսպասելի շրջադարձից, նույնպես կանգնեցին:

Սպիտակ-լեհական ուլանների առջևում, ցեղական նժույզ նստած սրարչավ դալիս եր լեհական մի ռոտմիստը: Սուրը ճոճելով, նա կոչ եր անում ուլաններին գրոհի անցնել: Ուլանները վարանձունքով դես ու դեն եյին նայում: Յերկու ձիավոր շարքեր անշարժ կանգնած եյին իրար դիմաց:

Պարխոմենկոն լուռ, աչքերը կկոցելով, բխր կրծելով, մեկ վայրկյան միայն նայեց սրարչավոզ ռոտմիստը: Հետո թքեց, ձին ասպանդակեց և սուրը շողացնելով սլացավ ռոտմիստրի վրա: Կարժիք մարտիկներն ու լեհական ուլանները սառած մընացին: Մենամարտն սկսվեց... Լեհական ռոտմիստրը սրամարտական գործը յունկերական սեղանից ուսումնասիրած լինելով՝ ասագին առավելութուն ունեւր իր հակառակորդի հանդեպ: Պարխոմենկոն միայն իր Ֆիզիկական ույժը կարող եր հակադրել նրան:

Նրանց սրերը գրնդոցով խաչաձևում եյին իրար: Կարմիր մարտիկները և ուլանները շունչները պահած հետևում եյին մենամարտին: Լեհական ռոտմիստրի սուրը շարունակ շողում եր Պարխոմենկոյի գլխավերևում: Ահա և Պարխոմենկոյի ուսից արյուն սկսեց բերում: Բայց հանկարծ Պարխոմենկոն հարմար ըռպե ընտրելով, հարվածեց ռոտմիստրի պարանոցին: Ռոտմիստրը մեջքի վրա շուռ գալով սկսեց կամաց-կամաց ձիուց ընկնել:

Կարծես մառախուղում, Պարխոմենկոն տեսավ իր մոտով անցնող ձիերին: Այդ նրա դիվիզիայի մար-

տիկներն եյին, վոր մրրկի պես սլացան դեպի լեհական ուլանները:

Կախովկայի մոտ Դնեպրն անցնելով, 1920 թվի հոկտեմբերին Պարխոմենկոյի դիվիզիան ամբողջ Առաջին Հեծյալ Բանակի հետ միասին նետվեց բարոն Վրանգելի սպիտակ դվարդիական բանակի թիկունքը վոր գրավել եր Հյուսիսային Տավրիան: Ռոտդեստպենսկի գյուղի, Ռտրադայի մոտի կռիվներն Առաջին Հեծյալ Բանակի պատմութան մեջ հաղթանակների նոր եջեր են: Պարխոմենկոյի դիվիզիան 1920 թվի նոյեմբերի 14-ին գրավում ե Ղրիմի մայրաքաղաքը՝ Սիմֆերոպոլը: Ղրիմն ազատված ե սպիտակ դվարդիականներից և ինտերվենտներից:

Վրանգելը շարտված ե Սև ծովը: Ուկրաինայում մնացել ե սպիտակ լեհերի վերջին դաշնակիցը—բաա-կո» Մախնոն իր կուլակային ջոկատներով:

Պարխոմենկոն քշում ու ջարդում ե մախնովցիներին:

Վերջին կռիվներից մեկում, 1921 թվի հունվարի 3-ին, մի սաստիկ ցուրտ յերեկո, Յուստին փոքրիկ քաղաքի շրջանում, Բուզովկա գյուղի մոտ ընկավ դիվիզիայի փառահեղ պետ Ալեքսանդր Պարխոմենկոն: Նրա աճյունը տարվեց Լուգանսկ և այնտեղ փառավոր կերպով թաղվեց:

Պարխոմենկոյի անունը մոռացված չե: Նա ապրում ե բանվորների ու գյուղացիների սրտում: Նրա անունն այժմ կրում ե Կարմրադրոշ հեծելազորային դիվիզիան, վորի հրամանատարն եր նա: Նա կրում ե իսկական պրոլետարական հերոսի այս փառավոր անունը վորպես մեր հայրենիքի թշնամիների դեմ տա-

րած հաղթանակների խորհրդանշան: Սուր են Պարխոմենկոյանների սրերը: Պարխոմենկոյանները շատ լավ են կոտորում, շատ լավ են ծակոտում, դիպուկ են կրակում, նրանք քաջ ձիեր սւնեն: Նրանք քաղաքականապես հրաշալի յեն պատրաստված:

Թող վոչ-վոք չվորձի հարձակվել բանվորա-գյուղացիական արյունով ներկված մեր հայրենիքի սըրբազան տերիտորիայի վրա: Պարխոմենկոյի անվան հեծյալ դիվիզիայի մարտիկները, հրամանատարները, քաղաշխատողները հզոր, բանվորա-Գյուղացիական Կարմիր Բանակի հետ միասին յերկրի յերեսից կջնջեն ամեն մի թշնամու:

ՌՈՒԴՆԵՎ

Նիկոլայ Ալեքսանդրովիչ

«Խոր կսկիծով եմ ծում ընկ. Ռուդենվի հեռուական մահը մարտի փառավոր դիմում հակահեղափոխության դեմ»:

(ՍՏԱԼԻՆ)

Լույսը բացվեց: Գիշերվա զանգաղկոտությունը ճեղքելով՝ դարնանային արևի առաջին ճառագայթները դիպան մառախուղով ծածկված խոնավ գետնին: Բնությունը կենդանացավ, բայց ողում դեռ անդորր-Նեղմություն ու հանգստություն էր տիրում...:

Յեվ հանկարծ հնչեց մի ուժեղ, վորոտալից հարված: Հողի, ծխի ու կրակի սյուն բարձրացավ գետնից: Խարկովի ծայրամասում:

1918 թվի ապրիլի 9-ին եր: Ոտարերկրյա ուսու-
պացիոն զորամասերի հրամանատարութիւնը հրա-
մայել եր Նարկովը պաշտպանողների հետ գործը
վերջացնել, գրավել քաղաքը և շուտով ուղարկել
յենթարկել Գոնրասը:

Ուղարկանների 21 հետևակ և 3 հեծելազորա-
յին դիվիզիաներ, ավստրիական 8 հետևակ և 2 հեծե-
լազորային դիվիզիաներ— մոտ 300,000 հիանալի
զինված, խիստ վարժված, սովորած, իմպերիալիս-
տական պատերազմի դպրոցն անցած զինվորներ գեր-
մանական ավազակային բուրժուազիայի հրամանով
դրավել եյին խորհրդային Ուկրաինան:

Ուղարկանների զորքերը հարձակվեցին անպաշտ-
պան, պատերազմից քայքայված հանրապետութեան
վրա «գլխավորապես խորհրդային էշխանութիւնը
տապալելու և հին բուրժուական ուժերը վերականգ-
նելու համար» (Ստալին): Ոտարերկրյա հալածա-
չիղջներն ուղղում եյին ստրկացնել ուկրաինական ժո-
ղովրդին և Ուկրաինան իրենց գաղութը դարձնել:

Ինտերվենտների զորքերի դեմ խորհրդային Ու-
կրաինան սկզբում միայն 20000—30000 մարտիկ-
ներ կարող եր դուրս բերել:

— Սոցիալիստական հայրենիքը վտանգի մեջ և—
հնչում եր բոլշևիկյան կուսացութեան կոչ անող
ձայնը: Այդ կոչով հայրենիքի բոլոր լավագույն զա-
վակները շարժվեցին դեպի հավաքակայանները, ցու-
ցակազմելու կարմիր բանակում և ռազմական ջո-
կատները մտնելու:

Բայց Նարկովը դեռևս պաշտպանում եյին մի-
քանի ռազմական ջոկատներ, վորոնց մեջ իրենց արի-

ութեամբ և սովորութեամբ աչքի եյին ընկնում ըն-
կերներ Վորոշիլովի և Ռուզնեվի ջոկատները:

Հունվարի 9-ի լուսաբացին ուղարկանների ծանր
հրետանին կրակ բացեց՝ սրատրաստելով հետեվակի
զրոհը: Արկերն ավելի ու ավելի հաճախ եյին ընկ-
նում քաղաք:

— Ընկեր հրամանատար, ախր ուղարկանները
լուրջ կերպով են կպել մեզ: Մանր հրետանին ե խը-
փում,— խոսեց մարտիկներից մեկը՝ դառնալով դեպի
Ռուզնեվը, վորը հենվել եր ծառին, վորի յետևից դի-
տում եր իրեն համար դեռ անորոշ ուղարկանների
հետևակի տեղաշարժումը:

— Գրոհի յեն պատրաստվում, չենք դիմանա,—
ինքն իրեն մտածեց Ռուզնեվը և լսելի կերպով պա-
տասխանեց.— Այո՛, ուղղում են Նարկովը գրավել:

— Այ, յեթե նրանց թնդանութները մերը լինեյին
և դարձյալ լուգանցիների պես յերկու-յերեք ջոկատ
ունենայինք, մենք վոչ մի դեպքում Նարկովը չեյինք
զիջի,— կարծես իր հրամանատարի մտքերը գուշա-
կելով, նկատեց մարտիկը:

— Վոչինչ, մի՛ վհատվիր, այսոր մենք նահան-
ջում ենք, քաղաքներ ենք հանձնում, վորովհետև նրանք
ավելի ուժեղ են, իսկ, այ, վաղը... վաղը մեր ամ-
բողջ ժողովուրդը վտաքի կելնի նրանց դեմ, այն ժա-
մանակ ուղարկանները կհիշեն իրենց այսորվա հեշտ
հաղթութիւնների մասին: Համբերութիւն, համա-
ռութիւն,— ահա թե այժմ ինչ ե հարկավոր մեզ: Մի՛
վհատվիր, ամրացիր, մեր ուրախութիւնն առջևներս
ե,— պատասխանեց Ռուզնեվը և հեռացավ:

Մարտիկը, վոր դեռ Տուլայում ծառայում եր

Ռուսներէն վաշտուամ և այժմ կամավոր կերպով եր
մտել նրա ջոկատը, նայեց իր հրամանատարի յետե-
վից և դառնալով դեպի իր հարևանը՝ ասաց.

— Հրաշալի տղա յե, խելոք, կարողանում ե հու-
ռադրել: Այսպիսի մարդու հետ լալկանություն աս-
նելն ել ամոթ ե:

...Կռիվը բորբոքվում եր. հրանութային կրակն
ուժեղանում եր. ճարճատում եյին զնդացիրները:

Ռուսներէլը զնում եր շղթայի կողքով. թեթև
կերպով թռչկոտելով առուներով: Նրա ջահել, յե-
սանդուն դեմքին, վորի դորչանման գույնը ցույց եր
տալիս անհանդիստ անցկացրած մարտական որեր ու
անքուն գիշերներ, ժպիտ եր խաղում: Նա մարտիկ-
ների հետ կատակներ եր անում, ծիծաղում եր, հրա-
պուրում, խրախուսում եր:

Այստեղ, ոտարերկրյա հափշտակիչների հետ ու-
նեցած տաք կռիվներում Ռուսներէլը հանդիպեց զար-
մանալի մարդկանց, վորոնք լի եյին վճռականու-
թյամբ, հմայիչ անվեհերությամբ և հաղթելու յեր-
կաթե կամքով: Լուզանսկի բանովրական ջոկատը,
վոր կռվում եր խարկովի տակ, նրա խիզախությունը
կռվի մեջ, կարգապահությունը նման չեյին այն բո-
ւորին, ինչ վոր մինչև այդ տեսել եր Ռուսներէլը:

Ինքը կողմնակից լինելով կաղմակերպվածու-
թյան ու կարգապահության, ունենալով մարտիկի
զարմանալի անձնական հատկություններ՝ խիզախու-
թյուն, համառություն, յեռանդ և տոկունություն՝
Ռուսներէլն անսովոր բավականություն եր զգում, վոր
կռվում ե «ընկեր լուզանսկցիներէ» հետ միասին,
կողք-կողքի:

Այդ որից ընդմիշտ, մինչև իր հերոսական մա-
հը, Նիկոլայ Ռուսներէլն իրեն կապեց Լուզանսկի ջո-
կատի հրամանատար, բոլշեիկ, սոցիալիստական հայ-
րենիքի զինված պաշտպանության տաղանդավոր կաղ-
մակերպող Կլիմենտ Յեֆրեմովիչ Վորոշիլովի հետ:

...Նիկոլայ Ալեքսանդրովիչ Ռուսներէլը ծնվել ե
Տուլայի նահանգի Լյուտորիչի գյուղում, գյուղական
քահանայի ընտանիքում:

Փոքրիկ Կոլյայի անհող մանկությունը մոռայլեց
հոր դաժան վճռով, վորն ուզում եր իր վորդուն կրո-
նական պաշտամունքի արժանավոր սպասավոր տեսնել:
Կենսուրախ, զգայունակ Կոլյային բերին խեղդուկ ու
ցուրտ քարե պատերով հողևոր դալրոցը:

Բայց սեմինարիստների վայրենի բարձերը, ման-
կավարժների դաժան վերաբերմունքը, անմիտ, մե-
խանիկորեն անդիր անելը և սեմինարիական պայման-
ների նեխած ու փտած մթնոլորտն այնուամենայնիվ
չկարողացան սպանել ջահել Նիկոլայի վառվռուն ու
դեպի կյանք ձգտող բնավորությունը: Ռուսներէի պըր-
պտուն միտքը և հարցասիրությունը չկարողացան
հաշտվել աստվածաբանական գիտությունների ոռ-
տինայի հետ: Դեպի կենդանի իրականությունը յե-
ղած բուռն ձգտմանը յեղք եր հարկավոր, և Նիկո-
լայը, հակառակ հոր կամքի, հաստատ վճռեց սեմի-
նարիան թողնել և գիմնազիա մտնել: Նա համառ,
նստաջան կերպով, առանց հորից ողջություն ստա-
նալու, պատրաստվում ե գիմնազիայի համար...

Ահա և քննութիւնը: Նիկոլայը դերպանց քննութիւնն
աւելց և նրան ուղղակի Ե-րդ դասարան ընդունեցին:
Այս հաջողութիւնն Ռուզնեի գլուխը չչնկեց: Գիմ-
նագիտ մտնելով՝ նա այստեղ ևս նույնպիսի լուրջ
ձգտում ցուցաբերեց դեպի ուսումը, դեպի դիտելիք-
ներն ու իր աշխարհայացքն ընդլայնելու գործը: Նա
նույնքան լավ է սովորում, շատ է կարդում և ա-
ռանձին բավականութիւն է զգում հասարակական-
քաղաքական դիտութիւններն ուսումնասիրելու մեջ:

Հասարակական և սոցիալ-տնտեսական դիտու-
թիւններով այսպես հրապուրվելն էլ հենց նրան
դուրս է բերում հեղափոխական պայքարի ճանա-
պարհը:

Այդ ամենապատասխանատու հեղափոխական հա-
սունացման շրջանում Նիկոլայ Ռուզնեյը մի բախ-
տավոր պատահականութեամբ Տուլայում 1913 թվին
հանդիպում է հայտնի հեղափոխական, հին բոլշևիկ,
նշանավոր մարքսիստ Գավրիլի Դավիդովիչ Լինդո-
վին (ընկ. Լինդովը ԽՍՀՄ-ի քաղաքացիական կովի-
ժամանակ 4-րդ կարմիր Բանակի քաղաքական կոմի-
տոն էր և Ուրալյան ռազմաճակատում ընկալ հերոս-
սի մահով):

Տասնյոթ տարեկան Նիկոլայի հանդիպումն ու
մերձեցումը Գավրիլի Դավիդովիչի հետ խոր, ան-
ընջելի հետք թողեցին Ռուզնեյի կյանքում: Այդ որից
հին բոլշևիկը քայլ առ քայլ, ամուր կերպով, ուշա-
դրութեամբ ուղղում էր Նիկոլային դեպի իսկական
հեղափոխականների լագերը, դեպի բոլշևիկյան կու-
սակցութեան շարքերը:

Վորպիսի՝ բացառիկ հաճույք և ներքին բավակա-

նութիւն էյին պատճառում Նիկոլային Գավրիլի Դա-
վիդովիչի խնամքով ընտրած մարքսիստական դրա-
կանութեան խորացած ընթերցումը կամ խոհուն ու-
սուցչի հետ ունեցած մտերիմ զրույցները քաղաքա-
կան նյութերի մասին:

Նիկոլայը 1915 թվին մտալ համալսարան: Նա
այստեղ բերեց դիմնագիտում ձեռք բերած դիտելիք-
ները և Գավրիլի Դավիդովիչի շնորհիվ ստացած
մարքսիստական դաստիարակութիւնը: Նիկոլայն
այժմ վոչ միայն սովորում է, այլև ակտիվ անդամ է
հեղափոխական ուսանողական խմբակի և նրա վորո-
շումները կատարող գործունյա և յեռանդուն ան-
դամներից մեկն է:

Բայց համալսարանում սովորելը Ռուզնեին վի-
ճակված չէր: 1916 թվին նրան կանչեցին ցարական
բանակը և, վորպես ուսանողի, ուղարկեցին Մոսկվայի
Ալեքսանդրյան զինվորական դպրոցին կից գտնվու-
պրապորշչիկների արագացրած դասընթացները:

Դասընթացներն ավարտելուց հետո Նիկոլայ
Ռուզնեյը սպայութեան կոչվեց և նշանակվեց Տուլա՝
30-րդ հետևակ գունդը:

Գալով գունդը՝ Ռուզնեյն այնտեղ նպաստավոր
պայմաններ գտալ աշխատանքի համար: Ուշադրու-
թեամբ դիտելով իր ստորադրյալ զինվորներին, վո-
րոնց ճնշող մասը հասնին առած, կիսազրադետ մար-
դիկ էյին, Ռուզնեյը նրանց նկատմամբ ունեցած իւ-
րաւ վերաբերմունքով քայլ առ քայլ կտորեց այն ան-
բարյացակամ վերաբերմունքը, վոր զինվորները
գաղտնի կերպով տածում էյին դեպի սպաները:

— Սպա յե, բայց բոլորովին վոչ այնպես, ինչ-

պէս մյուսներն են, — առում էյին զինվորներն Ռուզ-
նեվի մասին, — վարվող է, կռուիտ է, չի գորում,
զինվորներին չի հայհոյում:

Զինվորներն սպա Ռուզնեվին առանձնապէս սի-
րում էյին, վորովհետև նա «մտերիմ կերպով» զրու-
ցում էր իրենց հետ ընտանիքի, դուրսի, տարվա բեր-
քի մասին: Ռուզնեվի հասարակ, հասկանալի խոսքերն
ըմբռնելի էյին ու անսովոր:

Ըմբռնելի էյին, վորովհետև այնքան ճշմարիտ
էյին, վոր վիճել ել չէր կարելի: Անսովոր էյին նրա
համար, վոր յեթե Ռուզնեւը խոսում էր թաղավորի
մասին, այնպէս էր ստացվում, վոր կարծես նրա դեմ
էր խոսում: Յեթե պատերազմի մասին էր խոսում,
դուրս էր գալիս, վոր պետք է կռվել վոչ թե գերմա-
նացիների, այլ ուրիշ թշնամիների հետ:

... Պայթեց փետրվարյան հեղափոխութիւնը:

Այդ որերին Նիկոլայ Ռուզնեւին անճանաչելի յեր:
Յեռուն հեղափոխական դործունեյության մեջ ծա-
վալում է մասսավիկի և կազմակերպչի նրա տա-
ղանդը: Ռուզնեւի շուրջը հավաքվեց հեղափոխակա-
նորեն տրամադրված զինվորների մի ամուր կռիւկով,
վորոնց վրա նա հենվում է իր աշխատանքում:

Ռուզնեւին ամբողջ ժամանակն անց է կացնում
զինվորական մասսաների մեջ: Նա յելույթներ է ու-
նենում միտինգներում, բացատրում, հրավիրում է
կազմակերպվել և զինվորների կոմիտեներ է ստեղ-
ծում:

Այդ որից սկսած զնդին վերաբերող վոչ մի հարց
առանց Ռուզնեւի չէյին վճռում: Նրա խոսքը լրում ե-
յին, նրա կարծիքն որենք էր: Դեպի Ռուզնեւին յեղած

անսահման վստահութիւնը և նրա բարձր քաղաքա-
կան հեղինակութիւնն արտահայտեց ամբողջ դուռնդ՝
նրան գնդի հրամանատար ընտրելով: Դուռնդը
պատրաստ էր իր նոր հրամանատարի առաջին խնդ
հրամանով դուրս գալ հեղափոխութիւնը պաշտպա-
նելու:

Ռուզնեւի լարված և մեծ հեղափոխական աշխա-
տանքը միայն գնդի շրջանակներով չէր սահմանա-
փակվում: Իր հին բարեկամ-դաստիարակ Լինդովի
հետ միասին նա յեռանդով աշխատում էր Տուլայում
ՌՍԴԲԿ զինվորական կազմակերպութիւնն ստեղծել:

Տուլայի ՌՍԴԲԿ զինվորական կազմակերպու-
թիւնը բաղկացած էր բոլշևիկներից և մենշևիկներից:

Բոլշևիկների յեռուն, անխոնջ աշխատանքը,
զինվորական կազմակերպութիւնի ղեկավարներ Լին-
դովի և Ռուզնեւի բուռն տենչն ու սկզբունքայնու-
թիւնը մենշևիկների քեֆին չէր դալիս: Յուրաքան-
չյուր որը նրանց համար հիասթափութիւն էր բե-
ղում: Տուլայի կայսգորի հիմնական մասսան բոլշե-
վիկյան լոզունգներին էր հարում: Լինդովի և Ռուզ-
նեւի ժողովրդականութիւնը զինվորների շրջանում
աճում էր ամեն ուր, նրանց ճառերը լսում էյին մեծ
ուշադրութիւնով: Յերբ բոլշևիկների հաջողութիւն-
ներից սրանեղած մենշևիկները փորձեցին իրենց ձեռ-
քըն առնել զինվորական կազմակերպութիւնը, խիստ
կերպով նրանց դեմ դուրս յեկալ Ռուզնեւի: Նրան
պաշտպանեց կազմակերպութիւնը և մենշևիկները
պարտվեցին:

Տուլայի զինվորների շրջանում բոլշևիկների աշ-
խատանքի արտասովոր թափը հայտնի դարձաւ ժա-

մանակավոր կառավարութեանը: Բողբեղի զնդի հը-
թամանատար Ե:

Ժամանակավոր կառավարութեանը վճռում է
կազմալուծել գունդը: Բայց ինչպե՞ս. զինվորները
խռովութեան կբարձրացնեն: Ձերբակալե՞լ բողբեղի
հրամանատար Ռուզնեկին: Ավելի վատ կլինի: Ձին-
վորները նրան չեն հանձնի: Այդ ժամանակ վճռեցին
ամբողջ գունդն «ոպերատիվ» կարգով փոխադրել
Խարկով, հետո Մոսկվայից, հուլիսի, վոր այնտեղ
զինվորները «խելքի կգան»:

Բայց ժամանակավոր կառավարութեանը սխալ-
վեց: Հենց վոր գունդը Ռուզնեկի զխավորութեամբ
Խարկով հասավ, նա իր միջից 16 պատգամավոր ընտ-
րեց՝ Խարկովի խորհուրդին մասնակցելու: Գնդի պատ-
գամավորները խորհուրդ յեկան, իրենց լիազորագրերը
ներկայացրին և ամենից առաջ հարցրին.

— Իսկ այստեղ վորտեղ է ձեր բողբեղեան
Ֆրակցիան:

— Այստեղ, այ, դեպի աջ: Իսկ դուք ի՞նչ գոր-
ծով եք գնում նրանց մոտ:

— Ի՞նչպես թե ինչ գործով: Գնդի հրահանգն ենք
կատարում: Ձինվորները խիստ հրամայել են՝ բողբե-
ղիկները Խորհուրդներում ամենաառաջին մարդիկն
են: Մտերմացեք նրանց հետ, լսեցեք ու պաշտպանե-
ցեք նրանց: Այ, դրա համար ել այնտեղ ենք գնում:

Խարկովում շատ կուսակցական բջիջներում և
կայագործի մասերում Ռուզնեկը շուտով հայտնի
դարձավ վորպես անխոնջ, յեռանդուն, հրաշալի բոլ-
չեիկ: Ռուզնեկը մեծ, զանազան բնույթի աշխատանք
եր տանում— կուսակցական բջիջներ եր կազմակեր-

պում, ռազմաճակատ եր գնում վորպես պատվիրակ,
յեղևյթներ եր ունենում միտինգներում:

Մոռանալով իր մասին, իր անձնական գործերի
մասին՝ Ռուզնեկն ամբողջովին թաղվում եր կուսակ-
ցական աշխատանքի մեջ: Կուշա չեր քնում, մոռա-
նում եր ուտելու մասին, բայց իրեն հանձնած գործը
չեր թողնում, մինչև չեր վերջացնում:

Նրա բացառիկ ազնվութունը, կարեկցող սիրտը,
անկեղծութունը հարգանք եյին առաջ բերում դեպի
նա նույնիսկ այն զնդի ղեակցիոն սպաների շրջա-
նում, վորտեղ «ծառայում եր» Ռուզնեկը:

Յերբ տեղի ունեցավ Հոկտեմբերյան Մեծ հեղա-
փոխութեանը, 30-րդ զնդի զինվորները Ռուզնեկի
զխավորութեամբ և նրա հրամանատարութեամբ նը-
պատեցին խորհուրդին իշխանութուն նվաճելուն և
հաստատելուն Խարկովում, իսկ հետո մեծ մասով
մտան Ռուզնեկի կարմիր-զվարդիական ջոկատը:

... Ոկուպանտները ձեղքելով հասան կայարանին
և գրավեցին այն: Այնուհետև դիմադրելը վտանգա-
վոր ու անմիտ եր դառնում: Ոկուպանտների զորքերի
զորհը Խարկովի վրա շեշտակի յեր և համակենտրո-
նական: Կարմիր-զվարդիական շատ ջոկատներ շրջա-
պատվեցին, մյուսներն ինքնազուլս վիճակից ողտ-
վելով՝ դեռ կովի սկզբում լքեցին տեղամասերը:

Խարկովից վերջինը հեռացավ ընկեր Վորոշիլովի

Լուսաւորակի ջոկատը: Նա ճեղքեց, դուրս յեկավ ոկու-
պանտոնների շրջապատումից և գիշերային հոգնեցող
յերթերից հետո վերադարձավ Լուսաւորակ:

Պարկովի կռիւների ժամանակ սկսեցին Լուսաւոր-
ակի ջոկատի շուրջը հավաքվել բոլոր նրանք, ովքեր
տոկուն էին, կարգապահութեան վարժված, հեղա-
փոխութեան գործին նվիրված: Հենց այդ որերին էլ
Լուսաւորակի մարտիկների ընտանիքը մտավ նաև Նի-
կոլայ Ռուզնեկը:

1918 թվի ապրիլի վերջերին Ռուսակովո—Լու-
սաւորակի շրջանում հավաքվեցին մեծ թվով կարմիր
ջոկատներ: Հենց այնտեղ էլ նորերը կազմվեցին,
բայց նրանք բոլորը միացած չէին: Բացակայում էր
միասնական հրամանատարութիւնը: Այս քառուստ, այս
խառնաշփոթութեան մեջ միայն մեկ բան պարզ
էր. դերմանական կանոնավոր դիվիզիաների առաջ
ջոկատները չէին դիմանա: Այս ջոկատներից Ե—րդ
բանակ կազմելն այնքան էլ հեշտ չկատարվեց: Վո-
բոշիլովը, վոր բանակի հրամանատար էր նշանակված
և Ռուզնեկը՝ բանակի շտաբի պետը, դերմարդկային
ջանքերով կարողացան կարգ սահմանել, վորովհետև
ջոկատների առանձին հրամանատարների կողմից
ուղղակի դիմադրութեան էին հանդիպում:

Ընկեր Վորոշիլովը Ռուզնեկին հրամայեց բոլոր
ջոկատների, նրանց քանակի, սպառազինման, հան-
դերձանքի, մթերքի հաշիվը կազմել: Այս ամենապա-
տասխանատու հանձնարարութիւնն Ռուզնեկը կա-
ռարեց առանց ուժեր ու կյանք խնայելու: Հաշվառ-
ման դժվարութիւնն այն էր, վոր կարգապահու-
թիւն չկար, կարմիր—դվարդիականի նշաններով քո-

յարկված ջոկատների մեջ էին մտնում անարխիստ-
ներ, յերբեմն ուղղակի ժողովներ, վորոնք ջոկատի
ամբողջ ունեցվածքն համարում էին իրենց անձնա-
կանը:

Ահա որինակ, դրոշ Ալեքսեյ Տոլստոյն ինչպես և
նկարագրում իր «Հաց» վեպում այդ ժամանակաշր-
ջանի տեսարաններից մեկը.

«Ճանապարհներին՝ պերոնի վրա մարդիկ խժժում
էին մրջյունների պես, դոռում էին մի քանի հա-
րյուր կողորդներ: Չեռները թափահարելով՝ նրանց
նեղ, ջղայնացած շրջանը շրջապատել էր մի տաքա-
ցած խմբակ, վորտեղ ամենից գլխավոր բանն էր կա-
տարվում.— «Չերեպախա» զրահակրի յերեք նավաս-
տիներ և «Բուրյա» ջոկատի մեկ տասնյակ անար-
խիստներ ծեծելով քաշ էին տալիս—ինչպես յերևում
է գնդակահարելու էին տանում— գոռնատ, կարմը-
բած աչքերով, ասորական զզգրած մորուքով ժողկոմ
Մեթինին և կոլյա Ռուզնեկին. նրա ճակատի չանդը-
ռած յերեք վերքերից արյուն էր թափվում, լայն
դիմնաստորկայի ոճիքը պատռած էր, դեմքն այրան-
դակված. նա աշխատում էր ազատվել և նույնպես
կատաղած դոռում էր:

Ուսերով ճանապարհ բանալով, այդ խմբի մեջ
ընկան Վորոշիլովը, Պարխոմենկոն, Լուկաչը, Ծչա-
դենկոն և հրամանատարներից նրանք, ովքեր հասան
նրանց յետևից:

— Ի՞նչ է պատահել,— բարձր ձայնով կանչեց
Վորոշիլովը... Յեվ նավաստիների ու անարխիստների
կրծքին դեմ առան նազանների փողերը:

— Ի՞նչ է պատահել,— դուռաց Լուկաչը, շըր-

Նապատող ամբոխի մեջ աչքերով իր ջոկատից վորեւե յեկին փնտռելով...

Այս բոլորը կատարվեց հանկարծ, կտրուկ, վրձ-
ոականորեն: Նավաստիներն Ռուդնեվին և Մեփինին
բաց թողին: Անարխիստներից մեկը— փոքրիկ, մը-
կանոտ, կրակի պես շեկ—իրեն գցեց ամբոխի մեջ,
բայց այնտեղ յերկար մաղալորի հետ նրա ոճիքից
բունեց ահադին Բոկոնը— թափահարեց և կրկին հը-
րեց շրջանը...

Մեփինը դառը թուրը կլանելով, ասաց Վորոշի-
լովին:—

— Մենք «Չերեպախայից» սկսեցինք. վորոշեւ
եյինք ստուգել բանակի արժեքները պարունակող
սեյֆը... Իսկույն հրամանատարութեան մեկ մասի
թշնամական տրամադրութեանը յերևաց: Այս յերեքը
մեզ նույնիսկ ատրճանակներով սպառնացին՝ թույլ
չտալով սեյֆը բանալ... Բանն այս է. «Չերեպախայի
մոտ և հենց վազոնում, այ, սրանք եյին սրանք,—նա
ցույց տվեց անարխիստներին:—Նրանք պարզ կերպով
ազիտացիա եյին մղում... Տրամադրութեանը բարձ-
րանում եր... Մենք պնդում եյինք բանալու վրա...
Մեզ վազոնից դուրս քաշեցին, դնդակահարել սպառ-
նալով...»

Ահա թե Ռուդնեվին ինչ պայմաններում եր վի-
ճակված կատարել Ծ-րդ Կարմիր բանակն ստեղծելու
ուղղմական հրամանը:

...Ապրիլի 28-ի մոտերքը, յերբ ընկ. Վորոշիլովի
բանակի 80 եշելոնները մոտենում եյին Միլերովո

կայարանին, դրուժյունը չափազանց ծանր եր: Ոկու-
պանտները գրավել եյին Չերտկովո կայարանը,
կտրելով ճանապարհը դեպի Հյուսիս: Դեպի Ռոստով
տանող ճանապարհը նույնպես գրավված եր գերմա-
նական զորքերով: Ցարիցինի ճանապարհը հարվածի
տակ եյին պահում սպիտակ կազակները: Ծ-րդ բա-
նակը թշնամիների ողակում եր պտնվում: Ոկուպանտ-
ների հրետանին ուժակոծում եր ավանը, իսկ ինք-
նաթիռները կայարանի վրա եյին ոռումբեր գցում:
Կամենսկայա կայարանից 18 կիլոմետրի վրա, Գուն-
դարովսկայա կայարանում, ընկած եր սպիտակ կազա-
կուժյան հակահեղափոխական ոջախը— գեներալ Գու-
սելչիկովի ուղղակայանը: Գուսելչիկովը, վորին
պաշտպանում եյին ոկուպանտները, հարված եր պատ-
րաստում Բելայա Կայիտվայի վրա:

Ընկեր Վորոշիլովին այս բարդ պայմաններում
հաստատ վճռել եր Լիխայայի վրայով ձեղքել անցնել
Ցարիցին, նախաձեռնութեանն իր ձեռքն առնել և
չեչտակի կերպով խփելով Գունդարովսկայա ստանի-
ցային, յետ շարտել սպիտակ կազակներին և եշելոն-
ներն անցկացնել Կամենսկայայի վրայով:

Կայարան հավաքվեց Ծ-րդ բանակի ղեկավար
կազմը: Քննարկում եյին այն հարցը, թե դրանից հե-
տ ի՞նչ պետք է անել:

«Կոլյա Ռուդնեվը,— գրում է Ա. Տոլստոյը—կո-
պերը ցած դրած, բերանը բացած, ջանք անելով լը-
սում եր. նրա պատանեկական դեմքը հոգնածութեան
քողով եր ծածկված... Ուրիշները, մահու չափ հոգ-
նած, արևից այրված, նստած եյին, վորը ձեռքով

աչքերը ծածկած, վորը դուրսը բուռն ցընկերին հենած: Պարխոմենկոն տոմս եր դրում. բեխերը բռնած, մատով խփելով, այդ տոմսը դցեց Կոլյա Ռուզնեվին: Նա կարգաց՝ «Հոլյո դիր Կլիմի վրա...» և ժպտաց բանալով սպիտակ առամները:

— Ծանապարհը դեպի հյուսիս կտրված է. ուսկ անել— ճեղքելով Լիսկի անցնել— անմտութուն է,— հուզված ասում եր Մեփինը՝ մորուքը Վորոշիլովի կողմը ձգելով: Ծանապարհը Լիսայայի վրայով, ինչպես յերևում է, նույնպես կտրված է: Միակ ճանապարհը մնում է դեպի արևելք Լիսայայի վրայով— դեպի Յարիցին: Բայց կարո՞ղ ենք յերաշխապորել, վոր դերմանացիները Լիսայայի վրայով մեզ թույլ կտան անցնել, մեզ համար արյունոտ բաղանիք չեն սարքի: Վոչ, յերաշխավորել չի կարելի: Յեվ յեթե նույնիսկ կարողանանք բոլոր եղբայրներն անցկացնել Լիսայայի վրայով, մենք պետք է յերկու հարյուր վերստ անցնենք դեպի Յարիցին՝ ապաստամբած կազակության միջով: Մենք կարո՞ղ ենք տասնհինգ հազար կին, յերեխա ու բանվոր պատերազմի պատահականութուններին յենթարկել: Վոչ. չենք կարող... Յեզրակացութուն...:

— Հա՛, յեզրակացությո՞ւն,— ցնցվելով խոսեց Կոլյա Ռուզնեվը:

— Յեզրակացութուն.— մենք տոպրակի մեջ ենք... Մենք ծանրաբեռնված ենք անմարտունակ տարրերով... Մարտական զորամասերը դեռ չափազանց անկարգապահ են... Այդ դրությամբ մենք չենք կարող ճեղքել վոչ դեպի հարավ, վոչ դեպի հյուսիս, վոչ դեպի Յարիցին... պետք է հիշել, վոր Բրեստի

պայմանագրի համաձայն. դերմանացիները չպետք է դրավեն Դոնեցի շրջանը: Յեթե մենք մնանք այստեղ և նրանց ձեռք չտանք, ուրեմն ոկուպանտներն ել չիմք չեն ունենա մեզ ձեռք տալու... Յերեք-չորս շաբաթում մենք բանակը կարգի կբերենք, մեր ուժերը կժողովենք, կվարժեցնենք կարգապահության, և այն ժամանակ կկարողանանք հարձակման անցնել— ձեռաց, առանց վաթսուն եղբայր կոչմարային ավելահչոի... Յես առաջարկում եմ մնալ Միլլերովոյում...:

Նա դարձավ դեպի Արտյոմը, և սա ծանր կերպով դուրսը շարժեց: Խոտոած Բախվալովն առանց նայելու պատասխանեց. «Այո, ուրիշ յեղ չկա»: Պարխոմենկոն խոտովեց, բեխերը կրծոտեց: Կոլյա Ռուզնեվն ուսերը թոթվեց, կարծես մարմինը քոր եր դալիս:

Վորոշիլովը քիփ հաղնված, թարմ, կարմիր, խաժ աչքերով ժպտալով—ինչպես միշտ, կարծես ազահաբար ներս եր ծծում բառերն ու տպավորութունները:

— Կարո՞ղ եմ,— նա ձեռքը մեկնեց Արտյոմին,— նա կրկին ծանր կերպով դլխով արավ.— յես համաձայն եմ ընկեր Մեփինի հետ. բանակը ցրել չի կարելի... Չոկատները պետք է միացնել, կարգապահության վարժեցնել,— նա վերկացավ, կարճ շարժուով ուղղեց ուսի փոկերը,— բայց յես համաձայն չեմ, մով ուղղեց ուսի փոկերը,— բայց յես համաձայն չեմ, մով ուղղեց ուսի փոկերը, — բայց յես համաձայն չեմ, մով ուղղեց ուսի փոկերը, — բայց յես համաձայն չեմ, մով ուղղեց ուսի փոկերը...:

Նրա ձեռքը կախվեց ոդում: Յերկաթուղու

կայարանի մեծ պատուհանների յետևում պայթյուն լուվեց, ջարդված ապակիները ցած թափվեցին: Թըվթըվում էին փախչողների վոտները... Գոռում էլին «Յերկուսին... Հիվանդապահներ... Նայիր, նայիր, — ելի յե թռչում... Մտեք վազոնի տակ...»: Յեվ նորից ինքնաթիռից ուումը ընկավ... Կրի, ծխի, կըտորտանքի սյունը շեղակի ներս թռավ պատուհանից ու թափվեց սեղանի շուրջը նստածների վրա: Արտյոմը ծիծաղեց, արիւմ սրբեց մերկ դանդը. Բախվալովը դաժան կերպով չթօնեքը դուրս ցցեց՝ նայելով պատուհանի կողմը: Պարխոմենկոն բաս ձայնով ասաց.

— Յեթե կտրին ընկներ, շիլա-իլավ կդառնայինք... Վորոշիլովը ձգվեց դեպի թղթերի վրա ընկած գլխարկը, ամուր ծածկեց:

— Տեսա՞ք նրանք ինչպես են մեզ հանդիստ թողնում: Ընկերներ, մեր սրբազան խնդիրն է՝ պահպանել բանակը, պահպանել ամբողջ դուշը, պահպանել մեզ վստահած գաղթականներին: Ճանապարհը մեկ է—դեպի Յարիցին... Ճեղքելով կանցնենք մեկ ամիս, յերեք ամիս: Ճանապարհին կկազմվենք, կռիվներում կամրանանք... Մենք Յարիցին պետք է դնանք մարտական բանակով... Յեվ թող Տրոցկին պնդի մեր զինաթափման վրա...

— Զինաթափում— նորից հարցրեց Արտյոմը կարմրատակելով:

— Այո՛... Տրոցկին հրամայել է գլխավոր շտաբին՝ զինաթափել ուղրախնական բոլոր բանակներն ու ջոկատները, վորոնք անցնում են Վելիկոռուսիայի սահմանը, վորպես թե գերմանացիների հետի պայմանադիրը կատարած լինելու համար: Ձե՛՛մ հավա-

տում: Տրոցկին մեզ պարտիզանական բանդիտներ է համարում... Տրոցկու պահանջը համարում եմ մեծ սխալ...

— Դավաճանութուն, — բաս ձայնով վրա բերեց Պարխոմենկոն:

— Հեղափոխութունը մեկ է (վորոշիլովի դեմքը բռնկվեց): Մենք մեկ թշնամի ունենք, մեկ ռազմաճակատ, մեկ ստրատեգիա— Դոնի վրա, Ուկրաինայում, Վելիկոռուսիայում... Այժմ այստեղ, Միլլերովյում գերմանացիների հետ կռիվը տեղական է մասնավոր խնդիր է: Ընդհանուր հեղափոխական բնույթի խնդիրն առաջ է տարվում Յարիցինում... Յեթե սպիտակ կազակութունը Յարիցինին տիրի, Վոլգան կմնա հակահեղափոխականների ձեռքում, ամբողջ հյուսիսն առանց հացի կմնա... Յեզրակացութունը հասկանալի յե... Քվեարկության եմ դընում հետևյալ առաջարկը.— անմիջապես բոլոր ելեւոններն ուղղել դեպի Յարիցին և ինչ հանդամանքներում ել լինի, մեր բանակը չցրել և չզինաթափել»:

Կամենսկայայի վրայով անցնելով՝ եչելոնները կանգ առան Լիխայա կայարանում: Առջևում անցքը փակ, կամուրջը պայթեցված է, նրան կարգի բերելը միջանի որ կտևի: Մայիսի 2-ին մոտ այնքան եչելոններ կուտակվեցին, վոր բոլոր ճանապարհները փակվեցին: Խցան գոյացավ: Միաժամանակ Զվերեվո կայարանի շրջանն եր բերված գերմանական զորքերի ահաբեկ քանակութուն, վորոնք պատրաստվում էին Ե-րդ բանակի ճանապարհը կտրել: Եչելոնների շարժման ուշանալը Ե-րդ բանակի հրամանատարությանն

ատիպեց համապարտ պաշտպանութիւնն կազմակերպել: Ընկեր Վորոշիլովը Լիխայա կայարանի պաշտպանութիւնն և այն տեղ կարգ պահելը հանձնեց Ռուզնեկին:

Չնայած Ռուզնեկի ձեռք առած հերոսական միջոցներին՝ կայարանում կատարյալ քաոս եր տիրում:

Յուրաքանչյուրն աշխատում էր վորքան կարելի յէ շուտ դուրս պրծնել եղելոնների և վազոնների ստեղծած թակարգից: Ամեն մեկն ուզում էր իր եղելոնն ուղարկել կայարանից: Վորպեսզի կարելի լիներ մեկ եղելոն առաջ քշել Յարիցինի գիծը, պետք է մի ուրիշը յետ քաշվեր: Յերբ եղելոնը յետ եյին մղում, աղմուկ, աղաղակ, սպառնալիքներ եյին բարձրանում, նռնակներ եյին ճոճում: Վոչ մի բացատրութիւն ու հորդորանք չէր ոգնում: Ռուզնեկին ստիպված էր լինում դործել միայն ուժով, վճռականութեամբ ու համարձակութեամբ:

Ահա թե Ա. Տոլստոյն ինչպէս է նկարագրում այդ ծանր որվա վերջը:

«... Հետեակ ու ձիավոր ոկուպանտները, թվում էր, ամեն կողմից եյին ճզմում: Նրանց թնդանոթները մոնչում եյին ամբողջ հորիզոնի վրա: Յած եյին անցնում ողանավերը: Ամբողջ տափաստանը յետում էր պայթուններից, կարծես ինքը յերկիրն էր սլատուվել ու փոշի յեր ժայթքում: Փոշով ու ծխով էր պատուվել պղնձագուլն արեգակը:

Կայարանում այրվում եյին վազոնները, սրայթում եյին պլաստֆորմներն արկերի հետ միասին: Ծանապարհները ծածկված եյին ծխացող կտորներով, անկարգ կերպով թափթփված եյին դիակները, սողում,

դռուում եյին վիրավորները: Վիրավոր շոգեքարչերի կողքերից շոգի յեր թափվում, շատերն էլ շուռ եյին յեկել՝ անխնեբը դեպի վեր: Ուժեղացող հրետանային կրակը ցաքուցրիվ էր անում այն ամենը, վոր դեռ անձենամխելի յեր մնացել:

Այս աներեվակայելի պայմաններում դեռ շարունակում եյին յետ քաշվել՝ հետները վերցնելով կայարանից ու ճահճից վոնդովոյ մարդկանց: Վորոշիլովը, Արտյոմը, Կոլյա Ռուզնեկը, Չուպայն իրենց բրիգադով, — լարվածութեամբ ու հոգնածութիւնից խլացած, շճած, այս որերում վաղուց անցած կյանքի սահմանը, միայն քաջութեամբ ու վճռականութեամբ եյին պայքարում խուճապի դեմ, անում եյին այն, ինչ վոր դեռ հնարավոր էր այս դժոխքում՝ մարդկանց հավաքել վերջին եղելոնները և դուրս բերել ցարիցինյան գիծը: Ջարդված վազոնները և վիրավոր շոգեքարչերը պատում եյին ումբեթով:

Բլուրներից, ուր դեռ վառվում եյին ջրաղացները, դեպի Լիխայա տանող բոլոր ճանապարհներին նահանջող ձիավորներ եյին սլանում՝ խմբերով ու մենավոր: Թնդանոթային ձիերը սլանում եյին առանց թնդանոթների... Ողում կրակելով, անկանոն խմբերով նահանջում եյին ջոկատները: Նրանք հանդիպում եյին Արտյոմին, վոր փորձում էր կանգնեցնել նրանց: Նա ձիով էր, ամբողջովին մրի մեջ, թաց, սարսափելի պատռտված գիմնաստորկայով: Նա սպառնում, ձիու վրայից խրխոացնում էր, նրա արյունով լցված աչքերը դնդացրից ավելի սարսափելի եյին թվում: Մարդիկ կանգ եյին առնում, և հաջողվում էր նրանց յետ ուղարկել... Բայց արդեն ամբողջ ճակատն շտապ

կերպով նահանջում եր, հրապուրելով նրանց, սվքեր կովի եյին վերադառնում...»

«... Կլիմենտ Յեֆրեմովիչը, — Կոռացին կայա-
րանի պատուհանից :

Կոլյա Ռուզնեվը պերոնը բարձրացավ, մոտե-
ցավ ձիավորին, մեկ րոպե ճակատը կայցրեց նրա ծըն-
կանը :

— Իսկ յես զանգահարում եմ ամբողջ գծում...
Ձիավորներ ուղարկեցի փնտռելու...

— Կամենսկայան մենք հանձնեցինք, — ասաց Վո-
րոշիլովը, — բոլոր զորամասերը հեռացված են շփու-
մից : Իսկ քեզ մոտ ի՞նչ լավ բան կա :

— Տասնվեց եջելոն ե մնացել... Մենք մինչև դի-
շեր կվերջացնենք : (Ճանապարհներին նորից պայթե-
ցին) : Դե, շարունակ մտածում եմ, թե ոկուարանտներն
ինչպես չեն ամաչում : Լավ, սրիկաներ, դիտեն, դիտ-
մամբ են կրակում խաղաղ ազգաբնակիչության վրա...
(նորից պայթյուն) : Գաղթականներ... Այ քեզ խու-
ճապային ժողովուրդ : Հասկանո՞ւմ ես, Կլիմենտ Յեֆ-
րեմովիչ, հինգ հազար մարդ ե ապաստանել ճահիճ-
ները...

— Վոչ վոքի չի կարելի թողնել... վերցրու բո-
լորին...

— Հասկանո՞ւմ ես, զնդացիներն չկան... Ու-
զում եմ ճահճից զնդացիներով վախեցնելով դուրս
բերել...

— Յես քեզ յերկու հատ կտամ :

— Ա՛յ, չնորհակալ եմ...

Ռուզնեվը հանկարծ կնճռոտեց սրված զեթը,

բավ ականջ դնելով, վազեց, պատուհանով ներս մը-
տավ հեռախոսի մոտ...»

«Լիխայա կայարանի մոտ մեծ կովի հետևանքով
մեր ջոկատները, — գրում ե ընկեր Վորոշիլովը, — խու-
ճապահար փախան Բելայայի ուղղությամբ՝ հանդի-
պելով ապստամբած կաղակներին և նրանց զնդակնե-
րին» : Յեվ ահա այժմ վերջինը մոտենալով Բելայա
Կալիտվային՝ ընկերներ Վորոշիլովը, Ռուզնեվը, Պար-
խոմենկոն և Արտյոմը պարզ պատկերացնում եյին,
թե ինչ տրամադրություն ունեն այս ջոկատները, վո-
րոնք անկարգ վիճակում նահանջում են Լիխայայից :
Ուճապային տրամադրություն յերևաց նույնիսկ ջո-
կատների հրամանատարների մեջ : Զանադան կրաս-
նովսկիական ու տրոցկիստական մութ տարրեր աչ-
խատելով քայքայել մարտիկների շարքերը, անհեթեթ
լուրեր եյին տարածում : Մատնիչներն ու խուճապա-
րարները պահանջում եյին թողնել եջելոնները և ռազ-
մերթային կարգով գնալ Ցարինցին :

Հասնելով Բելայա Կալիտվա՝ ընկեր Վորոշիլովը
հրամանատարների ժողով հրավերեց : Հենվելով ընկեր-
ներ Ռուզնեվի, Պարխոմենկոյի, Արտյոմի պաշտպա-
նության վրա՝ ընկեր Վորոշիլովը խիստ հակահար-
ված տվեց խուճապարարներին :

— Հարյուրավոր շոգեքարճեր ու հազարավոր վա-
դոններ այդպիսի թանգազին դույքը տալ թշնամո՞ւմ :
Վո՛չ մի դեպքում :

— Վո՛չ մի մեխ սպիտակ կաղակներին :

— Թույլ չտալ, վոր սպիտակ սողունները մեզ
խեղդեն :

— Կատարյալ մարտական կարգով խնդիր-անցնել ճարիցին:

Բանակի հրամանատարի կամքի ուժով, նրա խոր համոզմունքը, դժվարությունները վերացնելու ջերմ կոչը և բարեկամների յեռանդադին պաշտպանությունը վերացրին թուրքությունը, վհատությունը և խուճապայնությունը:

Հունիսի սկզբին 5-րդ բանակի առաջին եչերոնները մտաեցան Դոնին: Գետի վրայի կամուրջն ավերված էր ցարիցինյան քաղխորհրդի այն ժամանակվա նախադահ տրոցկիստ, հետագայում մերկացված ժողովրդի թշնամի Մինինի ցուցումով: Կամրջի վերականգնումը պահանջում էր շատ ժամանակ, բոլոր ուժերի լարում և եչերոնների պաշտպանման կազմակերպում: Խուճապարարները նորից գլուխ բարձրացրին: Նորից լավեցին այն դավաճանական խոսքերը, թե՛ պետք է թողնել եչերոնները և Դոնով փրկվել՝ ու ինչպես կարող է:

Բայց ընկեր Վորոչիլովն այստեղ ևս վճռեց չըլքել եչերոնները և կամուրջը կառուցել՝ լավ դիտենալով, վոր դրա վրա մեկ ամսից ավելի կգնա:

Ընկեր Վորոչիլովի այս վորոշումն ախտիվ կերպով պաշտպանեց նաև Ռուզնեվը: Նա տոկուն կերպով, առանց հոգնելու ահաբեկի բացատրական աշխատանք է տանում մարտիկների շրջանում, մերկացնում է կազմալուծողներին, հանդուստացնում է տաք գլուխները: Ընկեր Վորոչիլովի, Ռուզնեվի և մյուս-

ների բացատրական աշխատանքն իր դործը տեսավ,— կազմալուծողներն որեցոր պակասում էին:

Կամրջի կառուցումը վերջացավ 1918 թվի Հունիսի 30-ին: Հուլիսի առաջին որերին պատվելով սպիտակ կազակների հանկարծակի հարձակումներից՝ 5-րդ բանակն անցավ Դոնի ձախ փը:

Վերջացնելով իր լեզենդային անցումը՝ ընկեր Վորոչիլովի բանակը հասավ իր նպատակին— Ցարիցինին:

Այստեղ նրան սպասում էր ընկեր Ստալինը:

Ընկեր Ստալինը Ցարիցին էր ժամանել 1918 թվի Հունիսի 6-ին: Նա կուսակցության կի-ից արտակարգ լիազորություններ ուներ վորպես ընդհանուր ղեկավար «մթերման դործի Ռուսաստանի հարավում»: Այդ որերին պրոլետարական հեղափոխությունը մեծապես փորձություններ էր ապրում:

Սպիտակ-դավարդիականներն ու ինտերվենտները կրակե ողակով սեղմում էին յերիտասարդ Խորհրդային հանրապետությունը: Պրոլետարական կենտրոնները՝ Մոսկվան ու Լենինգրադը քաղցած են: Յերկրի ներսում մենչևիկներն ու եսերները Փրանսիական ու անգլիական փողերով հակահեղափոխական դավադրություններ ու ապստամբություններ են կազմակերպում: Բուխարինյան աղտեղությունը պատթաստում է ընկերներ Լենինի, Ստալինի, Սվերդլովի սպանության դործը: Ցարիցինի պատերին են մտենում կրասնովի հակահեղափոխական բանդաները:

Այստեղ են ձգտում նաև ուղիտակ բանակները հարա-
վից և արևելքից :

Այստեղ, Յարիցինում, վճռվում էր հեղափոխու-
թյան բախտը: Բայց այստեղ էր ընկեր Ստալինը: Նա
պարզ հասկանում էր, վոր Խորհրդային հանրապե-
տության համար Յարիցինի անկումը կնշանակեր Հա-
րավի, Արևելքի և Դոնի բոլոր սպիտակ-գվարդիական
ուժերի միացում և սովամահություն պրոլետարական
կենտրոններում :

Խորաթափանց կերպով նայելով զինվորական և
քաղաքական ապարատին և մերկացնելով այնտեղ ա-
զաղակող այլանդակությունները՝ սարտոստժը, դա-
վաճանությունը, ընկեր Ստալինն սկսեց յերկաթե
ձեռքով կարգ մտցնել և «ամենակարճ ժամանակում
մթերման դործի արտակարգ լիազորից դառնում է
ցարիցինյան ճակատի բոլոր Կարմիր ուժերի փաստա-
կան ղեկավար» (Վորոշիլով) :

Յերբ իր անորինակ 700 կիլոմետրանոց յերթն
Ուկրաինայից կատարելով Յարիցին հասավ ընկեր
Վորոշիլովի բանակը, ընկեր Ստալինը հենվելով այդ
բանակի հրամանատարական կազմերի վրա, յեռուն
աշխատանք ծավալեց քաղաքի պաշտպանությունը
կազմակերպելու գծով :

«Ամենակարճ ժամանակում ստեղծվում են դի-
վիզիաներ, բրիգադներ ու դնդեր: Ծտաբը, մատա-
կարարման մարմինները և ամբողջ թիկունքն ամենա-
արմատական կերպով մաքրվում են հակահեղափոխա-
կան և թշնամի տարրերից» (Վորոշիլով) : Վառնդ-
ված դավաճանների, տրոցկիստների, հեղափոխության

թշնամիների փոխարեն ընկեր Ստալինը, հակառակ
հուղա Տրոցկու հեռադրական բողոքների, նշանակում
է լավագույն, մարտերում ստուգված, տիկուն, ընդու-
նակ բոլշևիկների և հրամանատարների :

Դրանց թվումն էր նաև Նիկոլայ Ռուզնեվը: Ուկ-
րաինայից անցնելու ժամանակ Ռուզնեվը նվաճեց
անվախ հրամանատարի հռչակ և բանակի բոլոր հրա-
մանատարների ու մարտիկների սերը: Նրան ուղղակի
Կոլյա էյին կանչում :

Յարիցինում Նիկոլայ Ռուզնեվը նշանակվում է
10-րդ բանակի ձևավորումների շտաբի պետ: Այս շատ
պատասխանատու պոստ էր: Յարիցինում հավաքված
Կարմիր զորքերի ջոկատային սիստեմը պետք էր վե-
րացնել և ստեղծել Կարմիր Բանակի խսկական կանո-
նավոր զորամասեր, վորոնք կարողանային դիմանալ
դազանացած, լավ զինված և զենքին շատ լավ տիրա-
պետող սպիտակ-կաղակային բանդաների հետ ունեցած
մարտերին: Դրությունը վատանում էր նրանով, վոր
Յարիցինին կենդանի ուժերի ոգնություն հասցնելը
դժվար էր: Ընկերներ Ստալինի և Վորոշիլովի դի-
մումները այն ժամանակի Հանրապետական ռազմա-
մումները այն ժամանակի Հանրապետական ռազմա-
հեղափոխական խորհրդին՝ ոգնություն ուղարկելու
հետևից, Տրոցկին անուշադիր էր թողնում: Այս պատ-
ճառով էլ Ռուզնեվի առջև առաջնահերթ խնդիր էր
դրված — սեփական պահեստ ստեղծել սպիտակ կա-
շակների դեմ կովող բանակի համար:

Յեվ Նիկոլայ Ռուզնեվը շատ և լավ աշխատեց
այս խնդրի վրա: Նա կազմեց նոր դնդեր, գումար-
աակներ, վաչտեր: Նա վերակազմում էր ազամաճա-
կատից յեկող, կորուստներ կրած մասերը՝ նրանց մեջ

Թարմ ուժեր լցնելով: Ռուզնեվի տրամադրութեան տակ միշտ Թարմ զորամաս եր լինում՝ պատրաստ նետվելու այնտեղ, ուր ճակատը ճեղքվում եր, ուր սպիտակ կազակները պատուում-անցնում էին:

1918 թվի հոկտեմբերի կեսերին վաթսուն հազարից ավելի սպիտակ կազակների զորամասեր պաշարեցին Յարիցինը: Կատաղի կռիվներ ծախսվեցին: Սպիտակ կազակները կատաղաբար հարձակվում էին 10-րդ Կարմիր Բանակի ճակատի վրա: Նրանց գործած ճնշումն սպառնադին եր: Հարավային ճակատամասում կարմիրներն սպիտակ կազակների կողմից Բեկետով-կային ու Սարեպտային էին սեղմվել: Սպիտակ կազակների անընդհատ կերպով իրար հաջորդող գրոհները յետ են մղվում սվիններով.— փամփուռներն ու արկերն սպառվելու վրա էին, բայց քաղաքի շուրջը յեղած թշնամու ողակն այնուամենայնիվ ճակատազրական կերպով սեղմվում եր: Լարվածութունն իր դազաթնակետին եր հասել: Տեղ-տեղ արդեն սլրովուկացիոն, խուճապային ձայներ էին լսվում նահանջի մասին: Ընկեր Վորոշիլովին այդ սլրովուկացիային հետևյալ հրամանով պատասխանեց. «դրված դերքերից վոչ մի քայլ յետ չնահանջել, առաջ՝ մինչև կարգադրութուն: Այս կարգադրութունը չկատարողները կգնդակահարվեն»:

Սպիտակ կազակներն առանձին կատաղութեամբ էին սեղմում հարավային մասի վրա: Նրանց չարանենք, դաժան գրոհները տեղի էին ունենում անընդհատ: Կռիվը ձեռնամարտային եր դառնում: Հարավային մասի պաշտպանները—հողմած, ուժասպառ

յեղած, մեծ կորուստներ կրած,—գերմարդկային ջանքերով պաշտպանվում էին սպիտակ-կազակներից:

Յեվ այս ամենապատասխանատու պահին, այստեղ կռվող դյուղացիական յերկու գնդերում զորակոչված գյուղացիների մեկ մասը կուլակային ադիտացիայի քաղեցութեան տակ դերքերը լքեց ու դափսճանութեամբ անցավ սպիտակների կողմը: Ճակատը բաց մնաց:

Այս բանը կատարվեց Բեկետովկայի և Ոսրադնիի շրջանում: Սպիտակ կազակները հնարավորութուն ստացան ներս խուժել և տապալել դափսճանութեամբ թուլացած պաշտպանների դիժը՝ ջախջախելով պաշտպանութեան ամբողջ դիժը՝ թիկունքից և թևերից: Գոյացած ճեղքը պետք եր լցնել: Այնտեղ պետք ե մեծ հեղինակութամբ, անսովոր վճռականութեամբ և մեծ անձնվիրութեամբ մի հրամանատար ուղարկել: Այդպիսի հրամանատար Ռուզնեվն եր: Ընկեր Վորոշիլովը հրամայեց նրան պահեստի բրիգադով անմիջապես մերկացած տեղամասը հասնել և դրութունը վերականգնել:

Բրիգադն Ռուզնեվի գլխավորութեամբ արագ կերպով սլանում ե դեպի Բեկետովկա: Սպիտակ կազակներն արդեն իրենց նպատակին մոտ էին,—նրանք սկսել էին ճակատից ներս ծծվել: Առանց մեկ րոպե կորցնելու, Ռուզնեվը հենց ճանապարհից փոռում ե իր բրիգադը և հարձակման ե տանում նրան: Սպիտակ կազակները նահանջեցին, բայց իսկույն ել մեծ ուժերով հերթական գրոհի անցան: Կխաբբած սպիտակ կազակների այս գրոհը կատաղի յեր և սարսափեցրեց: Գյուղացիական գնդի մնացորդները չդիմացան,

ցնցվեցին և շտապ կերպով նահանջեցին, իսկ գնդի հրետանին դավաճանորեն անցավ սպիտակների կողմը:

Պաշտպանությունների մեջ շփոթուեցան ընկավ: Պաշտպանվե՞լ, թե՞ փախչել: Այս բոլորը կատարվեց հանկարծակի և Ռուզնեվի աչքի առաջ: Մի ակնաթարթում կարող էր փողոտ տեղի ունենալ: Անհավատալի համարձակ վճիռ պետք էր կայացնել:

— Առա՛ջ, իմ յետևի՛ց, գրոհի՛ր, — դուռաց Ռուզնեվն իրեն շրջապատող մարտիկների փոքրիկ խմբին և հարձակվեց սպիտակ կազակների վրա:

Ռուզնեվի ձայնը, նրա շեշտակի կերպով առաջ նետվելը կտրուկ կերպով փոխեցին դրուժյունը:

Ռուզնեվին մոտ դտնվող մարտիկները մրրկի պես առաջ նետվեցին: Սպիտակ կազակները յետ չարտվեցին, նրանք շտապ կերպով նահանջեցին: Դրուժյունը վերականգնված էր: Ճեղքման սպառնալիքը վերացված էր:

Բայց նա, վորի անձնական օրինակը փոխեց կովի դեպքերի ընթացքը, ընկած էր արյունով ներկված խոտի վրա: Նիկոլայ Ռուզնեվը ծանր վիրավորված էր: Նա մեռնում էր: Տխուր մարտիկները բարձրացրին իրենց սիրելի հրամանատարին:

— Հայտնեցեք ընկեր Վորոշիլովին, վոր հրամանը կատարված է, ձեղքվածքը վերացված է, — հանդիստ և հատ-հատ խոսեց Ռուզնեվը:

Նիկոլայ Ռուզնեվի զոհվելու լուրն արագ կերպով տարածվեց Ցարիցինը պաշտպանողների շրջանում...

«Խոր վշտով եմ նշում ընկ. Ռուզնեվի հերոսական մահը մարտիկի փառավոր դիրքում, հակահեղափոխության դեմ», — հաջորդ օրը, հոկտեմբերի 16-ին,

գրում էր ընկեր Ստալինը: — «Հավերժ հիշատակ կու՛մունիդմի անձնվեր զինվորին: Անխնա՛ վրեժ ցարական դեներալներից և նրանց արբանյակ յեսաուլներից»:

Հանրապետության Ռազմա-Հեղափոխական Խորհրդի անդամ, Ժողովրդական կոմիսար՝ Ստալին»:

ԴՈՒՆԴԻԶ

Իվան Անտոնովիչ

«...Իսկ Կարմիր Դունդիչը: Ո՞վ կարող է մոռանալ նրան: Քաջուրյամբ, անվեհերուրյամբ, բարուրյամբ յեվ ընկերական արսակցուրյամբ ո՞վ կարող է հավասարվել այս սառացիորեն հեփարային հերոսին: Նա մի առյուծ եր՛կնույս մանկական արսով:»
(Կ. Յե. ՎՈՐՈՇԻՆՈՎ)

Շրմփում են ջրողների խարաղանները: Լեռնային արտաներից դանդաղ կերպով առաջ են դնում հարյուրավոր յեղներ, ցուլեր, կովեր, վոչխարներ: Նրանց ջրում են շուկաներն ու սպանդանոցները:

Այս բոլոր անասունները պատկանում են Դունդիչի հորը: Նրա հայրը հարուստ էր, դաժան և անարդար: Նրա հովիվներն ու բատրակները վատ էյին ապրում: Նրանք ամբողջ որերով աշխատում էյին արևի կիզիչ ճառագայթների տակ և նույնիսկ իրենց աղքատիկ ճաշն ուտելու ժամանակ չունեյին:

Պատանի Դունդիչն իր հորն ատում էր նրա հարստության և անարդարության համար: Յեվ մի անգամ, չդիմանալով հոր դաժանությանը, հեռացավ ծնողական տնից:

Դունդիչը սերբ էր: Նա ծնվել է 1893 թվին Հարավսլավիայում (նախկին Սերբիա): Նրա անունն էր Ուեկո Չոլիչ:

Հորից հեռանալով՝ Դունդիչն այնուամենայնիվ կարողացավ հաջողությամբ ավարտել միջնակարգ դպրոցը: Զահել, ընդունակ, վառվուռն պատանի Դունդիչը տեսնում էր սերբական թագավորության դյուղացիների անթափանց խավարն ու կարիքը և վճռեց իր կյանքը ժողովրդին նվիրել, — նա ժողովրդական ուսուցիչ դարձավ:

Վաղուց չէր, վոր սերբերը դանջում էյին ոկուպանս թուրքերի լծի տակ: Շատ արյուն թափվեց, մինչև վոր վերջապես սերբ ժողովուրդն ազատվեց զիշատիչ թուրք յենիչերիններից, փաշաններից և դաժան սուլթանից. այժմ պետք է բարձրացնել հարազատ աշխատավոր ժողովրդի կուլտուրան: Բայց չորս կողմը թշնամիներ են, դիշատիչներ — թուրք փաշաներ, բուլղարական և ալբանական իշխաններ: Նրանք աշխատում են ստրկացնել Սերբիան: Այդ ժամանակ

ժողովրդական ուսուցիչ Դուռնդիչը ղենք է վերցնում : Փոքրությունից ել նա լավ ձիավար էր :

1912 թվին Դուռնդիչը սերբական բանակի շարքերում պաշտպանում էր իր հայրենիքն ինտերվենտ թուրքերից : 1913 թվին նա կռվում էր բուլղարների և ալբանացիների դեմ :

Կռիվներն իրար ելին հաջորդում : Դուռնդիչը մարտական ձիուց չի իջնում : 1914 թվին փոքրիկ Սերբիա խուժեցին ավստրո-գերմանական զորքերի հրոսակները : Դուռնդիչն սպա-հեծեւակ է :

Յերկու տարի շարունակ նա ռազմաճակատում կռվում է գերմանացիների և ավստրիացիների դեմ :

1916 թիւն է : Դաժան կռիվ է : Թշնամիներով շրջապատված, քաջաբար կռվում է Դուռնդիչը, բայց ծանր վերքը և արյան կորուստը նրան վայր են գըցում : Գիտակցութունը կորցրած վիճակում Դուռնդիչը ղերի յե ընկնում մի ավստրիացի հեծեւակի ձեռքը :

Բայց գերության հենց առաջին օրից Դուռնդիչը չի թողնում ազատ լինելու միտքը և 1916 թվի վերջին նա ավստրո-գերմանացիների ճիրաններից Ռուսաստան է փախչում :

Յարական կառավարութունը սերբ գեներալների ողնությամբ «կամալորական» սերբական ղնդեր կազմեց ավստրո-գերմանական գերությունից փախած սերբերից, փախստական սերբերից, խորվատներից, վորոնց ավստրո-գերմանացիներն իրենց բանակներն էլին ղորակոչել : Ամբողջ սերբական կորպուս էր ըստեղծվել : Դուռնդիչն էլ հենց այս կորպուսն ընկավ :

Բայց Դուռնդիչը կռվել չէր ուղում :

— Գատերաղմը՝ պատերաղմ,—ասում էր ուսուցիչական-բուլղարիկներին, վորոնց հանդիպում էր ճակատում,—բայց այդ պատերաղմից ի՞նչ կըստանա ժողովուրդը՝ բանվորներն ու ղյուղացիները : Յեղ Դուռնդիչը հեղափոխական պրոպագանդ է մղում սերբական կորպուսում :

Վրա հասավ վետրվարյան հեղափոխութունը : Սերբական կորպուսի ղնդերում հուղմունք սկսվեց : Ողեսայի, Նիկոլայեվի, Սերսոնի, Յելիզավետաղրաղի սայոնը, ուր սերբական ղնդերն էլին, յեկան սերբական ղեներալներ ժիվկովիչը և Սոլչեյիչը :

— Ռուսաստանի ժամանակավոր կառավարութունը և նրա ղերաղույն հրամանատար Կերենսկին կոչ են անում ձեղ հարձակվել ավստրո-գերմանացիների վրա,—ասում էլին նրանք,—վաղը կսկսենք ձեղ ճակատ ուղարկել :

Բայց Դուռնդիչը և տասնյակ սերբ հեղափոխականներ ընդհատակյա բուլղարիկյան կոմիտեների ողնությամբ իրենց գործը կատարեցին :

— Կորչի պատերաղմը, այլևս չենք ուղում կռվել—պատասխանեցին գեներալներին սերբական «կամալորական» կորպուսի ղինվորները :

Այս բանը չսպասելով՝ գեներալները ղինաթափում են «կամալորական» կորպուսը և փակում են նրանց Կիեվի մոտի համակենտրոնացման ճամբարում :

Միայն Հոկտեմբերյան հեղափոխութունը բացեց ճամբարի փշալարերով հյուսված ղնները :

Պրոլետարական մեծ հեղափոխութունը թափահարեց ճամբարը :

Բանտարկիւածները զենք ստացան : Նախկին ցարական «կամաւորական» սերբական կորպուսի փոխարեն առաջ յեկան նոր Բանվորա-Գյուղացիական սերբական, իրոք վոր կամաւորական կարմիր-զվարդիական ջոկատներ :

Այսպիսի ջոկատներից մեկի գլուխ անցավ Դուք-դիչը :

... 1918 թվի փետրվարն է : Տրոցկու գավաճանությունից հետո խորհրդային յերկրի վրա յե շարժ-վում ստարերկրյա ինտերվենտների յերեք հարյուր հազարանոց մի բանակ :

Բուրժուական պետւյրական Ռազան ոկուպանտներին վաճառեց Ուկրաինան, ուկրաինական ժողովուրդը և հեղափոխությունը :

Ինտերվենտների դեմ են դուրս գալիս պրոլետարական հեղափոխության յերիտասարգ պարտիզանական կարմիր-զվարդիական ջոկատները : Առջևից գրնացող այդպիսի ջոկատներից մեկն եր Առաջին Լուգանսկի սոցիալիստական պարտիզանական ջոկառը, վոր դործում եր Լուգանսկի փականագործ, հին ընդհատակյա-բուլչեիկ Վորոշիլովի հրամանատարության տակ : Այս ջոկատն արդեն մարտին քաջաբար կռւում եր գերմանական կանոնավոր բանակի դեմ :

Վորոշիլովի կազմակերպչական կորովը, հրամանատարական շնորհքը, նրա առաջին հաղթությունները գերմանացիների վրա, Լուգանսկի գնդի և նրա հրամանատար Վորոշիլովի անվան շուրջը փառքի լուսապսակ ստեղծեցին : Ջոկատն եյին լցվում հազարավոր կամաւորներ : Վորոշիլովի մոտ եյին գալիս տասնյակներով անջատ-անջատ ջոկատներ, վո-

րոնց մեջ եր նաև Դուքիչի փոքրիկ ջոկատը (150 հոգի) :

Ապրիլի 25-ին Ռուգակովո կայարանի ռայոնում Վորոշիլովը բազմաթիւ ջոկատներից կազմեց նոր բանվորա-գյուղացիական 5-րդ բանակ : Յեւ այս բանակն ել խկույն պարտության մատնեց ոկուպանտներին : Վերցրին զերիներ, թնդանութներ և նույնիսկ յերկու սավանակ :

Սմբողջ հերոսական լեգենդային յերթը Ռուգակովոյից մինչև Յարիցին Դուքիչն անցավ վորպես իր ջոկատի հրամանատար՝ գտնվելով Վորոշիլովյան 5-րդ բանակի կազմում : Նա բոլոր մարտերում քաջաբար կռւում է ոկուպանտների և սպիտակ կազակների դեմ :

Դուքիչի ջոկատը լուծվեց հերոսական Մորոզովսկո-Դոնեցկի ջոկատի մեջ, վորի հրամանատարն եր Յեֆիմ Շչադենկոն :

1918 թվի հուլիսի սկզբին Վորոշիլովի բանակը թշնամիների ողակը կռւով ճեղքելով հասնում է Յարիցին, վորտեղ այդ ժամանակ Ստալինն եր : Յարիցինը պաշտպանելու նպատակով Վորոշիլովը նրա համար բերեց 30,000 մարտիկներ, մեծ մասով Դոնբասի պրոլետարներ :

Ամառը, Յարիցիների հերոսական պաշտպանության օրերին, Դուքիչը շատ անախորժություններ պատճառեց գեներալ Կրասնովի սպիտակ կազակներին :

Ընկեր Վորոշիլովը թշնամու գրոհներից պաշտպանվելով, ընկեր Ստալինի հանձնարարությամբ ըստեղծում է 10-րդ բանակը և կազմակերպում է նոր դիվիզիաներ : Յերեք սերբական հեղափոխական ջո-

կատներից, վորոնք կենտրոնացած էին Չյորնի-Յարի շրջանում, կազմակերպում է առաջին հարամալայան կոմունիստական դունդը հեծելազորային դիվիզիոնով, վորի առաջին շարքերում միշտ քաջաբար կռվում է Դունդիչը: Հետադայում այս դիվիզիոնից և այլ ձիավոր մասերից կազմվեց նոր՝ 3-րդ հեծելազորային դունդը, վոր լուծվեց 1-ին դոնյան համահավաք խորհրդային հեծելազորային դիվիզիայի մեջ:

Սպիտակների հետ ունեցած հենց առաջին կռուվում, վոր տեղի ունեցավ Գնիլոսկայայայի մոտ, Բուդյոննու և կատեց 3-րդ հեծելազորային դնդի հեղափոխական-սերբերի հերոսությունը:

— Սրանք իսկական ինտերնացիոնալ մարտիկներ են, — ասաց նա:

Հենց այս կռվում էլ Բուդյոննին առաջին անգամ տեսավ զարմանալի քաջությամբ և արիւթյամբ աչքի ընկնող Դունդիչին և մոտ ծանոթացավ նրա հետ: Կարմիր հեծելազորում ունեցած ծառայության առաջին որերից Դունդիչին սկսեցին Իվան Անտոնովիչ կոչել:

1919 թվի հունվարից սկսած՝ Դունդիչը կռվում է 4-րդ հեծելազորային դիվիզիայի շարքերում, իսկ հետո Բուդյոննու ձիավոր կորպուսում, և այդ ժամանակից սկսած էլ առանձնապես վառ կերպով է ծավալվում նրա անձնազոհ մարտական աշխատանքը: 1919 թվի դեկտեմբերից Դունդիչը լեդենդային Առաջին Հեծյալ բանակի շարքերումն է: Նա դառնում է ընկեր Բուդյոննու անձնական աղյուսանտը և նրա հանձնարարությունների կատարման հրամանատար,

միաժամանակ կատարելով ընկերներ Վորոչիլովի և Բուդյոննու այն առանձին մարտական հանձնարարությունները, վորոնք բացառիկ քաջություն, արիւթյուն և հեծելազորային դործը դիտենալ էին սրահանում:

Հանրապետության թշնամիները լավ էլին ճանաչում Դունդիչին, վորը յերբեմն լր դնդով նրանց թիկունքներն էր անցնում և այնտեղ խուճապ ու իրարանցում գցում:

Կռվում Դունդիչի սիրած գործն էր թշնամուն ձախ ձեռքով դնդակահարել ատրճանակով, իսկ աջով՝ սրով կտրտել: Դունդիչը, վոր հրաշալի ձիավար և խիղախ հեծելակ էր, ձին վտոքերով էր կռուվաբում: Դեպքեր են յեղել, յերբ նա միայնակ հաչիվ է տեսել իրեն շրջապատող 10-15 թշնամիների հետ:

Յեվ հաճախ վերադառնալով այդպիսի հանկարծակի հարձակումներից կամ թշնամու թիկունքում կատարած խոր հետախուզությունից՝ Դունդիչը հեռաբերիններ էր բերում, այն էլ վոչ միայն զինվորներ, այլև սպաներ, և վոչ միայն հետևակներ, այլև ձիերի հետ միասին:

Դունդիչն ազատ խոսում էր սերբերեն, մաջարերեն, գերմաներեն և հունգարերեն, հասկանում էր լատալերեն ու ֆրանսերեն: Նա գեղեցիկ էր, չքեղ ու վայելչակազմ: Պետք յեղած ժամանակ նա թշնամու թիկունքում յերբեմն սերբ, յերբեմն սպիտակ սպայեր ձևանում:

Դունդիչը յերբեմն թափանցում էր թշնամիներէ շտաբները. այնտեղից ձեռք էր բերում շատ արժեքա-

վոր դադարնի ուպերատիվ հրամաններ և զանազան տեսակ փաստաթղթեր:

Առաջին Հեծյալ բանակի հայտնի հրամանատարներից մեկը— ընկեր Տյուլենեվը, վոր լավ էր ճանաչում Դունդիչին, նրա մասին այսպես է հիշում.

«...4-րդ հեծելազորային դիվիզիան Ավիլովո կայարանի շրջանում անհավասար կռիվ էր մղում սպիտակների հեծելազորի հետ: Շատ լուրջ և Պոկրովսկի գեներալների յերկու կորպուսները կատաղաբար ընկնում էին կարմիր մարտիկները վրա: Այս գրոհները յետ մղելով՝ դիվիզայի հրամանատարութունը յերեկոյան դեմ ողնության ուղարկեց յուր վերջին պահեստը— 21-րդ դունդը, վորի հրամանատարն էր Դունդիչը: Կողմերը հավասարակշռում էին: Սպիտակների հերթական ձիավոր գրոհը թուլացավ:

Ոգտվելով կարճատև դադարից և աշխատելով սպիտակներին իր յետևից քաշել՝ դիվիզայի հրամանատարութունն սկսեց իր մասերը յետ քաշել: Սպիտակներն ընկան նրանց յետևից և արդեն պատրաստ էին իրենց հաղթանակը տանելու: Բայց նրանք չարաչար սխալվեցին: Դունդիչի դունդը չեչտակի խփեց հակառակորդի թևին ու թիկունքին, դրավեց նրա հրետանին, յերկրորդ կարգի գումակը և հաղթութուն տարավ:

Սպիտակների շրջանում անհավատալի խուճապ բարձրացավ: Նրանք կռվի դաշտում տասնյակ թընդանոթներ ու գնդացիներ թողին: Մի քանի հարյուր սպիտակ կազակներ կարմիր ձիավորների ձեռքն ընկան:

Զինվորական խորամանկության, համառության

ու քաջության մի այլ նշանավոր որինակ ցույց տվեց Դունդիչը 1919 թվին Վորոնեժի տակ: Այն ժամանակ Կարմիր հեծելազորն իրագործում էր Դենիկինին ջախջախելու ստալինյան գլխավոր պլանը: Մարտիկները վառվում էին թշնամու հետ կռվելու և նրան վոչընչացնելու տենչով:

Նախքան Վորոնեժի վրա գնալը վորոչված էր մանրադնին կերպով հետախուզել թշնամուն՝ պարզելու նրա պաշտպանության սիտեմը: Յեկ սահա սեպտեմբերի 23-ին Դունդիչի հրամանատարությամբ մեկ հեծելադետ Կլեվանի շրջանում Վորոն գետի վրայով անցավ հակառակորդի կողմը:

Գիշեր էր: Կարմիր հետախուզյուններն առանց դժվարության հայտարերեցին սպիտակների պահպանական կետը: Հարց էր առաջանում՝ ինչպե՞ս անցնել թշնամու պահպանման կետից:

— Ուսադիր կպցնելով,— հրամայեց Դունդիչը, և տաս րոպեյից հետո հեծելադետն արդեն շարժվում էր Զադոնսկի խճուղով:

Մթության միջից անսպասելի կերպով մի ձայն լսվեց.

— Կանդնի'ր, ո՞վ է յեկողը:

Հենց նույն ակնթարթում էլ յերկու կուրանյան կազակներ դուրս վազեցին առվից և հրացանների փողերը դեմ արին հեծելադետին: Դունդիչի դեմքի վրջ մի մկանը չդողաց: Նա առաջ անցավ և սպիտակ սպառ ձեանալով ասաց.

— Դոնհիկներ, կուրացե՞լ եք, ի՞նչ է: Ձե՞ք տեսնում, վոր ձերոնք են դալիս: Յես ձեզ... սրիկաներ...

Սպիտակներն ապշեցին և թույլ սվին, վոր կար-

միր հեծելադեսն անցնի ճակատի դժով, իսկ Դուռն-
դիչին ել հենց այդ եր հարկավոր: Հետախույզներն ա-
բազ կերպով մտան սպիտակների գիրքի խարքը և
սկսեցին պարզել, թե վո'րտեղ են խրամատները, փը-
շալարե փակոցները և դեպի քաղաք տանող ազատ
մատույցները:

Վերջապես՝ առաջիկա կռվի համար անհրաժեշտ
տեղեկությունները հավաքված են: Այժմ պահանջ-
վում էր նորից անցնել սպիտակ ճակատը, վորպեսզի
այդ տեղեկությունները ժամանակին հասցնեն հե-
ծյալների կորսուսի շտաբին: Մեկ րոպեյի ուշացումը
կարող էր ամբողջ գործը փչացնել: Սպիտակներն ի-
մացան, վոր իրենց թիկունքում կարմիր հեծելադես
կա և մի խումբ ձիավորներ պեցեցին Դուռդիչին գլու-
նելու և բռնելու:

Գեներալ Ծիւրրոն սպասում էր, թե ահա ուր վոր
ե կրեբեն կարմիր մարտիկներին, վորոնք համար-
ձակվել են իր թիկունքն անցնել: Բայց դրա փոխա-
րեն նրան հայտնեցին, թե՛ հեծելադեսին փնտռելու
ուղարկված պորուչիկը կորսված է, իսկ հեծելադե-
սը հեռացել է:

Գեներալ Ծիւրրոն սեպտեմբերի 24-ին Վորոնեժից
փախչելով ազատվեց: Իսկ հենց նույն օրվա յերեկո-
յին քաղաքային թատրոնում, ուր միայնիք էր, Վորո-
նեժի բանվորները հիացմունքով վողջունում էյին
կարմիր հրամանատարին՝ Դուռդիչին:

Մի անգամ գերի ընկնելով՝ նա սպիտակներին
խաբեց և այնտեղից վերադարձավ հրաշալի արջավա-
ձիով:

Բայց Դուռդիչը միայն քաջ չէր: Ամենից առաջ

նա բուլլելի էր: Ձգայուն, բարի, սիրալիկ, նա մարդ-
կանց մոտենալ գիտեր, և ինտերվենտներից դերի
վերցրած զինվորները դաստիարակվում էյին նրանից:
Նրանց մայրենի լեզվով նա Հոկտեմբերյան հեղափո-
խության մասին նրանց ճշմարտությունն էր ասում,
նրանց աչքերը բաց էր անում կատարվող անցքերի
հանդեպ, և գերիներից շատերը, մտնելով Առաջին Հե-
ծյալ բանակի շարքերը՝ նույնպես անսահման անձնվի-
րությամբ ու քաջությամբ էյին կռվում սոցիալիստա-
կան հայրենիքի համար, ինչպես և նրանց լեզենդային
հրամանատար Դուռդիչը:

Դուռդիչը բացառիկ զգայուն ընկեր ու բարեկամ
էր: Շատ է պատահել, վոր նա մարտիկներ ու հրա-
մանատարներ է ազատել փորձանքից:

Մի անգամ Դուռդիչի գունդը յերկու կարմիր
բանակայիններ յեկան՝ յերկու լավ ձի հեծած: Յեր-
կուսն էլ կոմունիստներ էյին, յերկուսն էլ նախկին
ուղղադերիներ, վորոնք իմպերիալիստական պատե-
րադի ժամանակ ծառայել էյին ավստրո-գերմանա-
կան բանակում վորպես հուսարներ:

— Ընկեր զնդի հրամանատար, մենք դասալիքներ
ենք, — աղնվարար խոստովանեցին նրանք Դուռդի-
չին, — մեր նախկին հունդարական հուսարներին տես-
նելով ձեր զնդում, մենք չէյինք կարող դուրս չգալ
մեր զորամասերից և չգալ ձեզ մոտ: Ընդունեցեք մեզ
ձեր գունդը:

Յեկոզները լավ էյին տիրապետում զենքին, ձի-
ուն, և, ինչպես հետո շատ փորձեր ցույց տվին,
կռվում համարձակ էյին:

Դուռդիչն իր մոտ թողեց նրանց:

Բայց դարձա՞նք հեռանալով՝ կարմիր բանակա-
յիններն իրենց նախկին հրամանատար-ինժեներին
դրեցին մի տոմսակ, վորում հաղորդում էյին, թե
վնում են վառապանձ Առաջին Հեծյալ բանակը՝ կըռ-
վի դաշտում պայքարելու հեղափոխության թշնամի-
ների դեմ, ինչպես իրենք առաջ կովում էյին կու-
շակյան ճակատում:

Ինժեները բողոք ուղարկեց Առաջին Հեծյալ բա-
նակի Ռ.Հ.Պ-ին: Կարմիր բանակայիններին շուտ դառն
և նրանց Հեղափոխունալն եր սպառնում: Ռ.Հ.Պ-ի
նիստերից մեկում նշանակվեց այդ դեպքերի քննու-
թյունը: Նիստին ներկա էյին ընկերներ Վորոշիլովը,
Բուդյոնին, Շչադենկոն: Կանչվեց նաև դեղի հրա-
մանատար Դունդիչը:

Իր մարտիկներին ուժեղ կերպով պաշտպանում եր
Դունդիչը:

— Նրանք յերկուսն ել դիտակից մարտիկ-կոմու-
նարներ են: Մեկը դեղի մեջ դպասակի հրամանատար
է, մյուսն իմ ամենաքաջ պատվիրակատարն է, և յես
խնդրում եմ ներել նրանց:

Բուդյոնին լսելով Դունդիչին, վերցնում է «դա-
սալիքների մասին» յեղած թղթապանակը և իր խո-
չոր ձեռագրով դրում է «դործը հանձնել Հեղափո-
խունալին» և հետո ցածր ձայնով խորհրդակցելով
Վորոշիլովի հետ ու ժպտալով Դունդիչին նայելով,
խոչոր տառերով ավերացնում է «քաղաքացիական
կռիվը վերջանալուց հետո»:

Կարմիր բանակայինները փրկված էյին¹⁾:

1) Այս դեպքը մանրամասն նկարագրել է Առաջին Հեծյալ

Քառնչորս անգամ վերավորվեց քաջ Դունդի-
չը, բայց վոչ մեկ անգամ կովի դաշտն ու ռազմաչար-
քերը չթողեց:

— Կարմիր Դունդիչը մեր ամբողջ Առաջին Հե-
ծյալ բանակի հերոսն է, — նրա մասին ասում եր ըն-
կեր Վորոշիլովը:

Դունդիչին ճանաչում, սիրում ու նրանով պար-
ծենում եր ամբողջ Առաջին Հեծյալ բանակը: Նրա
լեզենդային սխրագործություններով էյին դաստիա-
բակվում մարտիկներն ու հրամանատարները:

Իր դարձանալի քաջության համար ընկեր Դուն-
դիչը պարգևատրվեց Կարմիր դրոշի շքանշանով:

Սերբիայի նախկին ժողովրդական ուսուցիչը, վոր
իր կյանքը տվել եր հեղափոխությանը, ամեն որ,
ամեն ժամ ավելի ու ավելի լայն եր ծախալում ռազ-
մական կարմիր հրամանատարի իր տաղանդները:

...1920 թիւն է, հուլիսի 5. Ռովնոն սպիտակնե-
րից աղատվելուց հետո Դունդիչն իր դնդով անցավ
սպիտակ լեհերի թիկունքը, վորպեսզի նրանց դեպի
արևմուտք դնալու ճանապարհը փակի:

Դունդիչի 35-րդ հերոսական հեծելազնդի դիմաց
մի քանի հետևակ զիվիզիաներ և հեծյալ զնդեր էյին
կանգնած:

Տաք, արյունահեղ կռիվները չէյին դադարում
վոչ ցերեկը, վոչ դիշերը: Բայց Դունդիչը հանձվող-
ներից չէր:

— Վոչինչ, տղերք, դուրս կգանք, — ուրախ ծի-

բանակի հերոս — կարմրադրոշ գրող Մատե Զալկան, «Հուսարներ»
պատմվածքում:

Ճաղերով ասում էր Դուռնդիչն իր տանջված մարտիկներին:—Մեզ համար կարևորը մարտական խնդիրը կատարելն է:

Յեւ չնայած սպիտակ լեհերի ուժերը տասն անգամ զերազանցում էյին կարմիրների ուժերից, Դուռնդիչն իր վրա դրված խնդիրն իր զնդի հետ միասին լրիվ կերպով կատարեց:

Դրանք տաք կռիվներ էյին: Ամբողջ Յ-րդ հեծյալ բրիգադը չորս անգամ գրոհի նետվեց, բայց հակառակորդը համառորեն պահպանում էր իր դիրքերը:

...Դուռնդիչն իր պատվիրակատարի հետ, ինչպես միշտ, զնդի գլխումն է: Նա այնուամենայնիվ վճռում է հակառակորդին տապալել: «Ուուս'» դռնդիչով դուռնդը տաքացած ձիերով գրոհում է չորս կիլոմետր հեռու գտնվող թշնամու վրա: Վերջին բլրակն է: Սպիտակ լեհերը փոթորկային կրակ են բացում: Բայց մի՞թե նրանք կարող են Դուռնդիչի փառավոր դուռնդը կանգնեցնել: Դուռնդիչը լեհ ուլանների հետ սուսերամարտի բռնվեց: Նրան 20 լեհեր չըջարտեցին: Ահա Դուռնդիչի կորիչ հեծյալները մտան յեհական հրաձիգների առաջին շղթաները և սրբեցին նրանց:

— Պաներ, զենքը ցած պեք:

Իզուր նախազդուչացում: Լեհական զինվորներն առանց այն ել հրացանները դցում ու դռում են— Յես ձերն եմ:

Առաջին շղթան տապալված է: Բայց հանկարծ զնդացիները նոր ուժով սկսեցին տկտկալ, վորոնք յեռուում սյս անգամ արդեն լեհական սպաներ էյին պառկած: Այդ ժամանակ կռվով հախչտակված, սուրն

ու ատրճանակը ճոճելով առաջ է սրանում Դուռնդիչը՝ առանց ուշադրություն դարձնելու մահաբեր զնդակների վրա, վորոնք ծակող սուլոցով թուշում են չորս կողմում:

— Չենքը նեակ'լ, — դոտում է նա լեհական զինվորներին:

Հանկարծ՝ ի՞նչ պատահեց... Անհավատալի յե: Վոչ, այդ իրոք այդպես է:

— Ընկերնե՛ր, յես վիրավորված եմ, — լսում են մարտիկներն իրենց մարտական, սիբելի հրամանատարի անսովոր թույլ ձայնը:

Դուռնդիչին չըջարտեցին նրա մարտական ընկերները, բայց նա արդեն մեռնում էր: Թշնամու զընդակը գլորել էր պանծալի հերոսին: Հաջորդ օրվա յերեկոյան մայր մտնող արևի ճառագայթների տակ Դուռնդիչին թաղեցին:

«Վորբա՛ն վոդեորություն և անխաղախ սեր էյին հայտարերում մարտիկները, — գրում էր Կ. Յե. Վորոչիլովը «Красный кавалерист» թերթում 1922 թվի նոյեմբերի 17-ին, — իրենց հրամանատարների ու կոմիսարների նկատմամբ, վորոնք կռվի ամենածանր բույեյին իրենց զորամասերի առջևումն էյին լինում:

Հրամանատարի կամ կոմիսարի յուրաքանչյուր կորուստ յեռապատկում էր դեպի թշնամին ունեցած ատելությունը, և մարտիկների վրեժի յերդումն իրենց առաջնորդների զիակների վրա հնչում էր փորպես սարսափելի սպառնալիք և իրականանում էյին առաջին կռվում, առաջին գրոհի ժամանակ:

Հեծելաբանակայինների հիշողության մեջ հավի-

տյան մնացին հիանալի հերոսների և կամուրջների համար մարտնչողներին՝ ղեկավարների պետեր Լիտու- նովի, Մորոզովի, Պարխոմենկոյի փառավոր անուն- ները: Հեծյալ ղեկավարների այս հարազատ առաջ- նորդները քաջության և բանվորա-դյուղացիական գործին նվիրված լինելու յավագույն օրինակ հանդի- սանալով՝ հեղափոխության համար շատ բան արին: Նրանց հիշատակը հարգում է հեծելաբանակայինը. նրանց կյանքը, պայքարը և մահը՝ մարտական ղեր- քերում մեզ՝ կենդանի մնացածներին համար՝ օրի- նակներ են ծառայում:

... Իսկ Պարմիր Դունդիչը՝ Ո՞վ կարող է մո- տանալ նրան: Քաջությամբ, անվեհերությամբ, բա- րությամբ և ընկերական սրտակցությամբ ո՞վ կա- րող է հավասարվել այս տառացիորեն հեքիաթային հերոսին: Նա մի առյուծ էր՝ քնքույշ մանկական սր- տով: Իսկ բրիգադների հրամանատարները, իսկ գնդերի հրամանատարները, իսկ մեր հազարավոր աննման հերոս հեծելաբանակայինները, վորոնք իրենց ըմբոստ ու աղնիվ գլուխները դրին անխիժված խավա- քամուխների դեմ մղած պայքարում՝ բոլոր ճակատնե- բում: Այդ բոլորը, վորպես մեր սեփական մարմնի կենդանի կտորներ, մեր շարքերից դուրս կորզվեցին թշնամիների ձեռքով: Նրանք թանգ են մեզ համար, ինչպես թանգ է մեզ համար այն գործը, վորի հա- մար նրանք պայքարեցին ու մեռան:

Խոնարհենք մեր դբողակները մեծ հերոսների մեծ հիշատակի առաջ...»:

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	62
Չապայեվ Վասիլի Իվանովիչ	3
Շչորս Նիկոլայ Ալեքսանդրովիչ	43
Լադո Սերգեյ Գեորգիևիչ	64
Կոտովսկի Գրիգորի Իվանովիչ	84
Ֆարբեցիուս Յան Ֆրեյցելիչ	117
Պարխոմենկո Ալեքսանդր Յակովլևիչ	144
Ռուդնեվ Նիկոլայ Ալեքսանդրովիչ	163
Դունդիչ Իվան Անտոնովիչ	194

Պատ. խմբագիր՝ Հ. Պարոնյան
Ռուսերենից թարգմանեց՝ Հ. Ստոիկյան
Լեզվական խմբագիր՝ Հ. Հարությունյան
Տեխ. խմբագիր՝ Լ. Ոհանյան
Սրբագրել՝ Գար. Հակոբյան
Կոնտրոլ սրբագրել՝ Յե. Տ.-Մինասյան

Գլխավոր լրագր. վ.—2173. Հրատ. № 4952.
Պատվեր 582. Տիրաժ 4000.
Թուղթ 72×110. Տպաղր. 61½ մամ.
Մեկ մամ. 51200 նշան.
Հանձնված և արտադրության 13 հունիսի 1939 թ.
Ստորագրված և արտադրության համար 30 հուլիսի 1939 թ.

Պետհրատի I տպարան, Յերևան, Լենինի 65

« Ազգային գրադարան

NL0411461

